

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ ve ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ ve BİRİNCİ KUŞAK GİRİTLİ
MÜBADİLLERİN KİMLİK SÜREÇLERİ

HAZIRLAYAN
IRMAK SEREN SERDAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANKARA-2023

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ ve ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ ve BİRİNCİ KUŞAK GİRİTLİ
MÜBADİLLERİN KİMLİK SÜREÇLERİ

HAZIRLAYAN
IRMAK SEREN SERDAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
DR. NAZLI ŞENSES ÖZCAN

ANKARA-2023

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 11 / 10 / 2023

Öğrencinin Adı, Soyadı : Irmak Seren SERDAR
Öğrencinin Numarası : 22010014
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Programı : Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışmanın Adı, Soyadı : Nazlı ŞENSES ÖZCAN
Tez Başlığı :

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 105 sayfalık kısmına ilişkin, 11 / 10 / 2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından TURNITIN adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esasları”nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası

Onay

11 / 10 / 2023

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad,

İmza

Doç. Dr. Nazlı ŞENSES ÖZCAN

ÖZET

Irmak Seren SERDAR

Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Birinci Kuşak Giritli Mübadillerin Kimlik Süreçleri

Başkent Üniversitesi

Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı

2023

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923 senesinde imzalanan Lozan Barış Anlaşması'ndan hemen sonra uygulamaya konulan ek bir protokol aracılığı ile kendisini hayata geçirmiştir. Anlaşmaya göre, Batı Trakya Türkleri ile İstanbul'da yaşayan Rumlar hariç olmak üzere, Yunanistan'da yaşayan Türkler Türkiye'ye ve Türkiye'de bulunan Rumlar ise Yunanistan'a gönderilmiştir. Böylelikle Anadolu'ya gelen mübadiller, ekonomik ve kültürel anlamda birçok değişiklik yaşamış ve bunun sonucunda iskan edildikleri yeni yerleşim yerlerine uyum sağlamakta zorlanmışlardır. Bu zorluklarla başa çıkmak için her mübadil grup farklı stratejiler geliştirmiştir. Örneğin Midilli'den gelen göçmenler kendilerini 'Adalı' kimliğiyle tanımlarken, Girit'ten gelen göçmenler kendilerini Giritli kimliğiyle tanımlamışlardır. Yani hemen hemen her grup içinde bulunduğu grubu referans almış ve bunun sonucunda da kendi sosyal kimliklerini yaratmışlardır. Giritlilik kimliği pek çok yönüyle hem Anadolu'nun yerel halkından hem de diğer göçmen gruplarından ayrılmayı ifade etmektedir. Bu çalışmada 1923 yılında gerçekleşen nüfus mübadelesinin Anadolu'ya gelen Giritli 1.Kuşak mübadillerin kimlik süreçlerine nasıl etki ettiği sosyal kimlik kuramıyla ele alınmıştır. Tez, 'Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sosyal Kimlik Kuramı Bağlamında Giritli 1.Kuşak Mübadillerin Kimlik Süreçlerine Nasıl Etki Etmiştir?' sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu soruyu cevaplamak için gereken bulgular ise; ikincil kaynaklardan, filmlerden, belgesellerden ve romanlardan toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girit, Göç, Nüfus Mübadelesi, Kimlik, Sosyal Kimlik Kuramı

ABSTRACT

Irmak Seren SERDAR

**Turkish-Greek Population Exchange and Identity Processes of First Generation
Cretan Emigrants**

Başkent University

Institute of European Union and International Relations

Master's of International Relations With Thesis

2023

The Turkish-Greek Population Exchange was realized through an additional protocol that was put into effect immediately after the Lausanne Peace Agreement signed in 1923. According to the agreement, except for the Turks of Western Thrace and the Greeks living in Istanbul, the Turks living in Greece were sent to Turkey and the Greeks living in Turkey were sent to Greece. Thus, the immigrants who came to Anatolia experienced many economic and cultural changes and as a result, they had difficulty in adapting to their new settlements. To cope with these difficulties, each exchange group has developed different strategies. For example, while the immigrants from Lesbos identified themselves with the identity of being 'Islanders', the immigrants from Crete defined themselves with the identity of Cretan. In other words, almost every group took their group as a reference and as a result, they created their own social identities. The identity of Cretanism in many ways expresses separation from both the local people of Anatolia and other immigrant groups. In this study, how the population exchange that took place in 1923 affected the identity processes of the first generation immigrants from Crete, who came to Anatolia, is discussed with social identity theory. The thesis is shaped around the question of 'How Did the Turkish-Greek Population Exchange Affect the Identity Process of Cretan 1st Generation Emigrants in the Context of Social Identity Theory?' The findings required to answer this question are; collected from secondary sources, films, documentaries and novels.

Keywords: Crete, Migration, Population Exchange, Identity, Social Identity Theory

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
TABLolar LİSTESİ.....	v
RESİMLER LİSTESİ.....	vi
HARİTA LİSTESİ	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE	5
2.1. Kavramsal Çerçeve	5
2.1.1. Ulus devlet ve ulus devletleşme	5
2.1.2. Ulus devlet, zorunlu göç ve mübadele	8
2.1.3. Mübadil kimliği	9
2.2. Kuramsal Çerçeve	10
2.2.1. Kimlik kuramlarının genel bir değerlendirmesi	10
2.2.2. Sosyal kimlik kuramı	13
3. TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ.....	17
3.1. Mübadelenin Başlaması	19
3.1.1. Lozan Barış Konferansı'nda mübadele fikrinin görüşülmesi	19
3.1.2. Mübadillerin zorunlu yolculuk süreçlerinin başlaması	27
3.1.3. İskan bölgelerinin belirlenmesi ve mübadillerin iskan süreçleri.....	44
3.1.4. Mübadillerin iskan edildikleri topraklara uyum süreçleri.....	57
4. GİRİT TARİHİ ve GİRİTLİLİK KİMLİĞİ	62
4.1. Girit Tarihi	63
4.1.1. Girit ve Osmanlı İmparatorluğu	65
4.1.2. Girit'in Yunan Devleti'ne Katılması.....	67
4.1.3. Mübadelenin Girit'e Yansıyan Yönleri.....	75
4.2. Giritlilik Kimliği.....	79
4.2.1. Giritli kimliği üzerine araştırmanın bulguları	80
4.2.2. Giritli mübadillerin anadili ve mübadeleden sonraki dönüşümü	80
4.2.3. Giritli mübadillerin dinsel kimliği.....	89
4.2.4. Girit kültüründe danslar ve müzik.....	93
4.2.5. Girit'te yemek kültürü	96

4.2.6. Sonuç: Sosyal Bir Kimlik Olarak Giritlilik.....	99
5. SONUÇ.....	103
KAYNAKLAR.....	106

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 3.1: 1912-1920 Arası İstanbul ve Anadolu'ya Gelen Göçmenlerin Bölgeler Bazında Sayısı.....	25
Tablo 3.2: İzmir'e Ocak 1923'e Kadar Gelen ve 1924 Başından İtibaren Getirilen Mübadillerin Sayıları ve Mübadele Gemileri.....	42
Tablo 3.3: Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'nin Verilerine Göre Başlangıçtan Temmuz 1924'e Kadar Taşınan Mübadillerin Sayıları ve Hangi Bölgelerden Geldikleri.....	43
Tablo 3.4: İskan Cetveli.....	46
Tablo 3.5: Mübadillere Dağıtılacak Olan Arazinin Büyüklüğü ve Meyve Ağacı Sayısı.....	50
Tablo 3.6: 1921-1928 Yılları Arasında İskan Edilen Kişiler.....	56
Tablo 4.1: Girit'teki İdari Birimler (1670-1705 Arasındaki Yazımlara Göre).....	67
Tablo 4.2: 1868 Girit Vilayet Nizamnamesi'ne Göre Yeni İdari Birimler.....	69
Tablo 4.3: 1898'de İzmir'den İlk Nakledilen Göçmenler.....	73
Tablo 4.4: 1911 Yılı Girit'teki Nüfus Sayımının Dağılımı.....	75
Tablo 4.5: 15 Aralık 1923 ve 31 Mart Tarihleri Arasında Girit'ten Anadolu'ya Getirilen Mübadiller.....	77
Tablo 4.6: 1927 Yılında Yapılan Nüfus Sayımında Anadil Olarak Rumca Konuşulan Şehirler.....	84
Tablo 4.7: Giritlice Lakaplar ve Günümüzdeki Anlamları.	86
Tablo 4.8: 1897'den Önce ve Sonra Girit'teki Bektaşî Dervişlerinin Sayısı....	90

RESİMLER LİSTESİ

	Sayfa
Resim 3.1: Balkan Savaşı Sonrasında İstanbul Surları Önünde Bekleyen Göçmenler...28	
Resim 3.2: Selanik'ten Anadolu'ya Yola Çıkan Müslüman Mübadiller.....40	
Resim 3.3: Anadolu'dan Yunanistan'a Giden Ortodoks Rum Mübadiller..... .43	
Resim 4.1: 1834-1898 Seneleri Arasında Girit'te Nüfusun Müslümanlar ve Hristiyanlar Arasındaki Dağılımı.....72	
Resim 4.2: Lira Çalınarak Yapılan Girit Dansı.....94	

HARİTA LİSTESİ

	Sayfa
Harita 3.1: Mübadillerin 1923-1925 Arası Türkiye’de Şehir Bazlı Dağılımı.....	57
Harita 4.1: Venedikliler Zamanındaki Girit Haritası.....	64
Harita 4.2: Yüzyılın Sonunda Girit’teki Nüfusun Etnik Dağılımı.....	73

GİRİŞ

Rönesans, Reform ve Sanayi Devrimi'nin ardından 1789 yılında meydana gelen Fransız Devrimi, milliyetçilik fikirlerini ortaya çıkarmış ve beraberinde milliyetçilik akımlarının doğmasına neden olmuştur. Bu akımlardan olumsuz bir şekilde etkilenenler hiç şüphesiz çok uluslu imparatorluklar olmuştur. Örnek verecek olursak, içinde birçok farklı ulusa ev sahipliği yapan Osmanlı Devleti'nde bu milliyetçilik akımları hızla yayılmaya başlamış ve imparatorluğun egemenlik sahası ayrılıkçı hareketlerin hedefi haline gelmiştir. Avrupalı güçlerin de desteklemesiyle Yunanlılar bağımsızlığını kazanmış ve bu, Osmanlı Devleti içinde yaşayan gayrimüslim tebaayı da etkisi altına almıştır. Girit Adası'nın durumu özellikle bu dönemde belirsizliğini korumuş ve üzerinde çeşitli çıkar çatışmalarının yaşandığı bir yer haline gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrıldıktan sonra, Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde bağımsızlık hareketi başlatılmış ve Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır. Yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan azınlıklar için ne yapılacağı düşünülmeye başlanmıştır. Bu kurgu içinde kendisine azınlık rolü atfedilen ve o dönemde İstanbul ile Anadolu'da sayıları oldukça fazla olan Rumların varlığı iki ülkeyi karşılıklı bir nüfus değiştirme politikasına itmiştir. Lozan Barış Konferansı esnasında iki devlet arasındaki bu sorun çözülmeye çalışılmış ve Mübadele Meselesi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu mübadelenin nedenlerine bakacak olursak, karşımıza ilk olarak Yunanistan'ın büyük ülkü olarak nitelendirdiği megalı idea düşüncesi çıkacaktır. Bu düşüncenin amacı, Pontus Rum Devleti ile Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'nu canlandırıp bu sayede de Büyük Helen İmparatorluğu'nu hayata geçirmektir. Böylesi bir amaç doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanlaştırılması ise megalı ideayı gerçekleştirme yollarından yalnızca bir tanesidir. Bu amaç doğrultusunda; Yunanistan'ın imparatorluktan ayrılıp bağımsızlığını kazanması, 1912 yılında Rodos ve Selanik'in daha sonrasında da 1913 yılında Girit gibi bir bölgenin üzerindeki egemenlik haklarının Yunan Devleti'ne geçmesi bu düşüncenin somuta geçmiş şeklini oluşturmaktadır. Ek olarak, 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun bu savaştan yenik ayrılması ve sonrasında da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin de megalı ideanın bir parçası olduğu yorumu yapılabilir.

İkinci olarak ise, yukarıda da bahsedildiği şekliyle Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları belli olmuştur. Buna göre, kurulan bu yeni ulus devletin kendi içinde homojenlik sağlamaya çalışması mübadelenin bir başka nedenini oluşturmaktadır. Arka planında bu gelişmeleri barındıran Türk Yunan Nüfus Mübadelesi, Lozan Barış Anlaşması'na ek olarak imzalanan bir protokol ile kendisini geçerli kılmıştır. Buna göre, Yunanistan'daki Türkler Türkiye'ye Türkiye'deki Rumlar ise Yunanistan'a gönderilecektir. Batı Trakya Türkleri ile İstanbul'da yaşayan Rum azınlıklar mübadeleye dahil edilmemiştir. Bu karşılıklı yer değiştirme hareketinin ekonomik, kültürel ve psikolojik olmak üzere daha birçok alanda farklı sonuçları olmuştur. İlk olarak, ekonomik sonuçlarına bakacak olursak, Anadolu topraklarından Yunanistan'a giden Rum ahali daha çok şehirliyen Türkiye'ye gelen mübadiller kırsal kökenli çiftçilerden oluşmaktadır. Bu mübadiller, iskan edildikleri yerlerde de çiftçilik yapmaya devam etmiş ve bu da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde şehirleşme oranını düşürmüştür. Kültürel sonuçlara bakacak olursak, bu etki; konuşulan dil, giyim tarzı, yemek kültürü gibi çok geniş bir yelpazeyi içinde barındırmaktadır. Anadolu topraklarına gelen mübadillerin çoğu Türkçe biliyor olsa da Giritli mübadiller özelinde baktığımızda Kritika dilinin kullanıldığı karşımıza çıkacaktır. Bu farklılığın mübadillerin yeni geldikleri yerlere uyum sürecinde olumsuz bir faktör olarak kendisini gösterdiğinden bahsedebiliriz. Giyim tarzında ise, yerli halkın çarşaf ile şalvar giymesi ve mübadillerin ceket ile pantolon giymeyi tercih etmeleri sonucu bir farklılık meydana gelmiştir. Yemek kültürüne değinecek olursak, Anadolu'daki yemek kültürü, mübadillerin geldikleri yerlerdeki yemekleri yapması ile farklılık kazanmıştır. Son olarak, psikolojik sonuçlara bakacak olursak ise, gelen mübadiller böylesi bir zorunlu yer değiştirme hareketi sonucu kendi günlük pratiklerinde sayısız değişikliğe maruz kalmışlardır. Geldikleri yerlerde bırakmak zorunda kaldıkları evleri, toprakları ve komşularını çok özleyen mübadiller, ileriki bölümlerde de anlatılacağı üzere yerli halk tarafından da çok sıcak bir şekilde karşılanmamışlardır. Bu faktörlerin de mübadillerin yeni iskan edildikleri topraklardaki uyum sürecini geciktirici etkisinden bahsedebilmek mümkündür.

Mübadele anlaşması, zorunlu göç olgusunun somut bir örneğidir. Bu olguda göçmenler, çoğu kez de devlet eliyle yer değiştirme hareketine tabii tutulmakta ve bu zorunlu yolculuk hakkındaki kararları önemsenmemektedir. Lozan Barış Konferansı'ndan sonra da Yunanistan'dan Anadolu'ya gelen Müslüman ahalinin fikri sorulmamıştır.

Bu zorunlu göç hareketinden sonra mübadiller, çeşitli nedenlerden dolayı Anadolu içinde yeniden göç hareketini başlatmıştır. Bu özellikleri bakımından göçün oldukça dinamik ve sürekli olduğu yorumu yapılabilir.

Göçler aracılığı ile yer değiştiren bireylerin kimlikleşme pratiklerinde birtakım değişiklikler meydana gelmekte ve bunlar çeşitli teoriler yardımı ile açıklanmaktadır. Bu zorunlu göç hareketi de Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ile Anadolu'ya gelen hemen hemen her Müslüman toplulukta olduğu gibi Giritlilerin de kimlik pratiklerinde önemli bir rol oynamıştır. Kimliğin ne anlama geldiğini açıklayacak olursak, bu kavramın tek bir tanımını yapmak oldukça zor olmakla beraber bu zorluk, kavramın multidisipliner bir olguya işaret etmesinden kaynaklanmaktadır. Genel bir tanımlama ile kimlik, her şeyden önce bireylerin yaşadıkları dünyayı ve çevresinde olup bitenleri anlamlandırma sürecidir. 1923 yılında gerçekleşen nüfus mübadelesi sonucunda mübadiller, iskân edildikleri topraklarda eski ve yeni kimlikleri ile alakalı birtakım sorunlar yaşamışlardır. Örnek verecek olursak, halihazırda sahip oldukları kimliklerinin değişmek zorunda kalması, aidiyet ve uyum süreçleri bu sorunlarından yalnızca bazılarıdır.

Giritli mübadiller üzerinden yapılan bu çalışmada, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Giritli birinci kuşak mübadillerin kimlikleşme pratiklerini nasıl değiştirip dönüştürdüğü sosyal kimlik kuramı bağlamında ele alınmıştır. Bu kuram, en genel haliyle, grupların kolektif bir şekilde oluştuğunu varsayarak bu gruba olan üyelik süreçlerini incelemekte ve bireyin benlik algısının bu üyeliğe atfettiği değerden kaynaklanan bir parçası olduğunu ileri sürmektedir. Ek olarak, yine bu kurama göre, bireyler, kendi kimliklerini üyesi oldukları grubun özelliklerine göre tanımlamakta ve bunu da kendisinden farklı olan diğer grupları dikkate alarak yapmaktadır. Girit Adası'ndan Anadolu topraklarına gelen Giritli mübadillerin kendilerini ait hissettikleri eski vatanlarına ait kimliklerini yeniden kurgulamalarına aracı olan bu farklılıklar da karşımıza dil, din, müzik ve yemek kültürü şeklinde çıkmaktadır. Bu yüzden, Giritlilik kimliği incelenirken Giritlilerin sahip olduğu toplumsal ve kültürel pratikler; dil, din, müzik ve yemek kültürü üzerinden ele alınmış ve bu pratikler yine sosyal kimlik kuramının içinde barındırdığı; sosyal kimlik, sosyal sınıflandırma, sosyal karşılaştırma, ve sosyal yapı gibi kavramlar ile analiz edilmiştir.

Kimlikleşme pratikleri genelde tek bir aidiyet/ tek bir kimlik üzerinden gitmemektedir. Örnek verecek olursak, Anadolu'ya iskân edilen Giritli göçmenler hem 'Giritlilik' kimliğini devam ettirmişler hem de yeni vatanlarına ait olan kimliksel pratikleri öğrenmişlerdir. İki kimliğin nasıl iç içe geçtiği konusunda yine sosyal kimlik kuramı bize yol gösterici olacaktır. Çünkü, yukarıda anlatılanlara ek olarak, bu teoriye göre, bireyler içlerinde buldukları grubun özelliklerine göre kendilerini konumlandırmaktadırlar. Eğer içinde bulunulan grup dezavantajlı özelliklere sahipse birey, bu durumdan kurtulabilmek ve olumlu bir sosyal kimlik yaratabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Giritli mübadiller özelinde bakacak olursak, bu amaç doğrultusunda iki kimliğin iç içe geçmesi olağan bir durumdur.

Bu çalışmanın temel sorunsalını, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Giritli 1.kuşak mübadillerin kimlik pratiklerinde ve süreçlerinde ne gibi değişikliklere yol açtığına sosyal kimlik kuramı bağlamında incelenmesi oluşturmaktadır. Hazırlanan tez çalışmasının amacı ise, Giritli mübadillerin kimlikleşme pratiklerini ortaya çıkarabilmek ile beraber aynı zamanda Lozan Anlaşması'nı mübadil kimliklerinin geçirdiği değişim-dönüşüm üzerinden ele almaktır. Çünkü, literatürde Lozan Anlaşması; uluslararası ilişkiler, ekonomi ve siyaset alanında incelenmiş ve akademik çalışmalar bu alanlarda ortaya konmuştur. Ek olarak, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile ilgili çalışmalar, mübadelenin nedenleri ve sonuçları ile ele alınsa da kimlik süreçlerine olan etkisinin sosyal kimlik kuramı aracılığıyla araştırılması pek rastlanılan bir durum değildir. Bu çalışma alana bu kuram üzerinden katkı sağlamaya odaklanmıştır.

Tezde, Anadolu topraklarına yerleşen 1.Kuşak Giritli mübadillerin kimlik pratikleri ve bunlardaki değişiklikler birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Tezin temel hipotezini, 'Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Anadolu'ya Gelen Birinci Kuşak Giritli Mübadillerin Kimlik Pratiklerinde Önemli Bir Rol Oynamıştır.' cümlesi oluşturmaktadır. Ek olarak, çalışmanın ikinci bölümünde kavramsal ve kuramsal tartışmalar, üçüncü bölümünde Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve son olarak dördüncü bölümünde ise Girit tarihi ve Giritlilik kimliği ele alınmıştır.

2. KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Kavramsal Çerçeve

Lozan Barış Anlaşması ve devamında mübadele kararının alındığı ek protokole kadar olan süreç içerisinde çok uluslu imparatorlukların dağılması ile birlikte ulus devletlerin tarih sahnesine çıktığını görebilmek mümkündür. Bu ulus devletler, kendi iç politikalarında etnik ve dini homojenliği sağlayabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmiş ve -konumuz özelinde- örneğin, zorunlu göçü bir enstrüman olarak kullanmışlardır. Göç olgusunun bir çeşidi olan zorunlu göç kavramında bu yer değiştirme hareketini gerçekleştiren göçmenler, yeni yerleştikleri bölgelerde geçmişten getirdiği birtakım davranış pratiklerini uygulamışlardır. Buna ek olarak, yeni yerleşilen yerdeki günlük rutinler de bu pratiklere eklenmiştir. Bunun sonucunda ortaya yepyeni bir davranış örüntüsü çıkmış ve göçmenlerin hayatı algılayış biçimi değişikliğe uğrayarak sahip oldukları kimliksel süreçleri şekillendirmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin aldığı nüfusların mübadelesi kararının nedenleri ile sonuçlarını anlayabilmek ve Giritli mübadillerin kimlik süreçlerini inceleyebilmek için ulus-devlet, zorunlu göç, mübadele ve mübadil kavramlarını incelememiz gerekmektedir.

2.1.1. Ulus devlet ve ulus devletleşme

Ulus devletin ne olduğunu açıklamadan önce bu kavramları ayrı ayrı açıklamak yerinde olacaktır. Ulus ile başlayacak olursak bu kavram, literatürde birçok farklı şekilde ele alınmaktadır. Gerd Baumann'a göre ulus, kendisini oluşturan üyelerin bir devlet çatısı altında bir araya geldiğini düşünen ve bu yüzden belirli sorumluluklar altına girmiş etnik bir gruptur.¹ Bu tanımlamadan yola çıkacak olursak, bir devlete sahip olmak beraberinde ortak kültürel öğeleri paylaşmayı getirecektir. Gerçekten de devletin egemen olduğu ve sınırlarını çizdiği bir toprak parçası üzerinde ortak bir kültürü paylaşan ve örgütlenmeyi gerçekleştirebilen topluluklara ulus adı verilmektedir.

Devlet kavramı ise yüzyıllardan beri tartışılan bir konu olmakla beraber bu kavramın herkes tarafından kabul gören tek bir tanımını bulunmamaktadır.

¹ Gerd Baumann, *Çokkültürlülük Bilmecesi* (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999), 36.

Genel bir şekilde tanımlayacak olursak, devlet; ülke yani kara parçası, egemenlik ve bu ülke üzerinde yaşayan ulus olmak üzere üç adet öncülü bulunan bir kavramdır. Püsküllüoğlu ise Türkçe Sözlük'te devleti, toprak bütünlüğünü sağlayabilen örgütlü bir ulusun meydana getirdiği bir tüzel varlık olarak tanımlamıştır.²

Ulus devlet ile devam edecek olursak Rıfat Aydın'a göre bu kavram, ulus ve devletin birlikteliğine dayanan ve milliyetçiliğe gönderme yapan siyasi bir kurum olarak ele alınmaktadır.³ Modern ulus devletlerin tarih sahnesine çıkışında pek çok dinamiğin ve olayın yadsınamaz bir rolü olmakla beraber üzerinde uzlaşılan kesin bir tarih bulunmamaktadır. Çoğunlukla hakim olan görüş, Avrupa'ya hakim olan feodal sistemin giderek etkisini kaybedip çökmesi sonucu ile alakalıdır. Ek olarak, Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesi de ulus devlet sisteminin düşünsel anlamdaki temelini ortaya çıkarmıştır. Elbette ki bu sayılan olaylar karşımıza tesadüf eseri çıkmamaktadır. Ulus devlet kavramının ortaya nasıl çıktığına bakmak için tarihi bir perspektif ile okuma yapmamız gerekmektedir. 1648 yılında yapılan Vestfalya Anlaşması ile her devlet, kendi sınırlarını meydana getiren kara parçası üzerinde egemen olarak kabul edilen bir statüye geçmiştir. Ulus hakkındaki ilk fikirler ise, 1689 yılında İngiltere'de vatandaşlık haklarının kabule geçmesi ile gündeme gelmiştir. Burada başlayan anayasal monarşinin oluşması ulus devletin ortaya çıkmasına öncülük eden bir kaynak olmuştur.⁴ Fransız Devrimi yaşandıktan sonra da ulus fikrinin değişim geçirdiğini ve siyasal örgütlenmede bir konumu işgal ettiğini söyleyebilmek imkan dahilindedir.⁵ Daha sonrasında özellikle 19.yüzyıl, ulus etrafında şekillenen devletlerin kurulduğu bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada milliyetçilik kavramına da atıf yapmamız gerekecektir. Giddens bu kavramı en genel haliyle, belirli bir düzen dahilinde yaşayan bireylerin ortak bir tarihi geçmişe duyduğu aidiyet tanımı çerçevesinde ele almıştır.⁶ Bu tanımlamadan yola çıkarak kavramın, devlet ile bu devleti oluşturan vatandaşları arasında bir köprü görevi gördüğü yorumu yapılabilir. Breuilly ise, milliyetçiliği yine benzer bir perspektiften ele almış ve bu kavramın, devlet ile toplum arasında bulunduğu var sayılan ayrımı bitirmeyi hedeflediğini ifade etmiştir.⁷ Yukarıda da bahsedildiği gibi ulus devletin milliyetçiliğe atıf yapması şu noktada önemlidir:

² Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2004), 1373.

³ Rıfat Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 6, sy.1 (Mart 2018), 233.

⁴ Yves Santamaria, *Ulus Devlet: Bir Modelin Tarihi* (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 22.

⁵ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati* (İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995), 17.

⁶ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet* (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008), 286-288.

⁷ John Breuilly, "Nationalism and The History of Ideas", *British Academy* 105, (2000): 187-188.

Yeni kurulmakta ulus devletler, kendi içindeki sosyal uyumu yakalayabilmek için gereken ortak bir tarihi geçmişe sahip olma ihtiyacına milliyetçilik kavramı ile yanıt bulmuşlardır.⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere ulus devlet ve milliyetçilik kavramları arasında birbirini karşılıklı olarak etkileyen bir ilişki vardır. Feodal yapı çözülmeye başlayıp Fransız Devrimi'nin de etkisi ile milliyetçilik fikirleri yayılmaya başladıkça imparatorluklar çağı son bulmuş ve bunun sonucunda yeni bir örgütlenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Siyasi hayat, ulus devlet üzerinden örgütlenmiş ve milliyetçilik de yeni kurulan ulus devletlerin bütünlüğünü sağlamaya yarayan bir enstrüman olmuştur. Ek olarak, yine bu ulus devletler, milliyetçi fikirler sayesinde zamanla kendi ulus düşüncesine ait olan makbul vatandaşları yaratmak için girişimlerde bulunmuştur.

Ulus, devlet ve ulus devlet kavramlarını ayrı ayrı açıkladıktan sonra bunların Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi kapsamında neden önemli olduğundan bahsedecek olursak tarihi bir okuma ile ilerlememiz gerekmektedir. Fransız Devrimi'nin öne çıkardığı milliyetçilik akımları, çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nde hızla yayılmaya başlamış ve bağımsızlıkçı hareketlere neden olmuştur. İmparatorluk içinde yaşayan çoğu millet gibi Yunanlıların da bağımsızlık hareketleri kendisini hissettirmeye başlamıştır.1800'lerle birlikte sayısız isyan ve savaşla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, 1829 yılında yapılan Edirne Anlaşması ve hemen sonrasında meydana gelen 1830 Londra Protokolü ile Yunanistan'ın özerkliğini kabul etmiştir. Bu protokolden yola çıkılarak Yunan Devleti'nin yeni sınırları belli olmuş ve ulus devletleşme yolundaki en önemli adımlardan birisi atılmıştır. 1669'da Kandiye'nin ele geçirilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik sınırları içine giren ve 1715 senesinde bölgedeki tüm kalelerin zapt edilmesi ile Osmanlı egemenliği kesinleşen Girit, bu milliyetçilik akımlarının da etkisi ile 1913'te Yunan Devleti'ne katılmıştır. 1923 yılında Lozan Barış Anlaşması ve devamında imzalanan ek protokol gereği Girit'te yaşayan Müslüman topluluk da mübadeleye dahil edilmiştir. Buradan Türkiye'ye gelen Giritli Müslümanların kimlik süreçleri incelendiğinde ortak bir kültürü paylaşan ve bunun etrafında örgütlenmiş olan bir grup olduğu yorumunu yapmak imkan dahilindedir.

⁸ Rifat Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 6, sy.1, (Mart 2018): 233.

2.1.2.Ulus devlet, zorunlu göç ve mübadele

Ulus devlet ve mübadele arasındaki ilişkiyi incelemeden önce göç, zorunlu göç ve mübadelenin ne olduğunu ele almamız faydalı olacaktır. Göç en geniş tanımı ile, insanların bir yerden başka bir yere belirli bir zaman dilimi içindeki geçişi anlamına gelmektedir.⁹ Bu geçiş; siyasi, sosyal ve güvenlik kaygısı gibi nedenler ile olabileceği gibi eğitim olanakları ve ekonomik gelişmişlik gibi faktörler sebebiyle de gerçekleşebilmektedir. Adıgüzel'e göre, yer değiştirme hareketinin göç olarak kabul edilebilmesi için gidilen yere yerleşme amacını taşıması gerekmektedir.¹⁰ Buradan da anlayacağımız üzere bireylerin tatil veya seyahat amacıyla yaptığı yer değiştirme hareketi göç olarak kabul edilememektedir. Ek olarak göç süreci hem bireyin psikolojisini hem de toplumun yapısını etkilemektedir.¹¹

Göç hareketi, bireylerin yer değiştirme kararını nasıl aldıklarına yani göçü tetikleyen unsura göre zorunlu ya da gönüllü olarak ikiye ayrılmaktadır. İlk olarak, gönüllü olarak yapılan göçte kişiler, bu yolculuğu kendi istek ve rızalarıyla başlatmaktadırlar. Örneğin, daha iyi bir eğitim fırsatını yakalamak isteyen kişinin, gönüllü olarak kendi ülkesinden daha gelişmiş bir ülkeye göç ettiğini görebilmek mümkündür. İkinci olarak, zorunlu göçte ise, bu yolculuğu gerçekleştirmek zorunda kalan kişilerin kendi düşünce ve isteklerine bakılmamaktadır.¹² Yani bireyler; doğal afet, savaş veya temiz içme suyuna erişim gibi zorluklardan dolayı gönüllü olmadan -zorunda kalarak- bu göç hareketini başlatabilmektedirler. Ek olarak zorunlu göç, bazen de resmi otoriteler veya siyasi elitler tarafından organize edilebilmektedir. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, hem Türkiye hem de Yunanistan'ın siyasi elitleri tarafından alınmış bir karar olmakla beraber literatüre zorunlu göçün bir örneği olarak geçmiştir.

Mübadele ile devam edecek olursak, bu kavram en genel şekliyle değiş-tokuş anlamına gelmektedir. Konumuz özelinde mübadele ise, zorunlu göçün somut bir görünümü olma özelliğini taşımaktadır. Mübadele kavramının ne olduğu ile ilgili araştırma yaparken literatürde genellikle Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi karşımıza çıkmaktadır.

⁹ Ahmet İçduygu ve Turgay Ünalın, "Türkiye'de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri", *Türkiye'de İçgöç Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı: Bolu Gerede 6-8 Haziran 1997*, 38.

¹⁰ Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2020), 20.

¹¹ Süleyman Ekici ve Gökhan Tuncel, "Göç ve İnsan", *Bilim ve Toplum* 5, sy.9 (2015): 11.

¹² Ferhat Tekin, "Kültürel Travma Olarak Zorunlu Göç", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy.25 (2011): 93.

Bu kavrama teorik bir şekilde bakacak olursak, Balkan Savaşları sonrasında imzalanan İstanbul Anlaşması'nda Osmanlı Devleti ve Bulgar Krallığı'nın ortak sınırlarının 15. km içerisinde yaşayan Müslümanlar ile Bulgarlar mübadele edilmişlerdir.¹³ Burada belirtmemiz gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Bu mübadele, Türk ve Yunan ahalinin mübadelesinde olduğu gibi zorunlu tutulmamış ve isteğe bağlı gerçekleştirilmiştir. Yani her mübadele kararı zorunlu bir şekilde alınmamakta ve gerçekleşmesi gönüllü olabilmektedir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kendi egemenlik sınırları içinde dinsel bir homojenliği sağlayabilmek için Lozan Barış Anlaşması'na ek olan protokolü imzalamış ve bunun sonucunda Yunan Devleti ile beraber Anadolu'da yaşayan Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanları karşılıklı zorunlu göçe tabii tutmuştur. Karşılıklı zorunluluklardan doğan bu geniş çaplı nüfus hareketi, literatüre mübadele olarak geçmiştir.

2.1.3. Mübadil kimliği

Mübadil kelimesi günümüzde daha çok mübadele anlaşması ile Yunanistan'dan Anadolu'ya gelen Müslümanlar ve Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rumları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Sepetçioğlu, uluslararası göç literatürünün içinde bulunmayan bu kavramın Türkçe'ye özgü olduğunu belirtmiştir.¹⁴ Kimlik ise, bireylerin içinde buldukları dünyayı anlama ve anlamlandırma çabasıdır. Yani bireyler, sahip oldukları kimlikler vasıtası ile kendilerini ifade edebilmektedirler.

Hukuki bir bakış açısı ile Türkiye'deki mübadilleri tanımlayacak olursak, Lozan Barış Anlaşması'nda yer aldığı sınırlılıklar dahilinde Yunanistan'dan Anadolu topraklarına gelen göçmenlerdir. Bu anlaşmaya Batı Trakya'da yaşayan Türkler dahil edilmemiştir. Mübadillerin hiçbiri ortak kültürel ve sosyal özelliklere sahip değillerdir. Her biri Yunanistan'dan ve şu anki Yunan Adaları'ndan Anadolu topraklarına gelmiş ve sahip oldukları değerler de geldikleri yörenin özelliklerine göre farklılık göstermiştir. Kimisi Türkçe konuşabilirken kimisi Giritli mübadiller gibi Yunanca'nın farklı lehçesini konuşmakta; meslekleri tütüncülük, zeytincilik veya sanat erbabı gibi kategorilere ayrılmakta ve geldikleri yörenin özelliklerine göre eğitim durumları değişebilmektedir.

¹³ Selahattin Önder, "Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi", *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy.1 (1991): 213.

¹⁴ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "İki Tarihsel 'Eski' Kavram, Bir Sosyo-Kültürel 'Yeni' Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.3 (Ocak 2014): 59

Bu doğrultuda bu çalışmada mübadil kimliği dediğimiz zaman, mübadillerin, Yunanistan'daki alışkanlıklarını ve kültürel kodlarını yeni geldikleri vatanlarının özelliklerine göre yeniden kurgulayarak ve inşa ederek kendilerine yeni bir kimlik yaratmalarından bahsetmekteyiz.

2.2.Kuramsal Çerçeve

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve beraberinde ele alınacak olan 'Giritlilik' kimliğini sosyal kimlik kuramı ile analiz etmeden önce ilk olarak kimlik kavramının ne olduğu ile başlamamız yerinde olacaktır. Bu doğrultuda ilk önce kimlik kuramlarının ne olduğu genel bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur.

2.2.1. Kimlik kuramlarının genel bir değerlendirmesi

Kimlik dediğimiz zaman hemen hemen herkesin kafasında bir şeyler canlansa da bu kavramın tek bir açıklamasını ya da tanımını yapmak oldukça güçtür. Bu güçlük ilk olarak, kimlik kavramının çok farklı unsurları içinde barındırmasından ileri gelmektedir. Örnek verecek olursak; dil, din, sınıf ve cinsiyet gibi birçok değişen kimliği meydana getirmekte ve bu kavramın oldukça dinamik bir hale gelmesine neden olmaktadır. Smith'e göre, bireylerin, sahip oldukları bu farklı unsurlar neticesinde birbirinden farklı kimlikleri elde edebilmesi olağan bir durumdur.¹⁵ Buradan da anlayabileceğimiz üzere, bireyin yalnızca bir kimliği bulunmamakta ve bu birey, birden fazla kimlik tanımlaması içinde yer alabilmektedir. İkinci olarak ise, kavram multidisipliner bir olguya işaret etmektedir. Gerçekten de pek çok farklı alanda çalışan teorisyen, kendi çalışma alanlarına göre kimlik kavramını ele alıp incelemektedir.

Manuel Castells'e göre kimlik, bireylerin çevresinde olup bitenleri anlamlandırma ve deneyimleme kaynağıdır.¹⁶

¹⁵ Anthony Smith, *Milli Kimlik*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 17.

¹⁶ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür İkinci Cilt: Kimliğin Gücü* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 12.

Connoly ise kimlik kavramının; var olabilmek için farklılığa ihtiyaç duyduğunu ve bu farklılıklar sonucu da kendisinden olmayanı ‘öteki’ olarak kurguladığını ifade etmiştir.¹⁷ Bu tanımdan hareketle kimlik kavramının kendi var oluşunu koruması için farklılıklardan beslenmesi gerektiği çıkarımını yapmak mümkündür. Aynı zamanda kavram, meşruluğunu sağlamak için ise ‘öteki’ olarak adlandırılabilir farklılıklara ihtiyaç duymaktadır. ‘Biz’ ve ‘öteki’ ayrımının ortaya çıkışı da bu şekilde olmaktadır. Sahip olunan kimlikler; bireyleri belli başlı gruplara, mekanlara veya olgulara ait hissettirmektedir. Kendisini belirli bir mekan ile özdeşleştiren bir birey için diğerleri öteki olmakta ve o gruba ilgili yeteri kadar bilgi sahibi olmadığı için ‘ötekileri’ kendisine karşıt bir yerde konumlandırmaktadır. ‘Biz’ ve ‘öteki’ ayrımı aynı zamanda bireylerin kendilerini nasıl açıkladığı ve tanımladığı ile de ilgili olmaktadır. Biz grubunu oluşturan bireylerin bu gruba aidiyet hissettiklerini ve kendi kimliklerini içinde yer aldıkları grup dinamiklerine göre şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Weeks’in kimlikle ilgili açıklaması bu görüşe oldukça yakındır. O’na göre kimlik, bireylerin diğer bireyler ile aralarında bulunan benzerlik ve farklılıklar kapsamında bir aidiyet sorunudur.¹⁸ Bauman da bu konuyla ilgili olarak: “Biz ve onlar yalnızca iki ayrı insan grubunu değil, tümüyle farklı iki tutum arasındaki, duygusal bağlanma ve antipati, güven ve kuşku, iş birliği ve çekişme arasındaki ayrımı temsil eder.” demektedir.¹⁹

Kimliğe yönelik geliştirilen farklı açıklama ve tanımlamaları inceledikten sonra kimliğe ilişkin temel yaklaşımlar ile devam edebiliriz. Sözünü ettiğimiz temel yaklaşımlar daha çok ‘modernizm ve kimlik’ tartışması altında şekillenmektedir. Temel yaklaşımların bu tartışma altında şekillenmesinin nedeni ise, kimlik kavramının modernizmin bir ürünü olarak ortaya çıktığı varsayımının günümüzde hala geçerli olmasıdır. Buna ek olarak, kimliğe yönelik olarak gerçekleştirilen açıklamalarda sosyal inşacılık ve postmodernizm gibi tartışma alanları da varlığını korumaktadır. İlk olarak, modernizm ve kimlik tartışması ile başlayacak olursak, modernizm, Aydınlanma ile başlamış ve devamında Fransız ve Sanayi Devrimi ile şekillenmiştir. Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi gerçekliğin ve rasyonalitenin en temel belirleyicileri oluşturmasıdır.

¹⁷ William Connoly, *Kimlik ve Farklılık- Siyasetin Açmazlarına Dair Çözüm Önerileri* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), 92-93.

¹⁸ Jeffrey Weeks, “*Farklılığın Değeri*”, *Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık* (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998), 85.

¹⁹ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 51.

Birey, ilk kez Ortaçağ Dönemi'nden sonra Aydınlanma Dönemi'nde bir özne olarak ortaya çıkmıştır. Aka, bu öznelliğin modernizmin bir varsayımı olduğunu düşünmektedir.²⁰

Kauffman da modernizm ve kimliği birbirleriyle ilişkilendiren bir yazardır. O'na göre, toplulukların çözülmesi sonucunda kimlikler yükselmeye başlamıştır. Toplulukların çözülmesi bireyselliğin artmasıyla bağlantılı olduğu için demek ki kimlikler de modernizme ek olarak bireyselleşme ile alakalıdır. Bahsettiğimiz ilk modernlik dönemlerinde kimlikler, çoğunlukla tavan olarak adlandırabileceğimiz üst kurumlar tarafından verilmiştir. Modernliğin ikinci dönemi olarak adlandırılan 1960'lara gelindiğinde bireyler kendi kabuklarından çıkarak bireyselleşmeyi kırmış ve daha melez/heterojen bir hale gelmiştir.²¹

Kimliğe ilişkin temel yaklaşımlara sosyal inşacılık ile devam edebiliriz. Kimliği sosyal inşacı yaklaşımla ele alanlar Erving Goffman ve Peter Berger gibi isimlerdir. Bu yaklaşım; ulus kimliği, ırk ve etnisite kimliği ve cinsiyet kimliği kavramlarında oldukça sık kullanılmaktadır.²² Irk ve etnisite kimliğine bakacak olursak, karşımıza Balibar ve Wallerstein çıkacaktır.²³ Bu iki isim ırksal kimliği ele almışlardır. Cinsiyet kimliğinde ise kadınlar ve erkekler arasındaki farklı yanlar ele alınmaktadır. Bu çalışmalara ek olarak, bu yaklaşım, milli kimlik konusu üzerine de yoğunlaşmaktadır. Milli kimlik dediğimiz zaman yine vatandaşlıktan ve vatandaş olmayan öteki ayrımının yaratılmasından söz edebiliriz.²⁴

Son olarak postmodernizm ve kimlik arasındaki bağlantıya odaklanabiliriz. Postmodernizmden genel olarak bahsedecek olursak kavramın ne olmadığından yola çıkabiliriz. Postmodernizm modernitenin zıttı olan veya ondan keskin çizgilerle kopmuş/ayrılmış olan bir kavram değildir. İçinde modernizmin argümanlarını bulundurmakla birlikte bu argümanlara eleştirel bir yorum getirebilen ve kendisine has yeni argümanları ortaya koyabilen bir kavramdır. Modern dönemde ortaya çıkan rasyonalitenin belirleyici olmadığı varsayımını içinde barındıran postmodernizm, kesin ve değişmez olan doğrular ile gerçeklere karşı çıkmaktadır.²⁵ Yani, postmodern anlayışta modern dönemin rasyonalitesinden ziyade belirsizlik ön plandadır.

²⁰ Assiye Aka, "Kimliğe Teorik Yaklaşımlar", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34, sy.1 (Mayıs 2010): 21.

²¹ A.g.e, 21.

²² Karen Cerulo, "Identity Construction: New Issues, New Directions", *Annual Review of Sociology*, (1997): 387-391.

²³ Aka, "Kimliğe Teorik Yaklaşımlar", 22.

²⁴ A.g.e, 22.

²⁵ Saim Dalbay ve Nazmi Avcı, "Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye'ye Yansımaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 23, sy.1 (2018): 23.

Kesin ve değişmez doğrulara karşı olan postmodernizm aynı zamanda üst kimliklere de karşı bir duruş benimsemektedir. Bu argümanı kimlik konusuna uyarladığımızda da kimliklerin heterojenliği ve çeşitliliğinden söz etmek mümkün olacaktır.²⁶

Kimliğe yönelik temel yaklaşımları inceledikten sonra bu kimliğin nasıl oluştuğuna dair yapılan açıklama ve tartışmalarla devam edebiliriz. Kimlik; bireysel, etkileşimsel ve kurumsal olmak üzere üç farklı düzlemde oluşmakta ve kendini var etmektedir.²⁷ İlk olarak bireysel düzlemi inceleyecek olursak, Cooley ve Mead bu alana katkı yapmıştır. Kişilerin bireysel kimlikleri sahip oldukları karakterde ve kişiliklerinde inşa edilmektedir. Ek olarak, bu kimlik, diğer bireylerin dünyası ile de yakından bağlantılıdır.²⁸ İkinci olarak etkileşimsel düzlemde ise, Erving Goffman karşımıza çıkmaktadır. Goffman'a göre, bireyler arasında meydana gelen bu etkileşimde 'kendilik' ortaya konulmakta ve sunulmaktadır. Ek olarak, bireyler başkaları tarafından nasıl görülmek istiyorlarsa -başarılı, zeki, hırslı vs.- bunları içeren kimlikleri sahiplenmekte ve bu kimliklerin gerektirdiği şekilde performans göstermektedirler. Buradan da anlayabileceğimiz üzere, kimlik tek taraflı bir olgu olarak karşımıza çıkmamaktadır. Goffman, buna 'izlenim yönetimi' adını vermiştir.²⁹ Goffman için kimliklerin oluşumu bu şekilde ortaya çıkmakta ve performe edilmektedir. Son olarak kurumsal düzleme göre ise, kimliğin kurumsal düzlemde kolektif bir şekilde meydana gelmesi tartışılmaktadır. Örnek verecek olursak, bu çalışmada incelenmiş olan sosyal kimlik kuramı Tajfel tarafından 1970'lerde geliştirilmiş ve kolektif bir şekilde meydana gelen kimliklerin bireyler bakımından kendi dünyalarında gerçek olduğu varsayımı üzerinde durulmuştur.³⁰

2.2.2. Sosyal kimlik kuramı

Tezin odak noktasını oluşturan sosyal kimlik kuramı, 1970'li yıllarda Tajfel ve Turner tarafından ele alınmış ve geliştirilmiştir. Bu kuramın ortaya çıkışındaki en büyük etkenlerden biri hiç şüphesiz Henri Tajfel'in Almanya ve Fransa gibi ülkelerdeki toplama kamplarında çalışmış olmasıdır.

²⁶ Dalbay ve Avcı, "Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye'ye Yansımaları",23.

²⁷ Aka, "Kimliğe Teorik Yaklaşımlar", 19.

²⁸ A.g.e, 19.

²⁹ A.g.e, 19.

³⁰Richard Jenkins, Social Identity, (London: Routledge Book, 2004), 20.

Kuramın özünde kolektif şekilde meydana gelen grupların üyelik dinamikleri ve süreçleri ile farklı farklı grupların sahip olduğu gruplar arası ilişkiler ele alınmaktadır. Bu gruplar arası ilişkilerin anlamlandırılmasında ve teorize edilmesinde en önemli kaynak bilişsel ve güdüsel süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹

Demirtaş'a göre, Tajfel ve Turner, "Bireylerin, belirli bir grubun üyesi olduklarında, kişisel kimliklerinde ve dolayısıyla da güdülerinde, yargılamalarında ve algılamalarında ne gibi değişiklikler gerçekleştiğiyle ilgilenmişlerdir."³² Bireyler, sahip oldukları sosyal kimliklerini içinde buldukları grupların dinamiklerine atfettikleri anlama göre şekillendirmektedir. Buradan da hareketle bireylerin davranışlarını belirli bir grubun üyesi olarak performe ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Yani davranış, bireysellikten ziyade bir grubun üyesi olarak ortaya konulmaktadır. Burada dikkat etmemiz gereken bir husus ortaya çıkmaktadır. Yukarıda Bauman'ın 'biz' ve 'öteki' tanımında da gördüğümüz gibi bir ayırım burada da kendisini göstermektedir. Bireyler, kendi davranışlarını içinde buldukları grupların sahip olduğu değerlere göre şekillendirdikçe gruplar arası ayrımlar ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde davranan bireyler aslında kendi yerlerini belirlemekte ve kendi grubundan olmayan ötekileri başka bir yerde konumlandırmaktadır. Kendi grubunu diğer gruplarla karşılaştıran birey sıklıkla iç grup kayırmacılığı yoluna başvurmaktadır. Bu kayırmacılığı yapan birey kendisini diğer gruptan ayırarak kendi 'olumlu' sosyal kimliğini performe etmektedir.³³

Sosyal kimlik kuramı; sosyal kimlik, sosyal sınıflandırma, sosyal karşılaştırma, en küçük grup paradigması ile iç grup kayırmacılığı ve sosyal yapı olacak şekilde beş temel kavram üzerine konumlandırılmıştır.³⁴ Bu kavramları açıklayacak olursak sosyal kimlik ile başlayabiliriz. Bu kavram, bireyin sahip olduğu kişisel kimliğinden ziyade sosyal kimliği üzerinde durmaktadır. Tajfel'e göre sosyal kimlik, belirli bir gruba dair olan üyeliğin, bireyler için var olan duygusal öneminden hayat bulan bir parçadır.³⁵ Sosyal sınıflandırma ile devam edecek olursak, bu kavramın sosyal kimlik kuramı içinde merkezi bir konumu işgal ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bireyler tek başlarına bir birey olmaktan ziyade sosyal bir grubun üyesi olarak kendilerini konumlandırırlarında ister istemez bir sınıflandırma yapmaktadırlar.

³¹ Andaç Demirtaş, "Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar", *İletişim Araştırmaları Dergisi*, (2003): 128.

³² A.g.e, 129.

³³ Amelie Mummendey, "Better or Just Different? Positive Social Identity by Discrimination Against, or by Differentiation From Outgroups?" *European Journal of Social Psychology* (1983): 390.

³⁴ Demirtaş, "Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar", 127.

³⁵ Henri Tajfel, "Social Psychology of Intergroup Relations", *Annual Review of Psychology*, (1982): 2.

Kendi grubu ile diğer grup içinde yer alan kişileri sınıflandıran birey, kendi grubunda yer alan üyeler arasındaki farklılıkları en aza indirmekte ve benzerlikleri daha fazlaymış gibi görmektedir. Aynı zamanda bu birey, diğer grup içinde yer alan üyelerle kendi grubunun üyeleri arasındaki farklılıkları da normalden daha çokmuş gibi düşünmekte ve buna göre davranmaktadır. Buna abartma etkisi denilmektedir. Buradan da anlayacağımız üzere sosyal sınıflandırma yapmak abartma etkisinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ek olarak, bu karşılaştırma ve sınıflandırma sırasında bireyler, kendi gruplarını -farkında olarak veya olmayarak – kayırma eğilimi göstermektedirler. Bu sırada diğer gruplar da küçümsenme davranışı ile karşı karşıya kalmaktadır. Buna da iç grup kayırmacılığı³⁶ ya da ethnocentrism adı verilmektedir. Birey, kendi içinde bulunduğu grubunu merkeze almakta ve diğer grupları bu merkeze göre değerlendirmektedir. Bu şekilde yapılan sosyal karşılaştırma yoluyla bireyler dünyaya dair bilgi edinmekte, kendi gruplarını anlamlandırmakta ve her şeyden önce kendilerini tanıma yoluna gitmektedirler.

Kuramı kısaca özetleyecek olursak, ilk olarak, yukarıda da bahsettiğimiz gibi bireylerin kendilerini içinde buldukları grubun dinamiklerine göre sınıflandırdıklarından ve konumlandıklarından söz edebiliriz. Böylesi bir sınıflandırma ile birey, kendisini tanımlarken üyesi olduğu gruba daha çok atıf yapmaktadır. Bu sürecin sonunda grup aidiyeti ve gruba özdeşleşme ile beraber bireyin sosyal kimliği meydana gelmektedir.

İkinci olarak ise birey, dahil olmadığı ama çevresinde yer alan gruplara bakarak kendi grubu ile ilgili değerlendirme yapabilmektedir. Bu değerlendirmenin ortaya çıkış şekli elbette ki nesnel bir şekilde olmamaktadır. Bu değerlendirme iç grup ve dış grup aracılığı ile belirlenmektedir.³⁷

Üçüncü olarak bireyler, bu değerlendirmeyi yaparken ister istemez bir karşılaştırma yapmaktadırlar. Bu karşılaştırma esnasında içinde bulunulan grup daha üst bir seviyede anlamlandırılırken öteki gruplar daha alt bir seviyede konumlandırılmaktadır. Buna iç grup kayırmacılığı denilmektedir.³⁸

Son olarak ise bireylerin sosyal kimliklerinin nasıl olduğu içinde buldukları grupların konumuna göre değişkenlik göstermektedir.³⁹

³⁶ Demirtaş, “Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar”, 133-137.

³⁷ John Turner, “Social Comparison and Social Identity: Some Prospects for Intergroup Behaviour”, *European Journal of Social Psychology*, (1975): 30.

³⁸ Bertjan Doosje & Naomi Ellemers, *Stereotyping Under Threat: The Role of Group Identification* (Oxford: Blackwell, 1997), 70.

³⁹ Demirtaş, “Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar”, 130.

Grubun sosyal konumu diğer gruplara nazaran daha düşük olduğu takdirde bireyin sahip olduğu sosyal kimliğin olumsuz olmasını beklemek yanlış olmayacaktır.

3.TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ

Ege'nin iki kıyısındaki milyonlarca insanın kaderini belirleyen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Lozan Barış Anlaşması'ndan hemen sonra imzalanıp uygulamaya konulan ek bir protokol aracılığı ile kendisini hayata geçirmiştir. Bahsi geçen ek protokol ile göçün hukuki olarak meşru zemini hazırlanmış ve bu zorunlu yolculuk, üzerinden neredeyse bir asır geçmesine rağmen güncelliğini hiç kaybetmeyen bir kavram haline gelmiştir. 1923 yılında temelleri atılan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, zorunlu göçün çok somut bir örneğidir. Bu zorunluluk hali birdenbire kendisini gösteren bir olgu olmamakla birlikte arka planında çok fazla tarihi ve siyasi sebep barındırmaktadır. Bu sebepler mübadelenin tarihsel olarak gelişimini etkilemiş ve süreci buna göre şekillendirmiştir.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ni tarihi ve siyasi bir perspektif ile ele alacak olursak, Fransız Devrimi ile başlamak yerinde olacaktır.1789 yılında meydana gelen bu değişim hareketi ile birlikte; milliyetçilik düşüncesi ve bu düşünceye ait olan akımlar kendisini hissettirmeye ve oldukça somut bir şekilde göstermeye başlamıştır. İçinde birden fazla etnik topluluk barındıran imparatorluklar bu akımlardan oldukça olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Çok uluslu bir imparatorluk olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi Osmanlı Devleti'nde de milliyetçilik akımları hızla yayılmaya başlamış ve bağımsızlıkçı hareketlere neden olmuştur. 1800'lerle birlikte sayısız isyan ve savaşla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, 1829 yılında yapılan Edirne Anlaşması ve hemen sonrasında meydana gelen 1830 Londra Protokolü ile Yunanistan'ın özerkliğini kabul etmiştir. İmparatorluk içinde yaşayan Yunanlılar, Batılı devletlerin de desteklemesiyle birlikte bağımsızlığını kazanmış ve bu Osmanlı Devleti içinde yaşayan gayrimüslim tebaayı da etkisi altına almıştır. Bu protokolden yola çıkılarak Yunan Devleti'nin yeni sınırları belli olmuş ve ulus devletleşme yolundaki en önemli adımlardan birisi atılmıştır.

Modern anlamdaki ulus devletlerin yaratılma sürecini 19.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yukarıda Yunanistan özelinde anlatıldığı şekliyle görmek mümkündür. Bu tarihten Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar olan süreçte, kendisini birçok savaş ve diplomatik müzakereler aracılığı ile gösteren uluslararası güç gruplaşmaları kurulmuştur. Bu gruplaşmalar aracılığı ile bir araya gelen siyasi elitler ve devletlerin katılımıyla birçok anlaşma hazırlanmış ve imzalanmıştır.

Bu anlaşmalardan biri de mübadele fikrinin diplomatik görüşmelerde ele alındığı ve uygulamaya konulduğu bir mübadele anlaşmasıdır.⁴⁰ Balkan Savaşları'nın sona ermesinden hemen sonra Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan İstanbul Anlaşması akabinde yine aynı yıl nüfus mübadelesi üzerine bir anlaşma akdedilmiş ve Bulgar Bölgesi'ndeki Müslümanlar ile Doğu Trakya'daki Bulgarlar yer değiştirmiştir.⁴¹ Bu anlaşmaların nüfusların mübadelesi konusunda Lozan'a meşru bir temel hazırladığını söyleyebilmek imkan dahilindedir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesinin izlerini ise, Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'da başlattığı bağımsızlık hareketi sebebiyle uygulamaya konmayan Sevr Anlaşması'nda bulmak mümkündür.⁴²

Anlaşmanın 143.maddesine göre;

“... İş bu muahedenamenin mevki-i meriyete vaz'ından itibaren altı ay zarfında Yunanistan ile Türkiye, Yunanistan'a terk olunan veyahut Osmanlı'da kalan arazide bulunan Türk ve Rum ırklarına mensup ahalinin bilihtiyar ve mütekebilen muhaceretleri hakkında bir itilâf-ı mahsus akdedeceklerdir.”⁴³

Sevr Anlaşması'ndan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar olan süreç içerisinde, Büyük Taarruz sonucu Anadolu, başta Yunan orduları olmak üzere diğer müttefik kuvvetlerinden de arındırılmıştır. 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Mütarekesi ile Yunanlılar ve Türkler arasındaki çatışma son bulmuştur. Kurtuluş Savaşı ile adı geçen mütareke arasındaki zaman diliminde Anadolu'dan Yunanistan'a doğru büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Rumlar, Anadolu'daki evlerini ve mallarını terk ederek Yunan ulus devletine sığınmışlardır. Ek olarak, yukarıda sözü edilen uluslararası güçler, Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı bağımsızlık mücadelesinin kazanılması sonucunda Lozan'da bir araya gelmişlerdir.

⁴⁰ Selahattin Önder, “1913 Türk-Bulgar Mübadelesi” *Yeni Türkiye Dergisi*, (2000): 343.

⁴¹ Onur Yıldırım, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü: Diplomasi ve Göç*. (1. İstanbul: Bilgi Yayınları, 2006), 76.

⁴² Charles Eddy, *Greece and the Greek Refugees*. (Londra : George Allen&Unwin Ltd., 1931), 55.

⁴³ Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953), 572.

3.1.Mübadelenin Başlaması

3.1.1 Lozan Barış Konferansı'nda mübadele fikrinin görüşülmesi

Sevr Anlaşması'nda da ortaya konulan Türk ve Rum nüfuslarının ahali mübadelesi fikri, Milletler Cemiyeti'nin de araya girmesi ile Lozan'daki görüşmeler sonucu çözüme kavuşturulmuştur. Fridtjof Nansen, Türk ve Yunan Hükümetleri arasındaki mübadele konusunu çözmek için Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilmiş ve iki ülkenin temsilcileriyle görüşmeler başlatmıştır.⁴⁴

İlk kez 1922 yılında Milletler Cemiyeti Yüksek Komiseri ile birlikte İstanbul'a gelen Nansen, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemiş fakat bu isteği Paşa tarafından reddedilmiştir.⁴⁵ İstanbul'da bulunduğu süre boyunca, birkaç mülteci kampına ziyaret gerçekleştiren Nansen'a muhacir işlerinden sorumlu Hamid Bey eşlik etmiştir.⁴⁶ Paşa tarafından görüşme isteği onaylanmayan Nansen, rotasını değiştirmek zorunda kalmış ve Bulgaristan ile Romanya'ya gitmeye karar vermiştir.⁴⁷

Bu seyahatlerinin ardından tekrardan İstanbul'a gelen Fridtjof Nansen, Hamid Bey'e daha önce gerçekleşen Rum-Bulgar nüfus mübadelesine benzeyen bir mübadele taslağı vermiştir.⁴⁸ Türk Hükümeti ise, bu mübadele taslağına olumlu ya da olumsuz herhangi bir yanıt vermemiş ve bu ziyaret, Nansen'in Türkiye'den ayrılmasıyla sonuçlanmıştır.⁴⁹ Aslında kendisinden beklenen görev, Yunanistan ile Türkiye arasında mübadele konusunda uzlaşma sağlamak iken maalesef bu konuda pek de başarılı olamamıştır. Türk Hükümeti'nin Nansen ile bir görüşme yapmamasından yola çıkarak, aslında bu konuda yetkili kişi sıfatıyla O'nu tanımadıklarını yorumunu yapabilmek mümkündür.

⁴⁴ Yücel Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (Ocak 2014): 16.

⁴⁵ Sabah. 17 Teşrin-i Evvel, 1338.

⁴⁶ İkdam. 14 Teşrin-i Evvel, 1338.

⁴⁷ Sabah. 17 Teşrin-i Evvel, 1338.

⁴⁸ İkdam. 5 Teşrin-i Sani, 1338.

⁴⁹ Yıldırım, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, 78-80.

Fridtjof Nansen'in 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda, Rum nüfusun mübadeleye tabii tutulup tutulmayacağı konusundaki kendi teklifini taraflara sunana kadar, Türk tarafının bu büyük mübadelenin nasıl gerçekleşeceği hakkında herhangi bir açıklamada bulunmadığını görmek mümkündür.⁵⁰ Nansen'in bu oturumunda nüfus mübadelesi konusunu gündeme getirmesi İsmet Paşa'yı oldukça şaşırtmış ama aynı zamanda da yapılan bu konuşmayı büyük bir ilgiyle dinlemesine sebep olmuştur.⁵¹ Bu oturumun gündeminde sadece savaş tutsaklarının mübadelesinin konuşulacağını zanneden İsmet Paşa, Nansen'in sunduğu raporu Yunan Devleti'nin değil de özel bir kişinin raporu saydığını belirtmiştir.⁵² Aynı zamanda Nansen'in Türkiye ziyaretinde, Türk yetkililerle yapmış olduğu görüşmelerin bir sonuca bağlanamamasının nedeni olarak, Türkiye ile Milliyetler Cemiyeti arasında resmi bir ilişki bulunmaması ve Nansen'in barış girişimlerinin özel olarak görülmesi olduğunu dile getirmiştir.⁵³

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Türk Hükümeti, Lozan Barış Anlaşması imzalanıncaya kadar; esirlerin mübadelesi, nüfus mübadelesi, bu mübadelenin nasıl gerçekleştirileceği konusu ve patrikhanenin kapatılmak istenmesi gibi çeşitli konulardaki isteklerinin makul bir zeminde karşılık bulabilmesi için çok çaba sarf etmiştir.⁵⁴ Mübadele ile ilgili olarak, öncelikli olan konu, mübadeleye kimlerin tabii tutulup tutulmayacağıdır. Bu konuyu biraz daha özelleştirecek olursak, İstanbul Rum ahalisinin bu toplu yer değiştirme kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, Türkiye ile Yunanistan arasında görüş ayrılığına sebep olmuş ve Lozan'daki görüşmeler boyunca uzun süren tartışmaların başında gelmiştir. Her ne kadar Nansen ve Türk heyeti arasındaki görüşmeler sırasında kesin bir sonuca varılamamış olsa da mübadele ile ilgili Türk Hükümeti'nin görüşü anlaşılmalıdır. Bunu Hamid Bey'in Nansen'a; Türk Hükümeti'nin bu mübadele sürecine İstanbullu Rumların da dahil edilmesi gerektiğini söylemesinden anlamak mümkündür.⁵⁵ Buradan da anlayacağımız üzere Türk Hükümeti, bu göç sürecinin en başında, İstanbul'da yaşayan Rumların da mübadeleye tabii tutulması gerektiğini düşünmekteydi.

⁵⁰ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım 1, Cilt 1, Kitap 1, (der) Seha L. Meray, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s.119.

⁵¹ A.g.e, 119.

⁵² A.g.e, 119.

⁵³ A.g.e, 119.

⁵⁴ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler*, ayrıca burada yer alan bütün konu başlıklarının detayı için bkz: 19-377.

⁵⁵ Dimitri Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact on Greece*. (London: Hurst&Company, 1962), 64.

İsmet Paşa, 1 Aralık 1922 tarihinde gerçekleşen Lozan Görüşmeleri sırasında, yapılacak olan ahali mübadelesinin Türkiye sınırlarında yaşayan bütün Rum nüfusu içine alması gerektiği⁵⁶ yorumunu yaparak aslında Türk Hükümeti'nin görüşünü de ortaya koymuştur.

Yunan görüşüne baktığımızda ise karşımıza daha çetrefilli bir tablo çıkmaktadır. Atina Hükümeti ve Yunan heyetinin başı olan Venizelos arasında mübadelenin nasıl olacağına ilişkin fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. İki taraf da bu konuyla ilgili olarak kendi aralarında telgraf yoluyla iletişim kurmuş ve ortak bir paydada buluşmaya çalışmıştır. Atina Hükümeti, İstanbul'daki Rum nüfusun böylesi bir mübadele anlaşmasına dahil edilmesine karşı çıkarken; Venizelos ise hem İstanbul'daki Rum nüfusun hem de Batı Trakya'daki Müslümanların topyekün katılımını benimseyen bir görüş ortaya koymuştur.⁵⁷ Venizelos'a Nansen tarafından Atina hükümetinin bu şekildeki bir görüşü kabul etmeyeceğini bildiren bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta; İstanbullu Rum ahalinin Yunanistan sınırları içine dahil edilmesi gibi bir fikrin söz konusu dahi olamayacağına yer verilmiştir.⁵⁸ Bu gelişmelerden sonra Venizelos, mübadelenin nasıl olacağına ilişkin Atina Hükümeti ile arasındaki fikir ayrılığını ortadan kaldırmış ve Lozan Konferansı'nda İstanbul Rumlarına ilişkin Yunan Hükümeti'nin görüşüne sadık kalmıştır.⁵⁹

Yeniden Türk tarafına dönecek olursak İsmet Paşa, Ankara'dan gelen talimatlara harfi harfine uymuş ve çok uzun bir süre İstanbul Rumlarının mübadeleye tabii tutulması gerektiği konusunda taviz vermemiştir.⁶⁰ İsmet Paşa'nın bu ısrarlı tutumuna rağmen, Hüseyin Rauf'tan gelen 7 Aralık 1922 tarihli telgraf, bir yandan Türk görüşünü desteklerken bir yandan da konuya dair taviz verilebileceği noktasında bir kanıt olma özelliğini taşımaktadır.⁶¹ Telgrafta, -Türk Hükümeti'nin benimsediği görüşten farklı olacak şekilde- İstanbul'da yaşayan Rum ahalinin Türkiye sınırları içerisinde kalmasına onay verilebileceği ifadeleri yer almıştır.⁶² İsmet Paşa, burada yer alan görüşü son çare olarak görmüştür.⁶³

⁵⁶ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, 121.

⁵⁷ Nansen ile Yunan Hükümeti ve Venizelos arasındaki görüşmelerin detayı için bkz. Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact on Greece*, s.64 ve Dadas, *The Exchange of Minorities*, s.337

⁵⁸ A.g.e, 337.

⁵⁹ Yıldırım, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, 88.

⁶⁰ A.g.e, 119.

⁶¹ Bilal Şimşir, dü. *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 176.

⁶² Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, 176.

⁶³ Yıldırım, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, 119.

Türk Heyeti'nin sıkı sıkıya bağlı kaldığı İstanbul Rumlarının mübadele kapsamına alınması görüşünden, Lord Curzon'un 12 Aralık 1922 tarihli oturumunda hem Türk hem de Yunan Heyetine sunduğu öneri aracılığı ile vazgeçilmiştir. Lord Curzon önerisinde; İstanbullu Rum ahalinin mübadele kapsamı dışında tutulup Türkiye'de kalmaları koşuluyla Batı Trakya'da yaşayan 124.000 kişinin buldukları yerde kalmasına izin verileceğini⁶⁴ ifade ederek aslında Lozan görüşmelerinin seyrini değiştirecek bir çözüm önerisi getirmiştir. Bu teklifin değerlendirilmesinde, İstanbul Rum ahali hakkında Türklere böyle bir inisiyatif tanınmasının rolü olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bunun üzerine Venizelos, Lord Curzon'un iki devletin temsilcilerine yapmış olduğu bu teklifi Yunan Devleti adına kabul ettiğini bildirmiştir.⁶⁵

Bu teklifin memnuniyetle kabul görmesinde, hiç şüphesiz, Yunanistan'a dönecek olan Rum nüfusun Yunan ekonomisini bir hayli zorlayacağı düşüncesi ağır basmaktadır. Çünkü, ilerleyen bölümlerde de anlatıldığı üzere, Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rum nüfusun sayısı, Yunan topraklarından gelen Müslüman mübadillerden çok daha fazladır. O yıllarda 1.Dünya Savaşı'ndan çıkan Yunanistan'ın ekonomik durumu böyle bir yükü kaldıracabilecek kadar iyi değildir.

Mübadele kapsamındaki bu sorun, görüşmelerin artık neredeyse sonuna geldiği 31 Aralık 1922 tarihli Lozan Oturumunda İsmet Paşa tarafından çözüme kavuşturulmuştur. İsmet Paşa söz alarak, Türk Heyeti'nin İstanbul'da yaşayan ve yaklaşık olarak 200.000 kişilik bir nüfusa sahip olan Rum ahalinin mübadele sürecine dahil edilmemesini kabul ettiğini bildirmiştir. Ek olarak, bunun karşılığında ise Yunanistan'dan Türkiye'ye gelecek mübadillere iyi davranılmasını beklediğini ve bu mübadillerin orada bırakacakları mallarına karşılık olarak tazminat almaları gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁶ Buradan yola çıkarak Türk Hükümeti'nin böylesi bir teklifi gözü kapalı bir şekilde kabul etmediğini ve bazı şartlar ileri sürdüğünü söyleyebilmek mümkündür.

Burada belirtilmesi gereken çok önemli bir husus bulunmaktadır. Batı Trakya'daki Müslüman nüfusun mübadeleye dahil edilmemesi şartı ile İstanbullu Rumlar anlaşma dışı tutulmuştur. Bunun İsmet Paşa'nın Hey'et-i Vekile Riyasetine 2 Aralık 1922'de gönderdiği telgraftan anlaşılması mümkündür.⁶⁷

⁶⁴ A.g.e, 182.

⁶⁵ A.g.e, 201.

⁶⁶ A.g.e, 210.

⁶⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, 156.

Ek olarak, 10 Ocak 1923 yılında gerçekleşen oturumda Batı Trakya'daki Müslümanların ve İstanbul'da oturan Rumların sınır dışı edilmesi halinin ekonomik yönden iki ülkeyi de çok kötü etkileyeceğine değinilmiştir.⁶⁸ İstanbul'da yaşanacak olan ekonomik boşluğu yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin çok hızlı bir şekilde dolduramayacağı açıkça ortadadır. Ek olarak, yukarıda da bahsedildiği gibi, Yunanistan'ın gelecek olan nüfusu barındırabilmesi için gereken ekonomik koşulları sağlayıp sağlayamayacağı da belirsizliğini korumaktadır.

İstanbul Rumlarını mübadele dışı bırakan Türk Heyeti, Patrikhane'nin İstanbul'dan taşınmasını şart koşmuştur.⁶⁹ Rıza Nur Bey'in 16 Aralık tarihinde okuduğu bildiri bu isteğin somut bir görünümünü oluşturmaktadır. Bu bildiride, Patrikhanenin sahip olduğu birtakım siyasi ayrıcalıklar ortadan kaldırıldıktan sonra Patrikliğin bu yeni koşullara uyum sağlayamayacağı ve bu yüzden de bu kurumun Türkiye'de kalmayarak ülke sınırları dışına çıkartılması gerektiğine yer verilmiştir. Ek olarak, bunun Türkiye Cumhuriyeti için bir zorunluluk olduğu da ifade edilmiştir.⁷⁰

Bu bildiriden farklı olarak, İsmet Paşa'nın Rum Patrikhanesi'nin siyasi olarak ülkenin geleceğini kötü etkileyeceği düşüncesini 10 Ocak 1923 tarihli Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği telgraftan anlayabilmek mümkündür.⁷¹ Patrikhanenin İstanbul'dan taşınması konusu Lozan Görüşmeleri sırasında kuvvetle savunulmuş fakat Lord Curzon tarafından gelen bir öneri ile bundan vazgeçilmiştir. Curzon, patrikliğin siyasi niteliğinin kaldırılarak yalnızca dini bir kurum olarak kalmasını teklif etmiştir.⁷²

İsmet Paşa, Müttefik Temsilci Heyetlerinin de kabul ettiği bu öneriyi bir senet olarak saydıklarını belirtmiş ve kendi tekliflerinden vazgeçtiklerini söylemiştir.⁷³ Aynı zamanda Türk tarafının uzlaşmadan yana olduğunu ve bunu iyi niyetlerinin işareti olarak görmeleri gerektiğini sözlerine eklemiştir. Bu gelişmelerden sonra Türk Heyeti artık İstanbul Patrikhanesi'nin varlığını tanıma kararı almıştır. Verilen bu kararı olumlu bulanlar da olmuştur. Rıza Nur, bu gelişme sayesinde Patrikhane'nin kendi denetimleri altında olacağını ifade etmiştir.⁷⁴

⁶⁸ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, 323.

⁶⁹ A.g.e, 323.

⁷⁰ A.g.e, 328.

⁷¹ Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, 362.

⁷² Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, 324.

⁷³ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, 331.

⁷⁴ Cevahir Kayam "Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M'de Görüşülmesi.", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Kasım 1993): 595.

Hem İstanbul Rumlarının mübadeleye dahil edilmesi hem de İstanbul'da yer alan Rum Patrikhanesi'nin taşınması isteğinden yola çıkarak yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin modern anlamda kendi ulus devletini yaratmak istediğini görebilmek mümkündür. Lozan Görüşmelerinin en başından itibaren bağımsız ve kısmen daha homojen bir Türk ulus devletini kurmak Türk heyetinin başlıca isteklerinden birisi haline gelmiştir. Ülke içindeki azınlıkların sayısının minimumda tutulması bu isteğin somuta dökülmüş bir halidir. Baskın Oran'a göre, Türkiye sınırları içerisinde yaşayan Rum ahalinin sayısını azaltmak büyük güçlerin Türkiye'nin iç politikasına karışması yolundaki en büyük bahanelerini ortadan kaldırmak anlamına gelmektedir.⁷⁵ Buradan anlayacağımız üzere, 1923 Nüfus Mübadelesi, Anadolu'nun millileştirilmesi yolundaki en önemli adımlardan birisini oluşturmaktadır.

Lozan'daki oturumlara damga vuran ve yer yer gerilime sebep olan İstanbul Rumları konusu üzerindeki uzlaşma, 10 Ocak 1923 tarihinde gerçekleşen oturumda çözüme kavuşturulduktan sonra, mübadele fikrini somuta dökmek ve bu zorunlu yolculuğu hızlandırmak için yasal zemin hazırlanmaya başlamıştır. Sonuç olarak, Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol 30 Ocak 1923 tarihine gelindiğinde imzalanarak hayata geçirilmiştir.⁷⁶ Nüfusların mübadelesine dair olan bu anlaşma on dokuz adet maddeden meydana gelmektedir. Bu sözleşmenin içeriğinde; mübadele kapsamında kimlerin olacağı ve göç sürecinin nasıl ve ne şekilde gerçekleştirileceği gibi maddelere yer verilmiştir.⁷⁷ Böylece ahali mübadelesinde yaşanacak olan gelişmelerin ve konulacak olan kuralların meşru dayanağı ortaya konulmuştur. Oldukça kapsamlı olan bu sözleşmenin maddelerine bakıldığında, teorik olarak mübadele süreci için gereken hemen hemen her noktanın düşünülmüş olduğu söylenilebilir. Herhangi bir aksama yaşanmaması için bütün ihtimaller göz önünde bulundurulmuştur.

Sözleşmenin ilk maddesine göre mübadelenin kimleri kapsayacağı belirtilmiştir:

Madde 1: "Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir.

⁷⁵ Baskın Oran, dü. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 330.

⁷⁶ Ömer Kodaman, "Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi" (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2008), 15.

⁷⁷ Renee Hirschon, "Ege Bölgesi'ndeki Ayrışan Halklar", trc. Müfide Pekin ve Ertuğ Altınay. *Ege'yi Geçerken 1923 Türk- Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* içinde, haz. Renee Hirschon (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 10.

Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a yeniden dönerek orada yerleşmeyecektir.”

İkinci maddede ise, ilk maddede yer alan açıklamaların istisnai hallerine yer verildiğini görebilmek mümkündür.

Madde 2: “Birinci Maddede öngörülen mübadele:

a) İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini);

b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.

1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etablis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar (İstanbul'un Rum ahalisi) sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Andlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (etablis) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi) sayılacaklardır.”⁷⁸

Yukarıdaki anlaşmanın birinci maddesinden yola çıkarak mübadelenin etnik bir ayrışmadan çok din temelli bir ayrışmaya vurgu yaptığını söyleyebilmek mümkündür. Lozan Görüşmeleri'nde İsmet Paşa ve diğer Türk temsilciler tarafından Rum demek yerine 'gayrimüslim' denmesi tercih edilmiş ve dinin belirleyiciliği bu şekilde ortaya konulmuştur. Fakat, bu noktada yalnızca devlet seçkinlerinin değil aynı zamanda ülkede yaşayan Müslüman burjuvazinin de bunu tercih ettiğini söylemekte fayda vardır. Homojen bir ulus devlet yaratmak için ortak kriter din olarak belirlenmiş ve ulus inşası din temeline dayanmıştır.⁷⁹ Yani 'Türk olmak' ve 'Türk kimliği' gayrimüslim olmamak üzerinden şekillendirilmiş ve bu şekilde inşa edilmiştir. Hatta Mübadele Anlaşması'nda Yunanistan'dan gelecek olan kitle, Müslüman dininde bulunup Yunanistan'da yaşayanlar sıfatı ile bu uygulamaya tabii tutulmuştur.⁸⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere yeni kurulacak olan devlet, mübadele sürecinde kendi kimlik inşası için 'Türk olmak' statüsünü kullanmamıştır.

⁷⁸ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Cilt 1*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 185.

⁷⁹ Şule Chousein, “Unwelcome Citizens: Muslim Turks of Greece and Orthodox Greeks of Turkey”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.2 (2009): 72.

⁸⁰ Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2016), 128.

Burada milliyetçilik çalışmaları ile ünlü Ziya Gökalp'e atıf yapmamız oldukça yerinde olacaktır. Gökalp'e göre; Müslüman olmak Türk kimliğine sahip olmanın en önemli şartlarından biridir.⁸¹ Türk elitlerinin ortaya koyduğu bu resmi dini yorum, o yıllardaki milli kimliğin temel ölçütü olarak ele alınmıştır.

Yine aynı maddeye bakarak mübadelenin zorunlu bir şekilde gerçekleştirileceği anlaşılmaktadır. Mübadelenin zorunlu mu yoksa gönüllü bir şekilde mi olacağı Lozan Görüşmeleri sırasında iki tarafı da oldukça meşgul eden bir konu olmuştur. Türk Hükümeti, bireylerin bu göç hareketini başlatırken kendi isteklerine bırakılmaması gerektiğini yani zorunlu olarak göç etmeleri gerektiğini savunurken, Yunan Devleti ise, bireylerin gönüllü bir şekilde mübadelesini istemiştir.⁸² Yunan Temsilci Heyeti, bu isteğini yazılı bir şekilde belirtmiş ve Türk Temsilci Heyeti de böylesi bir isteği kabul etmediklerini bildirmiştir.⁸³ 10 Ocak 1923 tarihli görüşmede oturum başkanlığını yapan Lord Curzon , bu geniş çaplı yer değiştirme hareketinin zorunlu yapıldığı takdirde çok büyük bir yıkıma neden olacağını dile getirirse de yine de mevcut şartlar altında en iyi çözüm yolunun bu olduğunu savunmuştur.⁸⁴

Mübadele ile ilgili oluşturulan komisyonlarda yer alan ve bu alandaki çalışmaları ile literatürde kendisine yer bulan Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu Başkanı M. Montagna, Lord Curzon'a bu konu ile alakalı bir rapor sunmuştur. Bu raporda yer alan görüşler, Lord Curzon'un yukarıda bahsedilen düşünceleri ile paralellik taşımaktadır. M. Montagna'nın sunduğu raporda, mübadelenin bireylerin kendi istek ve rızalarına bırakıldığı takdirde yapılan anlaşmanın bir öneminin kalmayacağı ifadeleri yer almıştır.⁸⁵ Oturumların ardından mübadelenin zorunlu olarak gerçekleştirilmesine karar verildiğini ve bu özelliği ile tarihteki ilk zorunlu nüfus mübadelesi olarak karşımıza çıktığını ifade etmek gerekmektedir.⁸⁶

Son olarak anlaşmanın ikinci maddesine göre ise, mübadelenin yalnızca anlaşma imzalandığı tarihten sonraki değil, 1912'den beri başlayan göç hareketlerini de kapsamına aldığını söyleyebilmek mümkündür.

⁸¹ Ziya Gökalp, *Küçük Mecmua -I-* (Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-I Hukuk Yayınları, 2009), 81-85.

⁸² Fahrettin Tepealtı, "Lozan Nüfus Mübadelesi ve Türk Göçmenlerin İskanı", *Coğrafya Dergisi*, sy.39 (2019): 93.

⁸³ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, 335.

⁸⁴ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, s.323.

⁸⁵ A.g.e, 335.

⁸⁶ Aytek Soner Alpan, "Mübadele Fikrinin Doğuşu, Hayata Geçiş ve Kaçırılmakta Olan Bir Fırsat Üzerine", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy.349 (Ocak 2023): 29.

Bu maddesi ile mübadele, geriye dönük olma özelliğini taşımaktadır. Böylesi bir özelliğin atfedildiği yer değiştirme hareketi ile amaçlanan şey, mübadele edilecek nüfusun sayısının arttırılması ve ülkelerden geri dönüşlerin engellenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁷

3.1.2. Mübadillerin zorunlu yolculuk süreçlerinin başlaması

30 Ocak 1923 yılında imzalan ahali mübadelesine dair olan anlaşma, 1 Mayıs 1923 tarihinde uygulamaya konulmuş ve ilgili sözleşmenin 11.maddesinde nüfus mübadelesini denetlemek için bir Karma Komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır.⁸⁸ Karma Komisyonun üzerine düşen işleri ve görevleri ifa edebilmesi için alt komisyonlar aracılığı ile desteklenmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda bu alt komisyonlara verilecek yetkilerin Karma Komisyon tarafından belirlenmesi gerektiği düşünülmüştür.⁸⁹ Hanya, Kandiye, Kavala, Drama ve Selanik olmak üzere toplam beş adet merkezde alt komisyonların konumlandırıldığını görmek mümkündür. Bu noktalar, aynı zamanda mübadelenin merkez noktalarını oluşturmaktadır.⁹⁰

Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme'nin 11.maddesine göre;

Madde 11: “İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık bir süre içinde, Bağlı Yüksek Tarafların her birinden dört ve 1914-1918 savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisince seçilecek üç üyeden oluşan ve Türkiye’de ya da Yunanistan’da toplanacak olan bir Karma Komisyon kurulacaktır. Komisyonun Başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır.

Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, bir Türk ve bir Yunanlı üye ile, Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Başkandan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı olarak çalışacak Alt-komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, alt-komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır.”⁹¹ Ek olarak, bu komisyon

⁸⁷ A.g.e, 28.

⁸⁸ Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Cilt 1*, 185.

⁸⁹ Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Cilt 1*, 188.

⁹⁰ Mehmet Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 138.

⁹¹ Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Cilt 1*, 188.

çalışmalarına Atina'da Aralık 1923'te başlamış⁹² ve temel olarak Türkiye ile Yunanistan arasında meydana gelen nüfus hareketliliğini kontrol etmiştir.⁹³

Karma Komisyon'un kontrol edeceği bu nüfus hareketinden çok daha önce her iki tarafın da göç hareketine başladığını hatırlatmakta fayda var. Bu argüman, örneklerle desteklenecek olursa, ilk olarak, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Balkanlardan Anadolu'ya büyük bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır. 1900'lü yıllara gelindiğinde ise, Avrupa topraklarında ikamet eden Müslümanlar, Balkan Savaşı sonrasında Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamıştır. Tekeli'nin aktardığına göre, bu savaş sırasında ve sonrasında yaklaşık olarak 640.000 kadar Türk-Müslüman kitlenin Osmanlı İmparatorluğu topraklarına geldiği tahmin edilmektedir.⁹⁴ Erik-Jan Zürcher'e göre, Balkan Savaşları sonrasında, öncelikli olarak Celal Bayar liderliğindeki gruplar, Ege sahillerinde yaşayan Rumları göç etmeye zorlamıştır. Zürcher, bu kitlenin de yaklaşık 200.000 kişi olduğunu ifade etmektedir.⁹⁵ Bu argümanı desteklemek için Aktar'a atıf yapmamız yerinde olacaktır. O'na göre, Türkiye'nin özellikle Batı kıyısında yaşayan Rum ahali, Balkan Savaşları'ndan hemen sonra Türkiye'ye gelen muhacirlerin milliyetçi tutumları yüzünden Yunanistan'a ve adalara göç hareketi başlatmak zorunda kalmıştır.⁹⁶ Resim 3.1'de Balkan Savaşları sonrasında başlayan bu göç hareketliliğinin en somut haliyle görülmesi mümkündür.

⁹² Gökaçtı, Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi, 139.

⁹³ Gönenç Turan, "Mübadelede Ayrıcalık" (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008), 49.

⁹⁴ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", *Toplum ve Bilim*, (Yaz 1990): 56

⁹⁵ Erik-Jan Zürcher, "Greek and Turkish Refugees and Deportees, 1919-1924", (January 2003): 2.

⁹⁶ Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleşmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", trc. Müfide Pekin ve Ertuğ Altınay. *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* içinde, haz. Renee Hirschon (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 120.

Resim 3.1: Balkan Savaşı Sonrasında İstanbul Surları Önünde Bekleyen Göçmenler (Kaynak: *Elveda Doğduğum Toprak, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995)

Ek olarak, Kurtuluş Savaşı'nın 1922 yılında etkisini giderek arttırması ve 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Türkiye'de yaşayan Rumların bu yolculuğu ivme kazanmıştır.

Bu şekilde Yunanistan'a giden Rumlar, burada Türklerin önceden ikamet ettiği ve sonrasında boşaltmak zorunda kaldığı evlere yerleştirilmiştir.⁹⁷ Mübadele henüz başlamamış olmasına rağmen, o yıllarda Milli Mücadele Hareketi'nin dolaylı bir sonucu olarak, Yunanistan'da yaşayan Türklerin baskı gördüğü bilinen bir gerçektir. Özellikle İzmir'in kurtuluşu ve Mudanya Mütarekesi arasında Yunanistan'a çok fazla sayıda Rum göç etmiş ve bu durum, Yunanistan'da yiyecek ve para kıtlığına neden olmuştur.⁹⁸ Tablo 3.1'de Anadolu'ya Balkan Savaşları ve sonrasında yaşanan 1.Dünya Savaşı'ndan sonra gelen göçmenlerin sayısı gösterilmiştir.

Tablo 3.1. 1912-1920 Arası İstanbul ve Anadolu'ya Gelen Göçmenlerin Bölgeler Bazında Sayısı⁹⁹

Dönemler	Balkan Savaşları Sonrası Kaybedilen Yerlerden	Balkan Savaşları Sonrası Yunanistan'a Verilen Bölgelerden
1912-1913	177.352	68.947
1914-1915	120.566	53.718
1916-1917	18.912	1.252
1918-1919	22.244	6.736
1919-1920	74.848	12.536
Toplam	413.922	143.189

Kaynak: Arnold Toynbee, , *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilizations*, (Boston & New York: Houghton Mifflin Company, 1922), 138.

Tarihsel olarak arka planında böyle bir nüfus hareketliliği bulunan Türkiye'de mübadelenin pratik ve kolay bir şekilde gerçekleştirilebilmesi şart olmuştur. Karma komisyon, Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ile hayata geçirildikten sonra, yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nde göç işlemlerini yürütecek bir teşkilata olan ihtiyaç kendisini göstermiştir. Bu teşkilatın temel görevleri olarak; mübadillerin iskan, beslenme imkanlarının iyileştirilmesi, sağlık durumları ile alakadar olunması ve iskan

⁹⁷ Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskanı" *Atatürk Yolu Dergisi* (1990): 51.

⁹⁸ Yıldırım, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, 212.

⁹⁹ Arnold Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilizations*, (Boston & New York: Houghton Mifflin Company, 1922), 138.

edilecekleri yerlere taşınmaları karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu teşkilat kurulurken ülkenin ekonomik çıkarlarına uygun hareket edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Böyle bir görev tanımından dolayı, kurulacak olan yeni teşkilatın diğer vekaletlere nazaran daha geniş yetkilere sahip olması gerektiği anlaşılmıştır.¹⁰⁰

Bu şekilde bir ihtiyacın ortaya çıkmasından dolayı, o yıllarda ülke içinde bulunan birçok vekaletin, bu görev için yetersiz olduğu yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır. Mübadele İmar ve İskan Vekaleti, mecliste bu konu ile ilgili yapılan tartışmalar nihayetinde bu ihtiyaca bir cevap olarak 13 Ekim 1923 günü kurulmuştur.

Meclis oturumlarında bu;

“Lozan’da imzalanan nüfus mübadelesi sözleşmesini uygulamaya hazırlık çerçevesinde, bir Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı kurulmasına ilişkin yasa TBMM’de öncelikle oylanarak kabul edildi. Yasa şudur:

Madde 1: Mübadele, imar ve iskân umuriyle mükellef olmak üzere Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti namiyle bir vekâlet teşkil olunmuştur.

Madde 2: Mübadele İmar ve İskan Vekaletinin vazaif ve salahiyeti ile tahsisat ve teşkilat kanunu mahsusla tayin olunur.

Madde 3: İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriülicradır."¹⁰¹ şeklinde kayıtlara geçmiştir.

Bu tarihten iki gün sonra da 165 oyun yalnızca 7’sini kaybeden İzmir Mebusu Mustafa Necati vekaletin ilk vekili olarak seçilmiş¹⁰² ve kendisine verilen bu görevi Ekim 1923-Mart 1924 tarihleri arasında ifa ederek sonrasında yerini İzmir Mebusu Celal Bayar’a devretmiştir.¹⁰³ Mustafa Necati’nin aldığı bu görevi, büyük bir sorumluluk bilinci ile yerine getirdiğini söylemek mümkündür.

Ek olarak, ilgili vekaletin kurulduğu tarihte, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin mübadelenin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için Hilal-ı Ahmer Cemiyeti’nden yardım istediğini söyleyebilmek mümkündür. Bugünkü adıyla Kızılay, söz konusu yardım talebine duyarsız kalmamış ve mübadele ve mübadiller için yapacağı altı maddelik yardım

¹⁰⁰Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 24.

¹⁰¹ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: I, Cilt: II, 654

¹⁰² T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 826.

¹⁰³ Turan Gönenç, “Mübadelede Ayvalık” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008), 52.

programını oluşturmuştur.¹⁰⁴ Mübadele İmar ve İskan Vekaleti kurulurken, memleketin ekonomik durumunun göz önünde bulundurulması gerektiğinden yukarıda bahsedilmiştir.

Hilal-1 Ahmer Cemiyeti'nden yardım istenmesi bu argümanı doğrular niteliktedir ve aynı zamanda söz konusu vekaletin, bütçesini dikkatli kullandığı yönünde somut bir kanıt oluşturmaktadır.

Mübadeleye tabii tutulan göçmenlerin Türkiye'ye getirilmesi ve bunun hangi araçlarla gerçekleştirileceği Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin başında bulunan Mustafa Necati'nin üzerinde önemle durduğu konular arasında yer almıştır. Mübadele edilecek olan halkın Türkiye ve Yunanistan'da liman kentlerine yığılmış olması ve iki ülke arasındaki denizin ulaşımı kısaltıp daha az masraflı hale getirmesi imkanından yararlanılarak bu yolculuğun denizyolu ile yapılması fikrinin pratik olacağı düşünülmüştür.¹⁰⁵ Zaten Karma Komisyonun beş adet alt komisyonu aynı zamanda mübadelenin başlayacağı yerlerin merkez noktasını meydana getirmektedir. Mübadiller, kendilerini Türkiye'ye getirecek olan gemilere bu merkezlerin limanlarından binmişlerdir. Deniz ulaşımına ek olarak, Trakya gibi bölgelerden gelecek olan mübadiller, bu yolculuğu trenler ile gerçekleştirmişlerdir. Türk sınırına yakın yerde olanlar ise kendi kağnıları ile karayolunu kullanarak Anadolu topraklarına gelmişlerdir. Bu şekilde gelenlerin sayısı oldukça azdır. Türk Hükümeti, liman kentlerine yığılan halkın daha fazla perişan olmaması için birtakım çalışmalarda bulunmuştur. Bu limanlarda vapurlar gelene kadar mübadillerin beklemesi ve çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için çadırlar kurulmuştur.¹⁰⁶ İlk planda çadırlar, bu ihtiyacı karşılamışsa da daha sonra mübadillerin sayısı arttıkça yetersiz kalmıştır.

Bu zorunlu yolculuğun gerçekleştirilmesi için Türkiye'deki birçok kurum arasında işbirliği yapılmıştır. Mübadele İmar ve İskan Vekaleti, kurulduğu tarihten sonra kendi kendine yetebilmiş ve biraz güç kazanmaya başlayıp çeşitli cemiyetler ile karşılıklı bir yardımlaşma faaliyeti içine girmiştir. Bunun örneğini, bu zorunlu yolculuk için Hilal-1 Ahmer Cemiyeti'ne birtakım maddi yardımlarda bulunmasından ve cemiyetin kendisini güçlendirmesine olanak sağlamasından anlamak mümkündür.¹⁰⁷ Bu yardımlar ile birlikte, Hilal-1 Ahmer Cemiyeti de Anadolu'ya gidecek olan mübadillere Yunanistan'da yardım

¹⁰⁴ Semih Çınar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Tekirdağ İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Faaliyetleri (1923-1924)" (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2015), 18.

¹⁰⁵ Elif Yılmaz, "Demirden Leblebi: Girit, Ayvalık'a Yerleşen Girit Mübadilleri" *Sosyoloji Dergisi*, (2011): 166.

¹⁰⁶ Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç* (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001), 292.

¹⁰⁷ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: II, Cilt: IX, Ankara, 1975, 58.

etmeye çalışmıştır.¹⁰⁸ Bu yardımların, mübadillerin biriktiği ve zor şartlar altında olduğu limanlarda da söz konusu olduğunun hatırlatılmasında fayda var.

Ulaşımın çok büyük bir kısmının deniz yolu ile gerçekleştirilmesine karar verildikten sonra, sıra bu ulaşımın hangi taşıma şirketine ait gemilerle yapılacağı konusuna gelmiş ve bu, mecliste tartışmalı şekilde cereyan eden oturumlara sebep olmuştur. Türk Hükümeti, ihale usulü ile en düşük ücreti isteyen taşıma şirketine bu görevi verme kararı almıştır.¹⁰⁹ İtalyan menşeli Lloyd Tristino adlı şirket, taşıma işinin amacına uygun olarak en düşük teklifi yapmıştır. Türk yetkililer yapılan bu teklifi incelemiş ve ihalenin, ilk planda bu şirkete verilmesi kararı alınmıştır.

Lloyd Tristino; İstanbul ve civarındaki bölgelerdeki kişilerden 400, Karadeniz, Akdeniz ve civarı bölgelerdeki kişilerden 600 kuruş almayı önermiştir. Taşınacak olan hayvanlar için de yine bölgelere ve hayvanların türü ile büyüklüğüne göre fiyatlandırma yaparak bunu vekaletle belirtmiştir.¹¹⁰ Burada hayvanlar için de ücret istendiğini görmek mübadele ile sadece insan değiş-tokuşu olmadığını, özellikle köylerde yaşayan çiftçi toplulukların liman kentlerine sahip oldukları hayvanlar ile geldiğini gözler önüne sermektedir. Hatta bazen mübadillerin gemilere at arabalarını da yüklemek istediği fakat mübadil sayısının çokluğu nedeniyle bunun mümkün olmadığı kayıtlara geçmiştir.

Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Yapılacak olan bu karma yolculukta mübadillerin, hayvan sürülerinden çeşitli hastalıkları kapabileceği ihtimali, onları tehlikeye açık bir hale getirmiştir. Hilal-ı Ahmer Cemiyeti, Anadolu'daki yeni evlerine gelecek olan mübadillerin sağlıklı bir şekilde bu yolculuğu tamamlaması için; gemilerde kendi sağlık ekiplerinin yer alması ve diğerlerine nazaran daha dezavantajlı durumda olan mübadillerin beslenmesi gibi konularda belli başlı görevler üstlenmiştir.¹¹¹ Ek olarak, gemilerde bu hayvanlar için ayrı bölmeler oluşturulmuştur. Bu sayede salgın hastalık riskinin en aza indirilmesinin amaçlandığını söyleyebilmek imkan dahilindedir.

Yukarıda sözü edilen teklifi veren Lloyd Tristino Company adındaki İtalyan menşeli şirketin bu ihaleyi kazanması, vekil Mustafa Necati'nin dikkatinden kaçmamış ve konuyu görüşmek için meclise taşımıştır. Ayrıca Türk Vapurcuları Birliği Reisi Sufizade

¹⁰⁸ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 58

¹⁰⁹ Kemal Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, (İzmir: Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, 2008), 144.

¹¹⁰ "Muhacir Nakliyatı Meselesi", *Türkiye İktisat Mecmuası*, I/12, 378.

¹¹¹ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 144.

Sudi Bey, bu konuyla alakalı olarak görüşlerini bildirmek için Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'ne bir telgraf çekmiştir.¹¹²

Telgrafında; mübadeleye tabii tutulan göçmenlerin sırf ucuz bir fiyatlandırma yapıldığı için İtalyan şirketi vasıtasıyla taşınmasına karşı olduklarını ve zaten maddi imkansızlıklar içinde olan ülkenin parasının yabancı şirketlere aktarılmaması gerektiğini dile getirmiştir. Ek olarak, mübadillerin Seyri Sefain vapurları ile getirilmelerini ve söz konusu olan idarenin bu taşıma işlemini gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir.¹¹³ Türk halkının ve Mustafa Necati'nin görüşlerinin de bu yönde olduğunu eklememizde fayda var.

Sufizade Sufi Bey'in telgrafına ek olarak, Türk kıyılarında Türk gemilerinin dolaşmasının hem gelecek olan mübadiller hem de Türk milletinin çıkarları için daha uygun olduğunu dile getiren Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin ilk vekili Mustafa Necati'nin bu görüşünden sonra Lloyd Tristino Company ile yapılan anlaşma iptal edilerek ihale, Türk Vapurcular Birliği'ne bırakılmıştır.¹¹⁴ Türkiye'nin kendi gemileri her ne kadar eski olsa da alınan bu karar sayesinde paranın yabancı bir ülkeye aktarılmayacak olması ülke içinde sevinçle karşılanan bir durum olmuştur. Aynı zamanda bu yolculuğu kendi gemileri ile gerçekleştirecek olan genç Türkiye Cumhuriyeti, bu haliyle Avrupalı devletlere kendi yeterliliğini ispatlama şansına erişmiş ve Lozan'dan sonra elde ettiği kabotaj hakkını kullanma olanağını bulmuştur. Halihazırda bir kurtuluş ve kuruluş destanı yazan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi sermayesinin ülke içinde dönecek olması, Mübadele İmar ve İskan Vekaleti kurulurken alınan ekonomik önlemlerle de paralellik taşımakta ve en başta konuşulan bu konulara sadık kalınmaktadır. Türk Vapurcular Birliği, bu gelişmeler üzerine taşıma işlemleri için çalışmalara başlayarak çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerin başında, taşımadan kazanılacak olan gelirin yaklaşık yüzde yirmisinin Kızılay'a aktarılması gündeme gelmiş ve ek olarak taşınacak olan mübadiller, hayvanlar ve eşyalar için tekrardan bir taşıma bedeli belirlenmiştir.¹¹⁵ Bunlar gibi çeşitli alternatifler konuşulduktan sonra Mübadele İmar ve İskan Vekaleti ile Seyr-i Sefain İdaresi arasında bir sözleşme yapılmıştır. Taşıma işlemi için çocuklardan herhangi bir ücret alınmamakla birlikte bu yolculuk için gereken parayı veremeyecek durumda olanların ücretini Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin karşılayacağı kararlaştırılmıştır.

¹¹² A.g.e, 139.

¹¹³ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 139.

¹¹⁴ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925)*, 40.

¹¹⁵ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 140-141.

Mübadillerin en iyi koşullar altında taşınması için akla gelen ne varsa düşünülmüş ve hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, Vekalet, Seyr-i Sefain İdaresi ve sayıları 7'yi bulan ulusal kumanya topluluğu (Akyıldız Kumanyası, Kartal Mişah Kumanyası, Nafi Bey Kumanyası vb.) aracılığıyla mübadele göçmenlerinin taşınma sorumluluğu üstlenilmiştir.¹¹⁶ İdarenin yükümlülüğünde bulunan vapurların adları; Akdeniz, Gülcemal, Kızılırmak, Şam vb. idi. Özellikle Gülcemal ve Akdeniz gemilerinin isimleri, bu zorunlu yolculukta çok fazla sefer yapmasından dolayı sık sık anılıp hafızalara kazınmakta ve şiirlere-yazılara konu olmaktadır.

TBMM görüşmelerine baktığımızda 1924 yılında idarenin geliri 4.839.000 lira olmakla birlikte mübadillerin getirilmesi için kenara ayrılan paranın 150.000 lira olduğunun görülmesi mümkündür.¹¹⁷ Bu taşıma işleminin oldukça kısıtlı imkanlarla yapıldığı ve Türkiye'nin taşıma hizmetini üstlenen bu filosunun oldukça büyük bir sorumluluk ve yük altına girdiği yorumunu yapmak imkan dahilindedir. Bunun nedeni yalnızca maddi yetersizlikler değil aynı zamanda 1 Mayıs 1923'te başlaması planlanan mübadelenin çeşitli sıkıntılardan dolayı ancak 1923'ün kış aylarında başlatılabilesidir. Ki bu süreç aslında iki ülke hükümetleri tarafından Mayıs 1924'e ertelense de, birazdan sayılacak olan gelişmeler, bu yolculuğun kış aylarında başlatılmasına sebep olmuştur.

Türkiye, Lozan Görüşmelerinde yalnızca ahali mübadelesi değil aynı zamanda esirlerin iadesi konusunu da ele almış ve bunun nasıl yapılacağını tartışmıştır.¹¹⁸ Tam da bu noktada esirlerin iadesinin belirlenen tarihten daha geç bir şekilde yapılması ahali mübadelesini de geciktirmiştir. Gelecek olan mübadiller, Yunanistan ve adalardaki limanlarda beklemeye başlamış ve kış şartlarından dolayı durum giderek vahim bir hal almıştır. Hatta böyle bir mübadeleden yararlanmak isteyen Yugoslav Müslümanlar da Selanik Limanı'nda toplanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda da Türkiye'ye gelmek isteyenlerin sayısı giderek artmıştır.¹¹⁹ Hiç şüphesiz böylesi bir ortamda, sağlıklı beslenme gibi bir imkan bulunmadığının ve bu yüzden de insanların salgın hastalıklara daha açık bir hale geldiğinin söylenmesi yanlış olmayacaktır. Aynı zamanda, görece küçük alanlarda

¹¹⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II , İçtima: II, Cilt: X, Ankara, 1975, 48.

¹¹⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II , İçtima: II, Cilt: VII/1, Ankara, 1968, 732-735.

¹¹⁸ Savaş tutsaklarının iadesi konusu için bkz: Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, s.323.

¹¹⁹ Fitnat Fatma Sönmez, "Lozan Antlaşması Sonrası Midilli Adası'nda Mübadele" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 88.

binlerce insanın beklemesi ve kış mevsiminden dolayı ısınma probleminin olması da barınma şartlarının zorluğunu gözler önüne sermektedir.

Ara komisyonda çalışan Türk yetkililer, buradaki mübadillerin bütün bunlara ek olarak kötü davranışlara maruz kalmaları karşısında durumu vekaletin başında bulunan Mustafa Necati'ye raporlamış ve planlanan yolculuğun bir an önce gerçekleştirilmesini talep etmişlerdir.¹²⁰ Mustafa Necati, buralarda yaşanan acıklı duruma sessiz kalmamış ve hemen gereken hazırlıklara başlamıştır. Bunun bir sebebi, mübadillerin limanlarda mağdur olmamaları iken diğer bir sebebin ise Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'ne olan güvenin boşa çıkarılmaması olarak yorumlanması imkan dahilindedir. Vekalet, en başından beri çok büyük bir sorumluluk bilinci ile çalışmalarına devam etmiştir.

Bu zorunlu yolculukta Yunanistan'dan gelen gemilerin mübadilleri indirme noktası olarak; Ayvalık, İzmir, Antalya, Erdek, Samsun, Mersin, Çeşme, Tuzla ve İznik Limanları belirlenmiştir.¹²¹ Hemen hemen her indirme iskelesinde, Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'nin kurmuş olduğu sağlık ocakları ve burada gerekli olan sağlık personeli ile aşı gibi tıbbi malzemeler bulunmaktaydı. Bu noktalarda yolculuğunu sağ salim tamamlamış olan mübadillere gerekli olan aşilar yapılmaktaydı. Bu aşı çalışmasının, mübadillerin Anadolu'da iskan edileceği yerlere herhangi bir hastalık götürmelerinin önüne geçilmek amacı ile yapıldığının söylenmesi mümkündür. Ek olarak, yolculuk sonrasında mübadiller, iskan edilecekleri topraklara gitmeden önce bir dezenfekte sürecine de tabii tutulmuşlardır. Bunun somut örneklerini mübadillerin anlattıklarından görebilmek mümkündür. Engin Berber, Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde adlı kitabında bu olayı, Selanik Limanı'ndan gelen mübadillerin Urla'ya götürüldüğünü, burada karantinaya alındıklarını ve iskan edilecekleri topraklarda herhangi bir hastalığa sebep vermemeleri için dezenfekte edildiklerini ifade etmiştir.¹²²

Mübadele'nin resmi olarak başlaması haberini dönemin gazeteleri çeşitli başlıklar ile duyurmuştur. Örnek verecek olursak, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, mübadele'nin 10 Kasım'dan sonra gerçekleşeceği haberini yayınlamıştır.¹²³ Böylelikle Atina'daki Karma Komisyon, mübadeleyi 1923 Kasım'ında başlatacağını kesin olarak ifade etmiştir. Fakat, mübadele, mübadillerin limanlardaki kötü şartlarından dolayı bu kararlaştırılan tarihte

¹²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II , İçtima: II, Cilt: X, 50.

¹²¹ Turan, "Mübadelede Ayvalık", 67.

¹²² Engin Berber, *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002), 42-43.

¹²³ Hakimiyet-i Milliye. 16 Teşrin-i Evvel, 1339.

başlayamamış ve belirlenen tarih Kasım ayından Ekim ayına çekilmiştir. 1923 yılının Ekim ayında ilk gemiler, hızlı bir şekilde mübadilleri getirebilmek için yolculuğa başlamıştır.¹²⁴ Anadolu'ya ilk olarak Selanik'te bekleyen Müslüman mübadillerin getirileceği beklenirken, Türk ve Yunan Hükümetleri arasında bir anlaşma yapılmış ve buna göre Samsun'daki Rumlar ile Midilli Adası'ndaki Müslümanlar değişimin ilk parçası haline gelmiştir.¹²⁵ Midillili Müslümanların Anadolu'ya ilk gelenler olacağı çeşitli gazetelerde haber olarak kendisine yer bulmuştur. Örnek verecek olursak, dönemin İleri adlı gazetesinde; Midilli Adası'ndaki Müslüman ahalinin mübadeleye tabii olan ilk topluluk olacağı ve on gün içinde de Ayvalık'a getirileceğine yer verilmiştir.¹²⁶

Midilli Adası'ndan getirilecek olan mübadillerin Ayvalık'a yerleştirilme sebebi ise komisyonun bu yönde almış olduğu karar neticesindedir. 17 Temmuz 1923 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun aldığı karara göre, mübadillerin yerleştirilmesi için Anadolu'da ilk başta sekiz adet bölge belirlenmiş fakat daha sonra mübadillerin sayısının çokluğu nedeniyle bu sayı ona çıkarılmıştır. Bu bölgelere bakılacak olursa,

“1. Bölge: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum

2. Bölge: Edirne, Tekirdağ, Gelibolu, Kırklareli, Çanakkale

3. Bölge: Balıkesir

4. Bölge: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon

5. Bölge: Bursa

6. Bölge: İstanbul, Çatalca, Zonguldak

7. Bölge: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya

8. Bölge: Antalya, Isparta, Burdur

9. Bölge: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir

10. Bölge: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Maraş” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.¹²⁷

Midillili Müslümanların Balıkesir'in ilçesi olan Ayvalık'a götürülmesi demek 3.bölgede yer almaları anlamına gelmektedir. Bölge olarak Balıkesir'in seçilmesi, 3.Bölümde de açıklanacağı üzere tercih edilen ve benimsenen iskan politikası nedeniyle

¹²⁴ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 162.

¹²⁵ Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri- Mübadele ve Kamuoyu (1923-1930)*, (İstanbul: Bengi Yayınları, 2009), 132-153.

¹²⁶ İleri, 4 Teşrin-i Evvel, 1339.

¹²⁷ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*” (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 43.

olmuştur. İleri Gazetesi'nin aktardığına göre, Midilli'den gelen mübadiller, Ayvalık'ta yerel halk tarafından oldukça coşkulu bir şekilde karşılanmışlardır.

Hatta bu zorunlu yolculuk esnasında bir de erkek bebek dünyaya gelmiş ve ismi Mustafa Kemal konulmuştur.¹²⁸

Mübadillerin taşınması konusunun, içeriğinde çok büyük sorunlar teşkil etmesi sebebiyle hem Türk hem de Yunan Hükümeti tarafından oldukça büyük bir ciddiyetle takip edildiğini söyleyebilmek mümkündür. Komisyonlarda yer alan Türk yetkililer, her detayı birebir şekilde rapor etmeye devam etmişlerdir. Ara ara gelen raporların doğruyu yansıtmadığı görülse de bu, mübadele sürecine bir engel teşkil etmemiştir. Anadolu'ya getirilecek olan ilk kitlenin Midillili Müslümanlar olması da bu raporların dolaylı bir sonucudur. Yunanistan'daki baskıların artık katlanılamaz bir boyuta ulaşması ve bunun yetkili birimlere iletilmesi¹²⁹ bu yolculuğun başlangıç noktasını değiştirmiştir. Hem Türk Hükümeti'nin mübadeleyi dikkatli bir şekilde takip etmesini hem de Midillili Müslümanların zor bir durumda olmalarını Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne çekilen telgraftan görebilmek imkan dahilindedir.

Midilli Mübadilleri adına Müftü Ataullah Efendi, Ayvalık'a ulaştıktan sonra 21 Ekim 1923 tarihinde meclise bir telgraf çekmiştir. Telgrafta, adadan taşınan Müslüman ahalinin Ayvalık'a getirildiği ve kendilerinin bu sayede yaklaşık on bir yıllık bir eziyetten kurtarıldığı ifadelerine yer verilmiştir. Ek olarak Ataullah Efendi'nin çektiği bu telgrafta Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne olan şükran duyguları da dile getirilmiştir.¹³⁰ Midilli mübadilleri adına Müftü Ataullah Efendi'nin gönderdiği ve mübadillerin sevincini yansıtan bu telgrafın, TBMM'deki milletvekilleri tarafından sevinçle karşılandığı yorumunu yapmak mümkündür.

Yunanistan'dan gelen bu mübadiller, Karma Komisyon tarafından kendilerine verilen mübadil cüzdanı ile yola çıkmışlardır.¹³¹ Bu cüzdanda genel hatları ile; mübadillerin geldikleri yerde bıraktıkları malları, akrabalık bilgileri ve meslekleri gibi ayırt edici özellikleri bulunmaktadır.

¹²⁸ İleri. 16 Teşrin-i Evvel, 1923.

¹²⁹ Sönmez, "Lozan Antlaşması Sonrası Midilli Adası'nda Mübadele", 95.

¹³⁰ Bilal Şimşir, *Lozan Günlüğü* (İstanbul: Bilgi Yayınları, 2012), 664-665.

¹³¹ Ali Cengizkan, "Türkiye'de Mübadele Konut ve Yerleşim Politikası", *Yeniden Kurulan Yaşamlar; 80. Yılında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi* içinde, der. Müfide Pekin (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 312.

Aynı zamanda göçmen ailesinin bu zorunlu yolculukları boyunca ve daha sonraki süreç için yanında bulunması gereken; aile kimlik belgesi, aşı belgesi, tasfiye talepnameşi ve Yunanistan'da buldukları esnada el koyulan malları karşılığında verilen resmi tutanaklar gibi birtakım belgeler yer almaktadır.¹³² Bu belgeleri yanında olmayan kişiler bazı zorluklar ile karşılaşmıştır. Adı geçen belgelere sırasıyla bakacak olursak, ilk olarak, aile kimlik belgesinde; ailede bulunan kişilerin sayısı, ailenin Yunanistan'dan gelirken hangi limandan ayrılacağı ve karma komisyonun bu yolculuk için ücret alınıp alınmayacağına dair bilgi notu ile yine aynı komisyonun resmi onayı bulunuyordu. Aşı belgesinde, mübadeleyi gerçekleştiren ailenin hangi üyesine hangi aşının uygulandığına yer verilmiştir. Tasfiye taleptesinde, ailenin Yunanistan'da bırakmak zorunda kaldığı malvarlığı gösterilmiş ve bunun doğruluğu kanıtlandığında Anadolu'daki terk edilen mallardan alma hakkı düzenlenmiştir. Son olarak, yukarıda sayılan dördüncü belgede ise, adında da yer aldığı gibi, mübadilin Yunanistan'da bulunduğu esnada el koyulan malları karşılığında verilen resmi tutanaklara yer verilmiştir.¹³³

Mübadillerin yolculukları her ne kadar belirlenen esaslar çerçevesinde ilerlese de birtakım olumsuz durumlar kendisini göstermiştir. İlk olarak, mübadiller, kendilerini Anadolu'ya getirecek yolculukları için para bulmaya çalışmıştır. Bunun için de ellerinde bulunan ve satılabilecek durumda olan mallarını satmışlardır.¹³⁴ Fakat bu noktada karşımıza olumsuz bir durum çıkmaktadır; hiç kimse yolculuğu gerçekleştirecek ve gidecek olan ailenin mallarını satın almak istememiş ve bu mallar değerinden çok daha ucuza gitmiştir. Bunun bir nedeni olarak da, mübadillerin taşınır ve taşınmaz mallarının tespitinin, ilk başta resmi kurumlar tarafından beklenen ivedilikte gerçekleştirilememesi gösterilebilir. Girit'te Bir Şehrin Hikayesi isimli kitabı kaleme alan Prevelakis'in bu çalışmasında bunun bir örneğini görebilmek mümkündür: "Başkaları ise o uğursuz yıl, yetiştirilmesi beş yıl veya daha uzun süren zeytin ağaçlarının ilk meyvesini bekliyorlardı. Dükkanlarına o yıl için mal yığmış pazarcılar da vardı ve bu malları şimdi yok pahasına

¹³² Emin Akdağ, *Şahitlerin Dilinden Unutulan Büyük Göç 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi* (İstanbul: Zaman Kitap, 2005), 23.

¹³³A.g.e, 23-24.

¹³⁴ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri" (Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2007), 50.

elden çıkarmak zorunda kalıyorlardı. Daha başkaları bağ dikmişlerdi ve şarabını şimdi başkaları içecekti.”¹³⁵

İkinci bir sorun, yolculuğun henüz başında para birimindeki farklılıkta kendisini göstermiştir. Mübadillerin elinde bulunan para ‘drahmi’ iken, Türkiye, bu zorunlu yolculuğu gerçekleştirecek olan göçmenlerde ‘Türk Lirası’ bulunmasını istemiştir. Bu soruna yine aynı vekalet çözüm bulmuş ve mübadillerin mağdur olmaması sağlanmaya çalışılmıştır.¹³⁶

Başka bir sorun ise, Selanik Limanı’nda biriken mübadillerin (yaklaşık olarak 40-50 bin kişi) sayısının çokluğu nedeniyle meydana gelen olumsuz yaşam koşulları sonucunda yaşanan ölümlerdir. Bu kalabalık topluluğun bazıları ahırlara bazıları da depolara yerleştirilmiş fakat salgın hastalık ve beslenme yetersizliği gibi sebeplerden dolayı ölüm oranları artmıştır.¹³⁷ Selanik Limanı başta olmak üzere diğer limanlardaki mübadil birikmesinin nedeni olarak ise, komisyonlar ve limanlara gelecek olan vapurlar arasındaki haberleşme sıkıntısı örnek gösterilebilir.¹³⁸ Çünkü, vapurların ne zaman yola çıktığı bilgisine ulaşamadığı için ne zaman geleceği de tam olarak belirlenememiştir.

Her ne kadar Hilal-ı Ahmer Cemiyeti ile Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti arasında karşılıklı yardımlaşmalar olsa da vapurlardaki barınma ve beslenme problemleri tam olarak çözülememiş ve yolculuk sırasında mübadillere düzenli bir şekilde yemek verilememiştir. Hilal-ı Ahmer Cemiyeti bu durumda en azından çocuklara ve sağlık durumu iyi olmayanlara çorba dağıtmaya çalışmıştır.¹³⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere, yetişkin ve sağlıklı durumda olan mübadiller çoğu kez açlık problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu şekilde yapılan bir yolculukta bir mübadilin sağlıklı bir şekilde Anadolu topraklarına varması oldukça zor olmuştur.

Mübadelenin deniz yoluna ek olarak trenler vasıtası ile de gerçekleştirildiğine değinilmişti. Bu trenler, genellikle Türkiye sınırına yakın olan yerlerden mübadilleri getirmiştir. Bu yolculuk sırasında trenlerin taşındığı ve mübadillerin şiddet olayları ile karşılaştığından bahsedebilmek mümkündür.¹⁴⁰ Denizyolu ile Anadolu topraklarına gelmenin nispeten daha güvenli olduğu söylenilebilir. Ek olarak, sayıları çok az da olsa

¹³⁵ Pandalis Prevelakis, *Girit’te Bir Şehrin Hikayesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1997), 52-53.

¹³⁶ Hakimiyyet-i Milliye. 6 Kanun-i Sani, 1924.

¹³⁷ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 44.

¹³⁸ A.g.e, 47.

¹³⁹ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 180.

¹⁴⁰ Raif Kaplanoğlu, *Bursa’da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, (Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 1999), 74.

yolculuğu kara yolu vasıtasıyla kendi kağnılarını kullanarak tamamlayan mübadiller de şiddet olayları ile karşılaşmıştır. Aynı zamanda günler süren bu karayolu yolculuğu, mübadillerin sağlık durumunu etkilemiş ve onları hastalıklara açık bir hale getirmiştir.

En sık karşılaşılan sorun, belki de gemilerin fiziki kapasitelerinin aşılarak haddinden çok daha fazla sayıda mübadil taşınması olmuştur. Dönemin gazeteleri de buna sık sık yer vermiştir. Arif Bey, mübadele sürecinde Beşinci İskan Mıntika Müdürü olarak İleri Gazetesi'ne bu konu ile ilgili önemli detayları paylaşmıştır.¹⁴¹ Selanik'ten Mudanya'ya mübadilleri getirmek için yola çıkan Akdeniz Gemisi'nde tam 5080 adet göçmen bulunuyordu. Ek olarak, kış aylarına aldırış etmeyerek gemiye alınan fazla sayıdaki mübadiller, maalesef bu yolculuğu güvertede yapmak zorunda kalmış¹⁴² ve beraberinde sağlık sorunlarının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Selanik Limanı'ndan yola çıkacak olan mübadil dolu bir geminin Resim 3.2'de görülmesi mümkündür.

Resim 3.2: Selanik'ten Anadolu'ya Yola Çıkan Müslüman Mübadiller (Kaynak Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, (İstanbul: Belge Yayınları, 2004), 16.)

Gemilere binenlerin maddi durumlarına göre bir ayırım yapıldığını ve bunun da taşıma işleminde adaletsiz bir durumu ortaya çıkardığını ifade etmemiz gerekmektedir. Vekalet ve komisyonlardaki Türk yetkililer arasında yapılan yazışmalarda bunlara rastlanmaktadır. Örnek verecek olursak, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nden Türkiye adlı gemiye, Resmo'dan Ayvalık'a gelirken herkesin binmesine izin vermemesi hakkında bir yazı gönderilmiştir.¹⁴³

Yoksul olanların Ayvalık'a gelmesine müsaade edilmemesinde hiç şüphesiz bölgenin sosyo-kültürel yapısının göz önünde bulundurulduğunun söylenmesi mümkündür.

¹⁴¹ İleri, 23 Kanunusani 1924.

¹⁴² Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 231.

¹⁴³ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 173.

Çünkü, Ayvalık'ta yaşayan Rumlar, o tarihlerde Türkiye'nin maddi olarak gelişmiş bir topluluğunu oluşturmakta ve bununla paralel olarak bölgede çok sayıda atölyeler, bağlar ve bahçeler bulunmaktaydı. Yunanistan'dan gelen ve toprakla uğraşan bir ailenin burada kent yaşamına uyum sağlayamayacağı bellidir.

Bir sonraki bölümde incelenecek olan iskan şartlarında, mübadillerin geldikleri bölgelerdeki uzmanlık alanlarının göz önünde bulundurulduğunun ve yerleştirme işleminin buna uygun olan bölgelere yapıldığının ilk örneklerini burada görebilmek mümkündür.

Son olarak ise, bu yolculuğu 1923'ten 1924'e geçen aylarda yapanların kış şartları dolayısı ile bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilendiklerini söyleyebilmek mümkündür. Öyle ki, bazen fırtınaların ve dalgaların varlığı nedeniyle gemiler, yanaşmaları gereken kıyılara gelememiş ve kendi rotalarını değiştirerek başka limanlara demirlemek zorunda kalmıştır.¹⁴⁴ Hakimiyet-i Milliye'nin haberine göre, 1924'ün Şubat ayında Mersin'de bile kar yağmış ve bu karın yüksekliği neredeyse bir metreyi bulmuştur.¹⁴⁵ Fakat, böylesi çetin kış şartlarına rağmen mübadele büyük ölçüde aksamasına rağmen devam etmiştir. Bunun, Engin Berber'in Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde adlı kitabında daha somut bir şekilde görülebilmesi mümkündür: "Bütün bir gece yolculuktan sonra, Ayvalık'a vasil olduk. Deniz müthiş dalgalı ve fırtına vardı. Vapur, limana yanaşmadığı için, bizi motorlarla Cunda Adası'na çıkardılar. Motor bir dalganın üstünden kalkıp öbür dalganın üstüne çıkıyordu. 'Ha battık ha batacağız' diye çok korkulu anlar geçirerek sahile çıktık. Vapur hamulesinin bir kısmını boşaltıp İstanbul'a yöneldi."¹⁴⁶

Yukarıda anlatılan sorunların bir kısmının ortaya çıkma ihtimali, mübadele başlamadan önce düşünülmüş ve çözüm bulmaya çalışılmıştır. Bir kısmı ise, hiç hesapta yokken ortaya çıkmış ve vekaletin aldığı hızlı kararlar ile sorunların çözüme kavuşturulması yoluna gidilmiştir. Dönemin şartları düşünüldüğünde her soruna bir çözüm bulunamadığı da bir gerçektir.

Gemilerin belirlenen iskan bölgelerine kaç kişi getirdiğinin kayıtları Türk Hükümeti tarafından oldukça dikkatli bir biçimde tutulmuştur.¹⁴⁷ Bunu Tablo 3.2'den detaylıca görebilmek mümkündür. Getirilen nüfusun bu kadar detaylı bir şekilde not

¹⁴⁴ A.g.e, 231.

¹⁴⁵ Hakimiyet-i Milliye. 11 Şubat, 1924.

¹⁴⁶ Berber, *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*, 43.

¹⁴⁷ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 238.

alınmasının taşıma işleminden sonra hayata geçirilen iskan politikaları açısından önemli olduğu yorumu yapılabilir.

Tablo 3.2. İzmir'e Ocak 1923'e Kadar Gelen ve 1924 Başından İtibaren Getirilen Mübadillerin Sayıları ve Mübadele Gemileri¹⁴⁸

Getiren Gemi	Geliş Tarihi	Getirdiği Göçmen Sayısı	Telgraf Tarihi
-	29 Ocak 1923 tarihine kadar	1250	29.12.39 tarihli tel
Nilüfer	5 Ocak 1924	269	-
Maryano	5 Ocak 1924	426	-
Yeni Türkiye	11 Ocak 1924	1070	25.1.1924 tarihli tel
Bahrı Cedit	11 Ocak 1924	163	25.2.1924 tarihli tel
Prenista	11 Ocak 1924	409	25.1.1924 tarihli tel
Ümit	12 Şubat 1924	1176	26.2.1924 tarihli tel
Aslan	15 Şubat 1924	904	26.2.1924 tarihli tel
Akdeniz	31 Mart 1924	2258	-

(Kaynak: Kemal Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, (İzmir: Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, 2008), 238.)

İleri Gazetesi'nin 10 Ağustos 1924 tarihli baskısında, Ağustos 1924 tarihinde Atina'da bulunan Mübadele Kurulu'nun, Türklerin taşınmalarının neredeyse bitmek üzere olduğunu ve Anadolu topraklarında yer alan Rumların taşınmaları esnasında karşılaşılan sorunları konuşmak üzere bir araya geldiğine yer verilmiştir.¹⁴⁹

Gerçekten de 1924 yılı sonlarına gelindiğinde mübadillerin çok büyük bir kısmı Anadolu topraklarına getirilmiştir. Aynı yılın Kasım ayına gelindiğinde ise, Selanik'ten gelecek olan son katile, dönemin Cumhuriyet adlı gazetesinde kendisine yer bulmuştur.¹⁵⁰

Bu sırada Anadolu'dan da Yunanistan'a doğru çok büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Türk Gemileri yalnızca Müslüman mübadilleri taşımamış aynı zamanda Anadolu'daki Rumları da gidecekleri kıyılara götürmüştür. Örneğin, Selanik Limanı'ndan kalkan bir gemi, Müslüman mübadilleri bıraktığı limanda bekleyen Rum göçmenleri alarak onların Yunan topraklarına sağ salim ulaşmasını sağlamıştır. Anadolu topraklarından göç edecek olan Rumlara da yer verecek olursak Resim 3.3'te görülmesi mümkündür:

¹⁴⁸ A.g.e, 238.

¹⁴⁹ İleri, 10 Ağustos, 1924.

¹⁵⁰ Cumhuriyet, 7 Kasım, 1924.

Resim 3.3: Anadolu'dan Yunanistan'a Giden Ortodoks Rum Mübadiller (Kaynak: Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, (İstanbul: Belge Yayınları, 2004), 22.)

Mübadillerin taşınmasında artık sona yaklaşılırken, 1924 yılının Ekim ayına kadar Yunanistan'dan Anadolu'ya yaklaşık olarak 370.000 kişi taşınmıştır. Bu tarihlerde taşıma işinin çok büyük bir kısmı bittiği için Drama, Kavala ve Kozana'daki ara komisyonlara son verilmiştir. Fakat, Selanik'teki komisyon, bir süre daha faaliyetine devam etmek üzere bırakılmıştır.¹⁵¹ Çünkü, buradaki liman, mübadele süreci boyunca mübadillerin Yunanistan'da buldukları şehirlerden trenle veya başka ulaşım araçları ile en çok geldikleri ve bu yüzden de en sık insan hareketliliğine ev sahipliği yapan yerlerden birisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Hilal-1 Ahmer Cemiyeti, bu zorunlu yolculuğun başından 1924 Temmuz'una kadar hangi bölgelerden ne kadar mübadil taşındığını not etmiştir. Bu notları Tablo 3.3'te görebilmek mümkündür.

Tablo 3.3. Hilal-1 Ahmer Cemiyeti'nin Verilerine Göre Başlangıçtan Temmuz 1924'e Kadar Taşınan Mübadillerin Sayıları ve Hangi Bölgelerden Geldikleri¹⁵²

Selanik ve Alasonya	99.720
Kozana	32.324
Kayalar	38.314
Drama	67.201
Kavala	43.981

¹⁵¹ Cumhuriyet. 17 Teşrin Evvel, 1924.

¹⁵² Türkiye Hilal-1 Ahmer Mecmuası, 111/36, (15 Ağustos 1924), 407.

Kandiye	13.975
Hanya	8.837
Preveze ve Yanya	2.200
Midilli	7.500
Toplam	314.052

Kaynak: Türkiye Hilal-ı Ahmer Mecmuası, 111/36, (15 Ağustos 1924), 407.

Karma Komisyon, mübadil taşıma işleminin 1925'in son aylarından önce biteceğini dile getirmiştir.¹⁵³ İkdam adlı gazeteye konuşan Tefvik Rüştü Bey, bu tarihten sonra da artık mübadillerin mallarının tasfiyesine başlanılacağına değinmiştir.¹⁵⁴

Muhtelit Mübadele Komisyonu'na göre, tüm mübadele süreci boyunca toplamda 456.720 mübadilin Yunanistan'dan Anadolu topraklarına getirildiği kayıt altına alınmıştır.¹⁵⁵ Bu konuda kesin ve üzerinde uzlaşılan bir sayının olmadığı konusunda hatırlatma yapılmasında fayda var. Örnek verecek olursak, Türkiye Cumhuriyeti'nin İstatistik Yıllığı'nda bu sayı, 463.534 kişi olarak yer almaktadır. Bu yıllığa göre mübadillerin sıklıkla Anadolu'nun Batı topraklarına yerleştirildiklerini ifade etmemiz mümkündür. Gerçekten de en çok; Edirne, Balıkesir, Tekirdağ, Çanakkale, İzmir ve Bursa gibi iller mübadillere ev sahipliği yapmıştır.¹⁵⁶ Buralar, Rumların yoğun olarak yaşadığı ve terk etmek zorunda kaldığı coğrafyalardır. Ek olarak, coğrafi yakınlık da iskan işleminde göz önünde bulundurulmuş bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1.3.İskan bölgelerinin belirlenmesi ve mübadillerin iskan süreçleri

Mübadiller, yukarıdaki bölümde anlatıldığı şekliyle, Yunanistan'dan Anadolu topraklarına getirildikten sonra sırada hangi bölgelere iskan edilecekleri konusu gündeme gelmekteydi. Aslında bu konu, daha yolculuk işlemi başlamadan önce konuşulmuş karara bağlanmıştı. Lozan oturumları devam ederken Türk Hükümeti, bir yandan yolculuğun nasıl gerçekleştirileceğini düşünürken bir yandan da gelecek olan mübadillerin hangi bölgelere iskan edileceği konusunda tartışmalar başlatmıştır.

¹⁵³ Hakimiyet-i Milliye. 26 Haziran, 1924.

¹⁵⁴ İkdam. 3 Haziran, 1924.

¹⁵⁵ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 48.

¹⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Merkez İdaresi, *İstatistik Yıllığı I*, 37-39.

İlk olarak, gelecek olan mübadillerin, Kurtuluş Savaşı sonrasında Anadolu'daki Rumların bırakmış olduğu evlere (emval-i metruke) ve topraklara yerleştirilmesi düşünülmüşse de bu süre zarfında bu evlerin yaklaşık olarak üçte ikisinin işgal edildiği bilgisine ulaşılmıştır.¹⁵⁷ Buralarda Türkiye'ye kendi kendine göç eden yabancı kitlelerin ya da bazı devlet memurları ile yerel eşrafın bu işgali gerçekleştirdiğinin görülebilmesi mümkündür.¹⁵⁸ Türk Hükümeti, Emval-i metrukenin işgalini zaman zaman meclise de taşımıştır.¹⁵⁹

İkinci olarak karşılaşılan bir sorun ise, terkedilen Rum evlerinin içindeki malların yağmalanmasıdır.¹⁶⁰ Bunun sebebi ise oldukça açıktır. Rumlar, Kurtuluş Savaşı devam ederken ki süre boyunca ve bittikten sonra da Yunanistan'a doğru göç ederken, henüz mübadele anlaşması imzalanmamıştı. 30 Ocak 1923 tarihinde bu anlaşma imzalanıp Yunanistan'dan ilk mübadillerin gelmesi neredeyse 1923'ün son aylarını bulmuştu. Böyle bir durumda terk edilen evler yaklaşık olarak bir buçuk yıllık bir süre zarfı boyunca boş kalmıştır. Bu durum da haliyle yağma hareketinin yaşanmasına sebep olmuştur. Mübadele İmar ve İskan Vekaleti bu konu ile ilgilenmiş ve söz konusu vekaletin başındaki Mustafa Necati, meclisteki oturumlarda, emval-i metruke bölgelerinin korunması için bekçi gönderildiğini ifade etmiştir.¹⁶¹

Lozan Konferansı'nın tamamlanmasına çok yakın bir süre içinde, tarihler 17 Temmuz 1923'ü gösterirken, 'Encümen-i Vükela Karar-ı Aliyesine Tevfiken Tadilen Tanzim Olunan Talimatname' adlı bir protokol yayınlanmıştır. Otuz iki maddeden oluşan bu talimatnamede; mübadillerin iskan olunan bölgelere gönderilmesi, konuyla alakalı olan komisyonların görevi ve mübadillerin geldikleri bölgelerdeki meslekleri gibi bilgiler yer almaktaydı. Bu talimatnamede belirtildiği şekliyle; Anadolu'ya gelen mübadillerin geldikleri yerde sahil veya dağlık bölgelerde yer almasına göre arazilere iskan edileceği ve sahip oldukları meslek grupları özelinde tütüncülük, çiftçilik ve bağcılık yapabilecekleri topraklara yerleştirileceklerine yer verilmiştir.

¹⁵⁷ Kemal Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele Antlaşması Sonrasında İzmir'de "Emval-i Metruke" ve "Mübadil Göçmenler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 5, sy.18 (Temmuz 1990): 632

¹⁵⁸ Aktar, "Nüfusun Homojenleşmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", 128-130.

¹⁵⁹ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt 9, 94.

¹⁶⁰ Aktar, "Nüfusun Homojenleşmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", 131.

¹⁶¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: II, Cilt: VII/1, 1047.

Buna dikkat edilmesinin nedeni gelen mübadillerin en kısa süre içerisinde tüketici durumdan üretici duruma geçirilmek istenmesidir.¹⁶² Buradan da anlaşılacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti gelen çoğu mübadili kırsal kökenli olarak kabul etmiştir. Bu ön kabulün altında ise tarımsal birtakım amaçların yattığı yorumu yapılabilir.

6 Eylül 1923 tarihinde, iskan bölgelerinin sayısı üzerinde konuşulurken yedi mntıkada karar kılınmıştır. Kararlaştırılan bu bölgelere kaç kişinin iskan edileceği konusu da gündemdeki yerini almıştır. Ek olarak, bu mübadillerin yaşam koşulları ile mali durumlarının üzerinde de durulmuş ve iskan faaliyetinde bunların nasıl değerlendirileceği düşünülmüştür.¹⁶³ Drama, Girit ve Kavala bölgelerinden Anadolu'ya gelen ve hayatlarını tütüncülükle idame ettiren mübadillerin genellikle Tekirdağ ve Ege Bölgesi'nin sahillerine iskan edilmesi ve Selanik'ten gelenlerin de Karadeniz Bölgesi'nin sahil şeridinde yerleştirilmesine karar verilmiştir.¹⁶⁴

Yine aynı tarihte, yukarıda bahsedildiği şekliyle Anadolu, İcra Vekilleri Heyeti'nin yayınladığı kararnameye dayanarak sekiz iskan bölgesine ayrılmıştır. Bu kararname, yayımlandıktan yalnızca bir hafta sonra, İcra Vekili Heyeti'nin Başkanı tarafından imzalanmış ve duyurulmak üzere çeşitli bakanlıklara gönderilmiştir.¹⁶⁵ Tablo 3.4'te, henüz mübadele başlamadan önce düşünülen sekiz iskan bölgesi ve buralara gelen mübadillerin sayısı ile meslekleri gösterilmektedir.

Tablo 3.4. İskan Cetveli¹⁶⁶

Gelinen Bölge	Tütüncü	Çiftçi	Bağcı-Zeytinci	Toplam	İskan Edilen Bölge
Drama ve Kavala	30.000	-	-	30.000	Samsun
Seres	20.000	15.000	5.000	40.000	Adana
Kozani, Nasılıç Kesriye, Grevena	2.500	15.000	5.000	22.500	Malatya
Kayalar, Vudine Katrin, Alasonry, Langada, Demirci	3.500	25.000	15.000	43.500	Amasya Tokat Sivas

¹⁶² Zekai Güner, "Türkiye Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası", Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Erişim Tarihi: 29.03.2023, 1457-1458.

¹⁶³ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 50.

¹⁶⁴ A.g.e, 50.

¹⁶⁵ Mehmet Kiracı, Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2006), 39.

¹⁶⁶ "İskan Tarihçesi", (İstanbul: Hamit Matbaası, 1932), 18.

Drama, Kavala, Selanik	4.000	20.000	40.000	64.000	Manisa, İzmir Menteşe, Denizli
Kesendi, Sarisa, Avrathi, Nevroko	20.000	55.000	15.000	90.000	Çatalca Tekirdağ
Preveze, Yanya	15.000	40.000	-	55.000	Antalya, Silifke
Midilli, Girit ve diğerleri	30.000	30.000	20.000	50.000	Ayvalık, Edremit Mersin, Adalar
Toplam	95.000	200.000	100.000	395.000	

Kaynak: İskan Tarihçesi, (İstanbul: Hamit Matbaası, 1932), 18.

Bu tablo incelendiğinde karşımıza oldukça eksik bir planlama çıkmaktadır. Örnek verecek olursak, her zeytinci, zeytin bahçeleri olan ve bu işte uzmanlık kazanmış kişiler midir? Yoksa, kendisini zeytin ticaretinde (zeytin, zeytinyağı satıcılığı gibi) yetiştirmiş kişiler midir? Bu durumdaki belirsizlik, kendisini iskan sürecinin çeşitli aşamalarında gösterecektir. Ek olarak Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin vekili Mustafa Necati de, yapılan bu çalışmayı incelemiş ve yeterli görmemiştir.¹⁶⁷ Bunun üzerine çeşitli illere birtakım yazılar yazarak kafasındaki soruların giderilmesini istemiştir. Örnek verecek olursak; bölgede kaç adet terk edilmiş evin olduğu ve bu evlerin kaç tanesinin kullanılabilir durumda ve boş olduğu ile yine bu bölgede yapılan tarımsal faaliyetlerin hangi türde olduğunun ivedilikle cevaplanmasını isteyen Mustafa Necati'nin mübadiller ile ilgili de soruları olmuştur.¹⁶⁸ Bu sorular doğrudan Yunanistan'da bu konu ile ilgilenen Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun yetkilileri muhatap alınarak sorulmuştur. Anadolu'ya gelecek olan mübadillerin hangi bölgeden geldikleri ve sayılarının kaç olduğu ile hangi meslek gruplarında yer aldıkları merak edilmiştir.¹⁶⁹ Bu soruların ardından sonuç olarak, mübadillerin sayısının çok olması ve terk edilmiş malların işgal edilmesi gibi sebepler yüzünden daha çok bölgeye ihtiyaç duyulduğuna karar verilmiştir. Böylelikle iskan bölgelerinin sayısı, sekizden ona çıkarılmıştır.

Teoride kendisine bu şekilde karşılık bulan iskan politikası pratikte maalesef bu haliyle gerçekleştirilememiştir. Bunun birinci sebebi olarak, yukarıda bahsedildiği gibi, gelecek olan mübadillerin, Rumların terk ettiği evlere yerleştirilmesi düşüncesi gösterilebilir. Fakat, bu plan tasarlandığı gibi işlememiştir.

¹⁶⁷ Güner, Türkiye Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası, 1463.

¹⁶⁸ Kıracı, "Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi", 40.

¹⁶⁹ A.g.e, 40.

Örneğin, 4.iskan bölgesinde yer alan İzmir, Aydın, Manisa, Menteşe ve Afyon'a toplamda 64.000 kişinin yerleştirilmesi planlanırken daha öncesinde mübadele ile gelmeyen göçmenlerin yerleştirilmesi sonucu 40.000 kişilik yer işgal edilmiştir.¹⁷⁰ Bu durum gazetelerde de yer almış ve Ahenk Gazetesi, İzmir'de bulunan emval-i metrukenin iktidar sahibi İzmirli tarafından işgal edilmiş olduğunu yazmıştır. Hatta ek olarak, bu insanlar, ailelerindeki her bir kişi için bir eve el koymuşlardır.¹⁷¹

Türk Hükümeti'nden de ileri gelen insanların, bulunduğu bölgelerdeki terk edilmiş malları işgal ettiğini görebilmek mümkündür. Hamdullah Suphi'nin söz istediği bir meclis oturumunda, Balıkesir milletvekili olan Hulusi Bey'in yaz ve kış olmak üzere iki ayrı ev kapattığını meclisteki yetkililer ile paylaşmıştır.¹⁷² Hükümet, bu duruma karşı sessiz kalmamış ve çözüm yolu olarak, iyi durumda olan emval-i metrukeyi fuzuli olarak işgal eden kişilerden kira almak istemiştir. Bunun sonucunda ülke genelinde kira fiyatları artmış ve neredeyse dört katına çıkmıştır.¹⁷³

İkinci bir sebep olarak ise, Kurtuluş Savaşı sonrasında, işgal kuvvetlerinin çekildiği bölgeleri yakıp yıkması ve ortada harabeden başka bir şey bırakmaması gösterilebilir. Bu gelişme ülkede iskan sorununa neden olmuş ve mübadillerin belirlenen bölgelere yerleştirilmesi sırasında Türk Hükümeti'ni en çok zorlayan konulardan birisi haline gelmiştir. Özellikle dağlık bölgelerde bulunan harabelerin onarım işlemlerinin çok zor olduğu yorumunu yapmak imkan dahilindedir. Mübadele, İmar ve İskan vekilliği yapan Refet Canitez Bey, konuyla alakalı olarak mecliste söz isteyerek sayısı yaklaşık beş yüzü bulan köyde beş adet ev bile bulamadıklarını dile getirmiş¹⁷⁴ ve durumunun vahametini gözler önüne sermiştir.

Emanet Çeyiz adlı kitabı kaleme alan Yalçın'ın yaptığı mülakatlarda da bunun örneklerinin görülmesi mümkündür. Kayalar-Kozlu köyünden Salih Tilki ile mübadele ve iskan süreci ile ilgili yaptığı görüşme sonucu görebileceğimiz üzere: "Ne yapacaksın? Muhaciriz. Üç hane gittik dediği yere. Kışı Tarımay'da geçirdik. Yaz gelince Hacıbey'e geldik. Baktık ki ev mev hiçbir şey yok! Yanmış, yıkılmış, yağmalanmış. Sahipsiz korumasız kalmış köy bir iki sene. Virane olmuş... Yılanlar sarmış ortalığı..."

¹⁷⁰ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 54.

¹⁷¹ Ahenk. 30 Ağustos, 1923.

¹⁷² Aktar, "Nüfusun Homojenleşmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", 144.

¹⁷³ Ahenk. 4 Eylül, 1923.

¹⁷⁴ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: II, Cilt: IX, s.60

Biz de bir yıkıntılığı sahiplendik...Bir baraka yaptık. O kışı barakada geçirdik.”¹⁷⁵ ifadelerine yer vermiştir. Gelen mübadillerin bu zorluklar karşısında hayal kırıklığına uğradığı yorumunu yapabilmek mümkündür.

Karşılaşılan bu konut sorununa çözüm bulabilmek için emval- i metrukeye ek olarak iki seçeneğin daha üstünde durulmuştur. Bunlar; ‘baraka ve huğlar’ ile ‘iktisadi evlerdir.’ Baraka ve huğlar kamıştan yapılan ve çok hızlı bir şekilde kurulmasına olanak bulunan bir türlü geçici konutlardır. İktisadi evler ise, numune köyler kurmak ve buralarda pahalı olmayan evler yaptırmak anlamını taşımaktadır. ¹⁷⁶

Aslında karşılaşılan bu durum Türk Hükümeti için beklenmeyen veya şaşkınlık yaratacak bir durum değildi. Mübadele sürecinden hemen önce Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, ‘Terk Edilmiş Gayrimenkullerin Onarımı ve Yeni Köylerin Kuruluşu’ kararını almış ve böylelikle kendi sorumluluğu altında bulunan bölgeler ve işler için bu şekilde bir yenileme sürecine gitmiştir.¹⁷⁷ Yalnızca mübadele öncesi değil, mübadele başladıktan sonra da bu onarım çalışmaları son sürat devam etmiştir. Hakimiyet-i Milliye’de yer alan habere göre, 1924’ün Şubat ayına gelindiğinde yaklaşık olarak 1000 evin onarımı gerçekleştirilmişti. Ek olarak, Vekalet, emval-i metrukenin onarılması için vilayetlere 300.000 lira yollamıştır.¹⁷⁸ 1924 yılının Şubat ayında Türk Sesi gazetesinde bir haber çıkmıştır: Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti’nin başında bulunan Mustafa Necati, iskan işlerini yakından takip edebilmek amacıyla İzmir ve çevresine gelmiş ve Urla ile Foça’daki evleri inceleyerek onarım işlerine yardım etmiştir.¹⁷⁹ Vekalette bulunan her vekilin bu iskan ve onarım işleri ile yakından ilgilendiğinin söylenebilmesi mümkündür. Çünkü, bu mesele gelen mübadillerin yerleştirilmesinden ziyade yakıp yıkılmış olan bir ülkeyi ayağa kaldırma meselesiydi.

Bunun yanında, Anadolu topraklarına gelen mübadillerin istenildiği gibi üretici konumuna geçirilebilmeleri için onlara, tarım arazileri ve bu arazileri ekip biçmede kullanacakları alet- edevat da verilmiştir. Satın alacakları tohum, fidan ve büyükbaş- küçükbaş hayvan için de yardımcı olunmuştur.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları* (İstanbul: Belge Yayınları, 1999), 237. (Ayrıca Salih Tilki ve ailesinin indirildiği liman Samsun olmakla birlikte buradaki dağıtımda Erbaa’yı istemelerine rağmen Tarımay’a gönderilmişlerdir.)

¹⁷⁶ Kiracı, “Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi”, 64.

¹⁷⁷ A.g.e, 41.

¹⁷⁸ Hakimiyet-i Milliye. 6 Şubat, 1924.

¹⁷⁹ Türk Sesi. 10 Şubat, 1924.

¹⁸⁰ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç(1923-1925)*, 144.

Gelen mübadillerin üretici konuma geçirilmek istenmesinin hem Türkiye Cumhuriyeti hem de mübadiller için yararı bulunmaktaydı. Ülkede ekonomik faaliyetlerin ilerleyebilmesi için üretim yapılması gerekiyordu. Bunu yapacak olan mübadiller de bu sayede devletin bütçesine yük olmadan kendi hayatlarını idame ettirebileceklerdi. Bu arazi ve toprak dağıtıldıktan sonra görece daha dezavantajlı durumda olan mübadillere İskan Kanunu'na uyularak alet edevat gibi malzemeler dağıtılmıştır. Ek olarak, ellerinde küçükbaş-büyükbaş hayvanı olmayan ailelere ise en çok iki olmak üzere büyükbaş hayvan yardımı yapılmıştır. Mübadillerin erilen bu malzemeleri satmayacaklarından ve başka bir iş için kullanmayacaklarından emin olmak için de kendilerinden kefaletname alınmıştır.¹⁸¹ Tarımla uğraşan beş kişilik bir mübadil ailesine değişik büyüklüklerde arazi dağıtılmasını Tablo 3.5'e bakarak görebiliriz.

Tablo 3.5. Mübadillere Dağıtılacak Olan Arazinin Büyüklüğü ve Meyve Ağacı Sayısı¹⁸²

Dağıtılacak Arazinin Özelliği	En Az	En Çok
Hububat Arazisi	75 Dönüm	100 Dönüm
Tütün Tarlası	13 Dönüm	18 Dönüm
Sebze Bahçesi	7.5 Dönüm	12.5 Dönüm
Bağ	8 Dönüm	12.5 Dönüm
Zeytin Ağacı	120 Adet	150 Adet

(Kaynak: Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 106.)

Yunanistan'dan Anadolu'ya gelen mübadillerin çok büyük bir kısmı çiftçilikle uğraşsa da aralarında sanatla uğraşan insanlar da vardır. Vekalet ile Türkiye Cumhuriyeti çiftçilikle uğraşan mübadillere bu şekilde yardımlar yaptıktan sonra sıra sanatkar mübadillere gelmiştir. Maddi durumu iyi olmayan bu mübadillerin sanatlarını icra edebilmeleri amacıyla 30 Nisan 1924 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nden bir karar çıkmıştır. Bu karara göre, sanatçıya kendi uzmanlık alanına uygun olarak, fırın, dükkan veya imalathane binası verilmesi ve bu mübadilden kira istenmemesi kararlaştırılmıştır.¹⁸³ Mübadele göçmenlerinin bu şekilde uzmanlık alanlarına göre üretici konuma getirilebilmesi için çok detaylı çalışmalar yapılmıştır. Hiç şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti bu iş için kendi kasasından çok büyük harcamalar yapmış ve bunu büyük maddi imkansızlıklar içerisinde gerçekleştirmeye çalışmıştır.

¹⁸¹ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925)*, 144.

¹⁸² İpek, *Mübadele ve Samsun*, 106.

¹⁸³ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925)*, 146.

Hilal-1 Ahmer Cemiyeti ile Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin mübadillerin Yunanistan'dan Türkiye'ye getirilmeleri sırasında birlikte çalıştığından söz etmiştik. Bir ortaklık da mübadillerin iskanı konusunda yaşanmıştır. Vekil Mustafa Necati, Cemiyet'e yollamış olduğu ricasında; terk edilmiş evlerin yağmalanması ve bazı köylerde hiç ev kalmaması dolayısıyla gelecek olan mübadillerin barınma olanaksızlığından bahsetmiş ve buralarda yeni köyler yapılmasını istemiştir.¹⁸⁴ Bu rica uygulamaya geçirilmiş ve bu sayede mübadillerin yerleştirilmesinde doğabilecek olumsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Köylerin kurulacağı yerler seçilirken sağlık koşulları ve coğrafi özellikler gibi ayrıntılara dikkat edilmiştir. Örnek verecek olursak, bu yeni yerleşim yerleri seçilirken bataklık kenarından ya da civarından uzak durulmasına önem verilmiştir. Çünkü, bu bölgelerde yoğun olarak bulunan sivrisineklerin varlığı malaria adı verilen sıtma hastalığına neden olmaktaydı. Ek olarak, bu köylerin, coğrafi açıdan dağlık-tepelik yerler değil de verimli arazilerin yanında kurulması istenmiştir.¹⁸⁵

Vekaletin başında bulunan Mustafa Necati Bey, bu köylerin çeşitli bölgelerde olmak üzere toplamda 42 tane olmasını istemiştir. Fakat, yeni kurulmakta olan bir ülkenin ekonomik kaynakları bu sayı için oldukça yetersiz kalmış ve yalnızca 14 adet köy kurulabilmiştir.¹⁸⁶ Bu köylerin dağılımına bakacak olursak; Samsun'da 7, İzmir ve Bursa'da 2'şer adet, ve İzmit, Adana ve Hatay'da da birer adet olarak karşımıza çıkacaktır.¹⁸⁷ Ek olarak, Ahali Mübadelesi Hakkında Talimatname'ye göre, köylere veya şehirlere iskan edilecek olan mübadillerin oranının yüzde yirmi ile sınırlı tutulduğunun söylenmesi mümkündür.¹⁸⁸ Yerel halktan gelebileceği düşünülen tepkileri azaltmak için böyle bir politika benimsenmişse de bu, maalesef bir işe yaramamış ve iki grup arasında zaman zaman tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur.

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, mübadiller gelmeden önceki süreçte iki şeyin üstünde durulmuştur. İlk olarak, emval-i metrukenin onarımı sağlanmış ve sonra da yeni köylerin kurulması kararlaştırılarak mübadiller için yerleşim alanları yaratılmaya çalışılmıştır. Bu sayede mübadillerin iskanı kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Ek olarak, bazı terk edilen binalar, mübadiller, limanlardan Türkiye'ye ayak bastıkları sırada barınma veya sağlık ihtiyaçlarının görülmesi amacıyla misafirhaneye çevrilmiştir.

¹⁸⁴ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925)*, 65.

¹⁸⁵ Fahriye Emgili, "Göçmenlerin Barınma Sorunu ve Mübadil Meskenleri", *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, sy. 9 (Yaz: 2021): 31

¹⁸⁶ Yıldırım, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, 250.

¹⁸⁷ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: II, Cilt: X, 75-78.

¹⁸⁸ Vatan. 1 Ağustos, 1339.

Gelen mübadillerin bu misafirhanelerde ilk olarak iâşe sorunu denilen beslenme sorunu halledilmekteydi. Bundan sonraki süreç ise, mübadillerin misafirhanede 3 gün bekletilmesi ve daha sonra ise Komisyon'un kendileri için daha önceden belirlediği yerlere götürülüp buralarda eşit bir şekilde ev dağıtımının yapılması şeklinde ilerlemiştir.¹⁸⁹

Bunu mübadillerin anılarından okumak mümkündür. Örnek verecek olursak, daha önce de atıf yaptığımız Engin Berber'in Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde adlı eserine bakabiliriz: "Cunda'da bizleri bir misafirhaneye götürdüler. Orası okulmuş. Orada birkaç gün kaldıktan sonra, yine motorlarla hepimizi Ayvalık'a gönderdiler. ... Ayvalık'ta bizi yine, bir ilk mektebe götürdüler. Orasını misafirhane olarak bize tahsis ettiler. Büyük bir salonun her bir köşesine, birer aile yerleştik. Yatak çarşaflarımızı paravan gibi kullanarak oraları oda haline getirdik."¹⁹⁰

Bu misafirhanelerin aslında birer durak olduğundan bahsedebilmek imkan dahilindedir. Bu durak noktaları birer geçici yerleşme amacı taşımaktadır. Buralarda belirli bir süre için kalan mübadiller, herhangi bir sağlık sorunu çıkmadığı takdirde Anadolu'daki yeni yerleşim yerine gönderilmiştir. Buralar ise artık sürekli yerleşme noktasını meydana getirmektedir. Misafirhanelerden başlayan yolculuk, çoğunlukla demiryolu aracılığı ile gerçekleştirilse de zaman zaman karayolu da kullanılmıştır. Geldiği yeri beğenmeyen mübadil sayısı da bir hayli fazladır. Bu durumda Anadolu içinde bir iç göç dalgasının başlaması kaçınılmaz olmuş ve ilerleyen yıllarda iskan edilen yerlerden başka bölgelere bir göç hareketi başlamıştır.

İskan süreci bu şekilde planlanmış ve uygulamaya çalışılmışsa da bütün bir süreç içerisinde bazı sıkıntılar meydana gelmiştir. Bunlardan ilki, emval-i metrukenin fuzuli işgallere uğraması sebebiyle yapılan yanlış yerleştirmelerdir. Örneğin, Yunanistan'da bulunduğu süre boyunca tütüncülük yapan bir aile, Anadolu'ya gelince zeytin ağaçlarının bol olduğu bir bölgeye yerleştirilmiş¹⁹¹ ve haliyle de zeytincilik yapması beklenmiştir. Bu hem küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti'nin üretim süreçlerini olumsuz etkilemiş hem de gelen mübadillerin, ekonomik ve mental olarak kötü etkilenmesine neden olmuştur. Üretim sürecini gerçekleştiremeyen ve bu yüzden kendi hayatını idame ettiremeyen mübadillerin en basit haliyle ısınmak için bu zeytin ağaçlarını kestiğine tanık olunmuştur.

¹⁸⁹ Sönmez, "Lozan Antlaşması Sonrası Midilli Adası'nda Mübadele", 139.

¹⁹⁰ Berber, *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*, 44.

¹⁹¹ Aktar, "Nüfusun Homojenleşmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", 139.

Mübadillerin kendi uzmanlıkları dışındaki tarımsal çevreye iskan edilmesinin bir nedeni de aslında merkezi otoritenin elinde toprakların ve emval-i metrukenin durumu hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamasıdır. İskan edildiği yerlerde ekonomik olarak oldukça zor duruma düşen ve istenildiği gibi bir türlü üretici konumuna gelemeyen mübadiller, çareyi kendi uzmanlıkları vasıtasıyla para kazanabilecekleri yerlere göç ederek bulmuşlardır.

Yine aynı sebepten ötürü, (terk edilen malların işgali sonucu) karşımıza başka bir uygulama daha çıkmaktadır. Ülke genelindeki konut sorunu o kadar büyük bir noktaya gelmiştir ki; Anadolu topraklarına gelen ve birbirini hiç tanımayan iki mübadil ailenin aynı Rum evine yerleştirildiğine de tanık olunmuştur.¹⁹² Buradan yola çıkarak, mübadillerin terk etmek zorunda kaldıkları evleriyle şimdiki evlerinin arasında çok büyük farklılıklar bulunduğu ve ülkenin içinde bulunduğu şartlardan dolayı bu konuda herhangi bir uyum aranmadığı yorumunu yapmak imkan dahilindedir. Aslında göç sürecini başlatan zorunlu sebeplerin göç süreci bitince yalnızca form değiştirdiğini ve bu şekilde kendisini yeniden kurguladığını söyleyebilmemiz mümkündür. Mübadillerin anılarında Anadolu içinde yapılan ekonomik sebepli iç göçlere rastlamak olasıdır. Örneğin, Kemal Yalçın'ın Kayalarlı İbrahim İşler ile yaptığı görüşmeye¹⁹³ bakacak olursak:

“Büyüklerimiz uzun uzun konuşup düşündüler: Sivas'ta yaşamak mümkün değildi. Tekrar gerisingeri Samsun'a kaçmaya karar verdiler... Jandarmalar bizi Tokat'ta yakaladı. Hemen oraya iskan edildik. ... Ne iş var ne güç! Samsun'da hiç olmazsa tütün işçiliği var. Babam mart ayının sonlarına doğru, küçük amcamla birlikte yayan yapıldak Samsun yoluna düşmüş. ... O sırada Samsun iskan müdürü olan Ahmet Efendi, Kayalar'da bizim komşumuzmuş. Babam ona dert yanmış. Samsun'a iskan edilmeleri için yardım istemiş. Ahmet Efendi bir yolunu bulup bizim aileyi Samsun'a iskan etmiş.”

İskan politikasının tam olarak uygulamaya konulamamasındaki ikinci engel ise, karşılıklı olarak yer değiştirmesi zorunlu tutulmuş kitlenin arasında bulunan 'toplumsal köken' farklılığıdır. Anadolu topraklarından Yunanistan'daki yeni yerleşim yerlerine giden Rum ahalinin çok büyük bir kısmı şehirliken, Anadolu'ya gelen Türkler ise köylüdür.¹⁹⁴ Bu farklılık iskan sürecinde Türkiye Cumhuriyeti'ni sosyolojik olarak epeyce zorlamış ve ekonomik olarak da çeşitli sıkıntılara uğratmıştır.

¹⁹² Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 123.

¹⁹³ Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, 258.

¹⁹⁴ Kiracı, “Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi”, 49.

Türkiye'den Yunanistan'a giden şehirli Rumlar, çoğunlukla ticari faaliyetler ile uğraştığından, buradaki ticaretin belkemiğini oluşturmaktaydı. Gelen mübadillerin kırsal kökenli olması nedeniyle ticaret bir süreliğine sekteye uğramıştır. Böylesi bir sıkıntı sebebiyle, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti ile Türk Hükümeti'ne oldukça sert eleştiriler yöneltilmiştir. Mecliste oturumlarında yapılan bu eleştirilere vekaletin başında bulunan Celal Bayar; Anadolu'dan Yunanistan'a giden göçmenlerin genellikle ticaretle uğraştıklarını ve esnaf olduklarını fakat buna karşılık Yunanistan'dan gelenlerin sıklıkla çiftçilik yaptığını belirtmiş ve bu konuda bir eşitlik sağlanamadığından bahsetmiştir.¹⁹⁵ Buradan yola çıkarak aslında söz konusu vekaletin de toplumsal köken farklılığını kabul ettiğini söylemek mümkündür.

İskan politikasında karşılaşılan sonuncu engel olarak ise sıtmayı ele alabiliriz. Mübadillerin hem yolculuk hem de iskan sırasında sağlıkları için çeşitli önlemler alındığından bahsedilmişti. Fakat, bu önlemler yetersiz kalmış ve özellikle iskan sürecinde mübadiller bazı hastalıklar ile mücadele etmişlerdir. Bunun en somut örneğini Samsun'a iskan edilen mübadillerin bataklık kenarına yerleştirilmesinde görebilmek mümkündür. Bu, oldukça yanlış bir yerleştirme işlemi olmasının yanında aynı zamanda da mübadillerin çaresizliğini gözler önüne sermektedir. Bu hastalıktan en çok yaşı küçük olan çocuklar etkilenmiş ve hayatını kaybetmiştir. O yıllarda bazı gazetelerde, Samsun'a iskan edilen mübadillerin sıtmaya yakalandığı haberi yapılmıştır.¹⁹⁶ Bu haber ve bu konudaki çeşitli söylentiler üzerine vekaletin vekili olan Refet Canitez Bey, söz konusu bölge ve etrafında incelemeler yapmıştır.¹⁹⁷ Haber gazetesi, bu ziyaretle ilgili Milletvekili Refet Bey'in de bütün bu yaşananlara tanık olduğunu, gelen mübadillerin bu kötü durum ve hastalıktan kurtulamayacağını ve bu yüzden ilgililerin en azından görevlerinden istifa etmeleri gerektiği satırlarına yer vermiştir.¹⁹⁸ Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti ile Refet Bey'e olan eleştirilerin ne kadar sert olduğunu bu haberlerden görebilmek mümkündür.

Konuyla ilgili olarak da Cumhuriyet Gazetesi¹⁹⁹ Samsun'da bulunan Canik Köyü'ne yerleştirilen 180 ailenin içinden 103 kişinin sıtma nedeniyle vefat ettiği haberini yazmıştır. Bu hastalık genellikle küçük yaşta çocukların ölümüne sebep olmuştur.

¹⁹⁵ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: II, C: X , 43.

¹⁹⁶ Haber. 18 Teşrin Sani, 1924.

¹⁹⁷ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925)*, 150-151.

¹⁹⁸ Haber. 17 Eylül, 1924.

¹⁹⁹ Cumhuriyet. 14 Eylül, 1924.

Vekaletin hıfzıssıhha müfettişleri, bu konuda gerekli önlemlerin alınması için vekaleti sürekli olarak uyarılmışlardır.²⁰⁰

Vekalet de bu uyarıları ve halkın tepkilerini dikkate alarak hastalığın tedavisinde kullanılan kinin maddesini aramaya başlamıştır. “Ülke genelinde sıtmadan kaynaklı ölümlerin artış göstermesi üzerine Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, mntıklar için 13 parti halinde 13 bin liralık kinin alındığını 17 Eylül’de İstanbul’daki Hilal-i Ahmer Genel Merkezi’ne bildiriyordu.”²⁰¹ Daha sonraki süreç içerisinde çeşitli önlemlerin alındığını ve hastalık ile mücadele edildiğini söyleyebilmek mümkündür.

Mübadele ve bunun bir kolu olan iskan uygulamasında her ne kadar olumsuz durumlara rastlansa da yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti’nin bunu çok az bir bütçe ile gerçekleştirdiğinin hatırlatılmasında fayda var. Mübadillerin Türkiye’ye getirilmesi süreci, beslenme ve sağlık konusundaki eksiklerinin giderilmesi, iskan politikaları ve üretici konuma getirilmeleri derken hem Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti hem de Türk Hükümeti çok büyük bir yükün altına girmişlerdir. Özellikle de mübadele göçmenlerini üretici konuma getirmek için yapılan harcamalar çok fazladır. Burada sayılan her bir kalem başına devletin zaten kısıtlı olan bütçesinden harcama yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile ardından Kurtuluş Savaşı’nı yaşayan ve toprakları çok kısa süreler içinde cephelere dönüşen bir ülkenin, bu yıkıntı içinde yeniden ayağa kalkma mücadelesinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Zaten bu şartlar altında bütün bir mübadele sürecinin, en başta planlandığı gibi olmasını beklemek rasyonellikten uzak olacaktır. Mübadillerin iskani için yapılan harcamalarda Türkiye Cumhuriyeti’nin ve dolayısıyla Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti’nin ekonomik olarak sınırlılığının anlaşılabilmesi mümkündür. Bu harcamalar; mübadillerin ulaşımı, beslenmeleri için yapılan gıda yardımı, ilaçları ve aşuları, tarımlık arazi ve bu araziyi işlemek için dağıtılan alet- edevat ile bina onarım masrafları gibi kalemleri içermektedir. Mübadilleri taşıma işleminin 1923 sonbaharında başladığını ve bunun 1924 yılında en üst noktaya ulaştığını düşünürsek, bu yıl, aynı zamanda en çok mübadil iskan edilen yıla da ev sahipliği yapmıştır. Yıllara göre iskan edilen mübadillerin kaç kişi olduğunu Tablo 3.6’ya bakarak görebilmek mümkündür.

Ek olarak, bu harcamaların içinde, mübadillerin üretici konuma geçirilebilmeleri için yapılan yardımlar görece fazla bir orandadır.

²⁰⁰ Yusuf Ziya, “Samsun Mübadillerinde 1924 Eylül’ünde Yaşanan Sıtma Olayları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy. 29 (Bahar 2019), 237.

²⁰¹ A.g.e, 237.

Buradaki amacın Türkiye’de ulusal bir ekonomiyi meydana getirebilmek olduğunu söyleyebiliriz. Mübadiller, her ne kadar ilk planda çeşitli mağduriyetler yaşasalar da daha sonrasında iskan edildikleri yerlerde üretim sürecine katılmaya başlamışlardır. Elbette ki, geldikleri topraklardaki refah şartlarına ulaşmaları çok kolay olmamış ve bunun için uzunca bir süre beklemeleri gerekmiştir. Ama sonuç olarak baktığımızda ekonomik olarak geldikleri çevreye ve toprağa uyum sağlayarak genç Türkiye Cumhuriyeti’nin ulusal ekonomisinin kurulmasında birer aktör haline gelmişlerdir.

Tablo 3.6 1921-1928 Yılları Arasında İskan Edilen Kişiler²⁰²

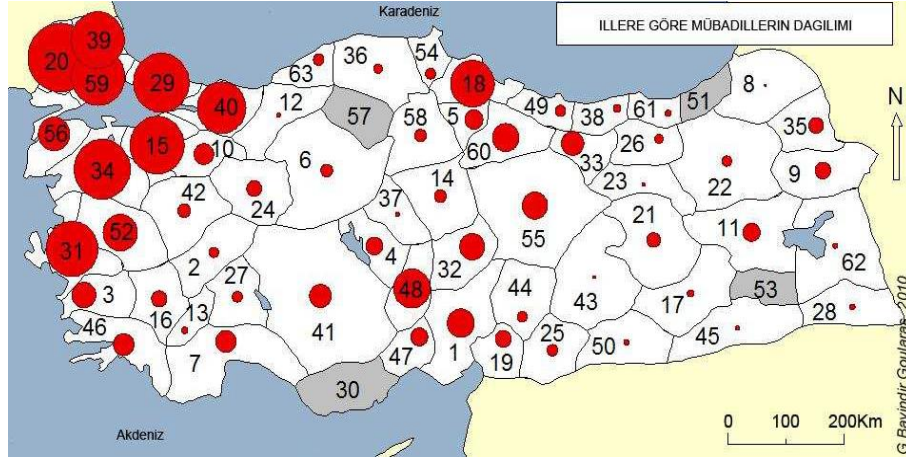
Yıl	Erkek	Kadın	Toplam
1921	5.488	5.591	11.079
1922	5.189	4.904	10.093
1923	25.553	25.136	50.689
1924	120.322	115.092	235.414
1925	28.353	28.170	56.523
1926	18.481	16.656	35.051
1927	15.557	16.656	32.213
1928	15.603	16.656	32.259
TOPLAM	234.456	228.988	463.534

(Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Merkez İdaresi, *İstatistik Yıllığı I*, 36-37.)

Toplamda 463.534 mübadele göçmeni için 9.341.588.39 Türk Lirası harcama yapılmıştır. Tabloya bakıldığında, gerçekten de 1924 yılı, en çok mübadilin iskan edildiği yılı oluşturmaktadır. Hatta sekiz yıl içerisinde iskan edilen toplam mübadil sayısının yarısından daha fazladır.

Buraya kadar anlatılanları kısaca toparlayacak olursak, vekaletin Yunanistan’dan Türkiye’ye gelen mübadilleri, ilk planda önceden belirlenen yerleşim yerlerine iskan etmeyi düşündüğünden yukarıda bahsetmiştik. Kurtuluş Savaşı ve sonrasında mübadele süreci ile boş kalan Rum köyleri ve evleri her ne kadar yağmalanmış ya da işgal edilmiş olsa da mübadiller buralara iskan edilmişlerdir. Geri kalan mübadiller ise ya yeni yapılan numune köylere ya da yerli halkın yaşadığı bölgelere yerleştirilmişlerdir. Türkiye’ye gelen mübadillerin yerleşim yerlerini daha iyi anlayabilmek için harita üzerindeki gösterimden yardım alabiliriz. Harita 3.1’de mübadillerin 1923 ve 1925 yılları arasında şehirlere göre dağılımı yer almaktadır:

²⁰² Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Merkez İdaresi, *İstatistik Yıllığı I*, 36-37.

Harita 3.1 Mübadillerin 1923-1925 Arası Türkiye’de Şehir Bazlı Dağılımı

(Kaynak: Gökçe Bayındır Goularas, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması”, Alternatif Politika, sy.2 (Temmuz 2012):133.)

Haritaya bakıldığında mübadillerin sıklıkla Anadolu’nun Batı topraklarına yerleştirildiklerini görmekteyiz. Gerçekten de en çok; Edirne, Balıkesir, Tekirdağ, Çanakkale, İzmir ve Bursa gibi illerin mübadillere ev sahipliği yaptığını ifade edebilmek mümkündür. Buralar, Rumların yoğun olarak yaşadığı ve terk etmek zorunda kaldığı coğrafyalardır. Ek olarak, coğrafi yakınlık da iskan işleminde göz önünde bulundurulmuş bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Mübadillerin %58’inin Marmara Bölgesi’ne, %13’ünün Ege Bölgesi’ne, %11’inin Karadeniz Bölgesi’ne ve %10’unun İç Anadolu Bölgesi’ne iskan edildiğini göstermektedir. Doğu Anadolu %2,5 ve Güneydoğu Anadolu %0,5’lik pay ile Türkiye’nin en az mübadil iskan alan bölgeleri olmuştur.”²⁰³ Bu oranlar içinde baktığımız zaman Marmara Bölgesi’ne toplamda 260.000 kişinin geldiğini söylemek imkan dahilindedir.

3.1.4. Mübadillerin iskan edildikleri topraklara uyum süreçleri

Nüfus Mübadelesi’nin hem Türkiye hem de Yunanistan için homojen bir ulus devlet yaratma sürecinin yalnızca bir basamağı olduğundan söz etmiştik. Gerçekten de mübadele, Anadolu’nun azınlıklardan arındırılarak millileştirme yolundaki en güçlü adımlarından birisi olmuştur.

²⁰³ Goularas, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması, 132.

İstanbul'da bulunan Rumlar dışında Türkiye'den Yunanistan'a takribi olarak 1.200.000 kişilik Yunan nüfus gitmiştir. Karşılığında da Yunanistan'dan 460.000 kişi gelmiştir. Mübadillerin taşınması, iskan edilmeleri ve üretici konuma getirilmeleri derken bir yandan da mübadillerin yeni yurtlarında entegrasyonunun sağlanması gerekmektedir. Bu entegrasyon süreci, mübadelenin ülke içinde sebep olduğu çeşitli değişikliklerden dolayı zamana yayılmıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleştirilen ahali mübadelesi, Anadolu içinde çok büyük bir ekonomik ve kültürel değişimi başlatmıştır. Ekonomik olarak bakacak olursak, yukarıda da bahsedildiği gibi Anadolu'dan Yunanistan'a giden kitle şehirliken buraya gelen kitle daha çok kırsal kesime mensup olan çiftçilerdi. Bu çiftçi mübadiller, yeni geldikleri topraklarında da çiftçilik faaliyetini devam ettirmişlerdir. Bu durumun şehirleşme oranını düşürdüğünden bahsetmek mümkündür. Ek olarak, Anadolu'daki şehirlerde mübadele öncesi süreçte yapılan çiftçiliğin türü değişime uğramıştır. Örnek verecek olursak, Edirne ve civarında yapılan bağcılık ve buna paralel olarak şarap üretiminin gerçekleştirilmesi, mübadiller geldikten sonra sekteye uğramıştır. Bunun yerine buralarda artık tütüncülük yapılmaya başlanmıştır.²⁰⁴

Kültürel değişim ise çok fazla alanda kendisini yeniden kurgulayan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuşulan dilden sofraya kültürüne, günlük hayatta kullanılan araç gereçlerden giyim tarzına kadar çok geniş bir yelpazede bu değişikliğin görülebilmesi mümkündür. Gelen mübadillerin çoğu Türkçe'yi konuşabiliyor olsalar da bu dile yeni bir şive katmışlardır. Geldikleri yerlerde özellikle heyecanlandıkları zaman kullandıkları kızan, abe ve breh gibi kelimeleri Anadolu'da da kullanmışlar ve bu şekilde daha heterojen olan bir dil konuşmuşlardır.²⁰⁵ Sofra kültürü ise gelen mübadillerin geldikleri yörelerdeki yerel yemekleri yapması ile çeşitlilik kazanmıştır. Örnek verecek olursak, Giritlilerin çeşitli otlar ile yaptıkları sebze yemekleri oldukça meşhurdur.²⁰⁶ Ek olarak, yemek yeme alışkanlığında da birtakım farklılıklar olduğunun söylenebilmesi mümkündür. Anadolu'da yaşayanların ailecek yemeklerini tek bir tabaktan yemesi yaygınken mübadil ailelerde ise ailenin her bir üyesine ayrı bir tabak verilmektedir.²⁰⁷

²⁰⁴ Kıracı, "Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi", 74.

²⁰⁵ A.g.e, 74.

²⁰⁶ Sepetçioğlu, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri", 86.

²⁰⁷ A.g.e, 85.

Kullanılan araç gereçlerin farklılığına bakacak olursak, Anadolu’da bulunan halk, günlük yaşamında iki tekerlekli kağı arabası kullanırken mübadiller ise dört tekerlekli ve muhacir arabası olarak bilinen at arabalarını yeni topraklarına getirtmişlerdir. Muhacir arabaları yerel halk arasında yaygınlaşmıştır.²⁰⁸ Son olarak giyim tarzını incelersek, yerli halkın sıklıkla çarşaf, potur veya şalvar giymelerine karşın mübadiller ise, ceket, pantolon veya gömlek giymekteydi.²⁰⁹

Buradan da anlayacağımız üzere yaşanan bu zorunlu göç hareketi hem yerel halk hem de mübadiller üzerinde ekonomik, kültürel ve psikolojik olarak yoğun bir etkiye bulunmuştur. Daha birçok alanda yaşanan sayısız değişikliğin yerel halk açısından şaşkınlığa sebep olduğunu ve mübadillerin geldikleri yerlerdeki davranışlarını, gelenek ve göreneklerini devam ettirmesinin ise terk ettiği topraklara olan sadakatini pekiştirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü, oradaki davranış örüntülerine yeni yerleşim yerlerinde de devam etmek aslında arkalarında bıraktıkları toprakları içlerinde yaşatmalarının somut bir dışavurumudur. Mübadele göçmenleri bu zorunlu yolculuğu gerçekleştirmek zorunda kalırken bıraktıkları yerlerde maddi ve manevi olarak pek çok kayıpları olmuştur. Böylesi bir moral bozukluğu ile Anadolu’ya gelen mübadiller burada da çeşitli sıkıntılar yaşayarak hayal kırıklığına uğramışlardır.

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti daha çok mübadillerin taşınması ve yerleştirilmesi gibi teknik konularla ilgilenmiş ama aynı zamanda da Vekalet yetkilileri söylemlerinde yerli halk ile mübadiller arasında birleştirici unsurlara yer vermişlerdir. Bunu Mustafa Necati Bey’in; Yunanistan’dan Anadolu’ya gelen mübadillerin bu süreçte çok acı çektiğini ve kardeşimiz olduğunu ve kardeş olarak nitelendirdiği Müslüman mübadillerin bütün Türk vatandaşları tarafından sarılıp sarmalanması gerektiğini ifade etmesinden anlamaktayız. Ek olarak, kardeşe yardım etmenin çok büyük bir fazilet örneği olduğuna da değinmiştir.²¹⁰

Burada amaçlanan, yerli halkın gelen mübadillere dışlayıcı bir şekilde davranmaması ve bu sayede mübadillerin yeni yerleştikleri topraklara daha kolay uyum sağlayabilmesidir. Fakat, pratikte süreç bu şekilde ilerlememiş ve mübadiller toplumsal yapıya uyum sağlamada büyük zorluklar yaşamışlardır.

²⁰⁸ Behice Boran, *Toplumsal Yapı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımı, 1945), 143.

²⁰⁹ Mehmet Tunca Türksöy, “Türkiye Yunanistan Nüfus Mübadelesi ve Edirne'deki Mübadiller”, (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2016), 75

²¹⁰ Gül Karacaer, “Türkiye Kent Yaşamı ve Mübadiller” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006), 66.

İlhan Tekeli'ye göre, bunun böyle olmasının sebebi, mübadillerin yeni geldikleri topluma uyumunun hem zamana hem de piyasa şartlarına bırakılmış olmasıdır.²¹¹ Ek olarak, bazı kültürel farklılıklar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki yetkililer tarafından eleştirilmiş ve uyum konusunda bazı sorunlara neden olmuştur.

Zorunlu olarak gerçekleştirilen bu mübadele ile aslında nüfus içinde bir homojenliğin sağlanacağı düşüncesi hakimken yukarıda bahsedilen kültürel değişikliklerden dilin çeşitlilik göstermesi hem yerel halkın hem de yetkililerin dikkatinden kaçmamıştır. Hamdullah Suphi Tanrıöver, meclisteki bir konuşmasında, İstanbul ve çevresine Türkçe konuşmayı bilmeyen ve Rumca konuşan ahalinin yerleştirilmesini yanlış bulduğunu ve Türklerin bulunduğu yerlerde Türkçe dışında kullanılan başka dillerin giderilmesinin bir mecburiyet olduğunu söyleyerek bu konudaki tepkisini dile getirmiştir.²¹² Bu gibi faktörlerin uyum konusunda büyük sıkıntılara sebebiyet vereceğini öngörebilmek mümkündür.

Mübadele göçmenlerinin böylesi büyük bir göçe zorlanması ile kendi sosyal, kültürel ve ekonomik çevrelerini kaybettiğini söyleyebilmek mümkündür. Bu kayıpla birlikte sayılan bütün bu değerleri hasar gören mübadillerin bir çeşit kültürel travma yaşadığından bahsedebiliriz. Kültürel travmayı, belli bir topluluğun kendi kimliğini yani hayatı anlamlandırma çabasını etkileyen acı verici bir kayıp şeklinde ifade etmemiz mümkündür.²¹³ Travmanın bu haliyle sosyal bir gerçekliği oluşturduğunu söyleyebiliriz. Gelen mübadiller, her şeyden önce yaşadıkları yerleri terk edip yepyeni ve kendilerine yabancı olan bir mekanla karşılaşacakları için birincil ayrılık duyguları tetiklenmiş olmaktadır.²¹⁴ Mübadillerin, yaşanan bu olumsuz duygular bütünü ile baş edebilmek için de kendisi gibi olan ve 'yabancı olmayan' kişilerle yani diğer göç eden kişilerle yakınlaşması oldukça sık rastlanılan bir durumu oluşturmaktadır. Bunun bir sebebi de yerel halk ile yaşanan çatışmalardır. Bu çatışmalar oldukça çeşitli şekillerde karşımıza çıksa da büyük bir çoğunluğu ekonomik kaynaklı olmaktadır.

²¹¹ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", 69.

²¹² T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt: II, İçtima: II, Devre: IX, 92.

²¹³ Ron Eyerman, *Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity* (Cambridge University Press, 2003), 2.

²¹⁴ Kiracı, "Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi", 76.

Yerlilerin ücretsiz olarak yararlanamadığı bazı haklardan mübadillerin direkt yararlanabilmesi yereldeki halk tarafından fark edilmiş ve iki grup arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur.²¹⁵ “Göçmenlere ayrılan otlak ve sulara sahip çıkma, onların diktikleri ağaçları kesme ya da hayvanlara yedirme, tapulu topraklarını zorla sürme gibi kamu esenliğini ve güvenliğini bozucu davranışlar sık sık görülmüştü.”²¹⁶

Kültürel, ekonomik sebepler ve Türkiye Cumhuriyeti’nin mübadilleri rahat ettirmek istemesi yönündeki politikaları yüzünden yerli halk ile mübadillerin kaynaşmasının zamana yayıldığını ve geciktiğini söyleyebiliriz. Ek olarak, çeşitli grupların olduğu yerlerde insanların etnosentrik davranarak karşısındakini kendi değerlerine göre yargılaması sonucu bir grubun kendisini daha yüksekte görmesine tanık olunabilmektedir. Her ne kadar uyum sürecinde bu ve bunun gibi zorluklar yaşansa da zamanla mübadiller ve yerli halk arasındaki kaynaşmayı sağlayan şey en basit haliyle ‘alışveriş’ olmuştur. Kültürlerin, değerlerin ve ekonomik olarak metaların alışverişi sonucu hem mübadillerin hem de yerli halkın ortak bir kültürü meydana gelmiştir.²¹⁷ Bu alışveriş sonucu ortaya çıkan karşılıklı ilişkilere genellikle mübadillerin, bir yerli halkın yaşadığı bölgelere yerleştirilmesi sonucu rastlanılabilmektedir. Aile kurma, yemek tariflerinin alınıp verilmesi, birlikte bağ bahçe ekme ve birbirlerinin marketinden alışveriş yapılması mübadillerin entegrasyon sürecini hızlandırmıştır. Buna karşılık olarak bir mübadil grubun bomboş bir köye yerleştirilmesi sonucunda ise bu, o grubun dışarıya karşı daha kapalı olmasına ve kendi aralarında sosyalleşmelerine neden olmuştur.

Tezin odak noktasını oluşturan Giritli mübadillerin Anadolu’ya geldikten sonraki uyum süreçleri, kimikleşme pratikleri ve kendi kültürel değerleri ile Girit tarihi 4.bölümde ele alınarak incelenmiştir.

²¹⁵ Geray, “Türkiye’de Göçmen Hareketleri Ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, 30.

²¹⁶ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç(1923-1925)*, 167.

²¹⁷ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç(1923-1925)*, 170.

4.GİRİT TARİHİ ve GİRİTLİLİK KİMLİĞİ

Girit Adası'nın tarihi açıdan önemi ve bununla paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu için ne ifade ettiğine bakmadan önce adanın coğrafyasına ve kendi içinde barındırdığı kültürel özelliklere bakmakta fayda vardır. Ada, Ege Denizi ve Akdeniz'in karşılaştığı yerde oldukça kilit bir noktada bulunmaktadır. Yunanistan'ın güneyinde, Türkiye'nin batısında ve Libya ile Mısır'ın birleşme noktasının kuzeyinde konumlanan ada, Doğu Akdeniz için oldukça stratejik bir konumda yer almaktadır. Sahip olduğu bu coğrafi özellikleri sebebiyle Girit, komşusu sayılabilecek bu ülkelerin kültürel dinamiklerinden etkilenebilecek kadar onlara yakın fakat buralardan gelmesi muhtemel olan düşman saldırılarından zarar görmeyecek kadar uzaktır.²¹⁸

Girit, Doğu Akdeniz'de Kıbrıs'tan sonra gelen ikinci en büyük ada olma özelliğine sahiptir. Ek olarak, Yunan adaları içinde de en büyük ve en kalabalık olma niteliği ile karşımıza çıkmaktadır.²¹⁹ Akdeniz iklimi ve dolayısıyla verimli topraklara sahip olması adanın nüfusunun sayıca fazla olmasına neden olmuştur. Girit'in hem coğrafi olarak kilit bir noktada yer alması hem de ılıman iklim ve verimli topraklara sahip olması sebebiyle döneminin ticaret merkezini oluşturduğundan kolaylıkla söz edilebilir. Bu özelliği ile Girit, tarihte pek çok kez farklı medeniyetlerin ekonomik ve siyasi çıkarlarının odak noktası haline gelmiş ve çeşitli çatışmalara ev sahipliği yapmıştır. Adaya sahip olmanın ne kadar önemli olduğunu, Ortaçağda Girit'e sahip olan medeniyetlerin Ege ve Doğu Akdeniz'de dominant bir hale gelmesi örneği ile açıklayabiliriz.²²⁰

Ek olarak, ada, ilkçağ yıllarında Minos medeniyetine ev sahipliği yapmasından dolayı aynı medeniyetin ismi ile anılmıştır. Daha sonraki zamanlarda ise bildiğimiz ismini almış ve Crete ve Krete olarak da hafızalara kazınmıştır.²²¹

²¹⁸ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 5.

²¹⁹ Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 15.

²²⁰ Ayşe Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 1.

²²¹ Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, 8.

4.1.Girit Tarihi

Eskiçağ döneminden beri yerleşim yeri olma özelliğini taşıyan²²² Girit'in Hellen uygarlığının oluşmasında kilit bir rol oynadığını söyleyebilmek mümkündür. Bu uygarlıktan çok daha önce MÖ. 3500 yıllarında Minos Uygarlığı ortaya çıkmış ve Girit adası daha sonra da MÖ. 600'lü yıllarda Atina uygarlığının ev sahibi konumuna gelmiştir.²²³

Bu tarihlerden biraz daha ileri gidecek olursak MÖ 69-67 yılları arasında karşımıza bambaşka bir uygarlık çıkacaktır. Roma İmparatorluğu, adı geçen bu tarihler arasında adayı kendi egemenlik sınırları içerisine dahil etmiştir.²²⁴ Büyük Roma İmparatorluğu Batı ve Doğu olarak ikiye bölündükten kısa bir süre sonra Batı Roma İmparatorluğu yok olduğu için Girit, Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kalmıştır.

Ada, her ne kadar 395 ve 824 yılları arasında Bizans hakimiyeti altında olsa da²²⁵ Emeviler Dönemi'ndeki 664 yılında Müslüman akınlarına maruz kalmıştır.²²⁶ 7.yüzyılda güçlü bir donanma oluşturan Araplar, Akdeniz'de varlıklarını iyice hissettirmiş ve Bizans İmparatorluğu için tehlike arz etmeye başlamışlardır. Girit'in tamamının fethedilerek Arap egemenliğine girmesi ise Abbasiler zamanına denk gelmektedir.²²⁷ Bu fethin 823 ile 828 yılları arasında gerçekleştirildiği düşünülmele birlikte tam tarihi konusunda net bir fikir birliğine varılamamıştır. Bu tarihlerden sonra ada, yaklaşık olarak bir buçuk asır boyunca Arapların hakimiyetinde olmaya devam etmiştir. Adıyeke'nin (2021) aktardığına göre, Arap egemenliği altında geçen yaklaşık 140 yıllık süre boyunca yerliler, kendi istekleri ile Müslümanlığı kabul etmişler ve bölgeye yerleşen Araplar da buradaki yerli kadınlar ile evlenmişlerdir. Bizans İmparatorluğu bakımından jeostratejik açıdan oldukça önemli olan bu adanın kaybedilmesinin sadece statü olarak değil mali olarak da bir külfet yarattığını söyleyebilmek imkan dahilindedir.

²²² Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011), 95.

²²³ Sepetçioğlu, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri", 21.

²²⁴ Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, 11.

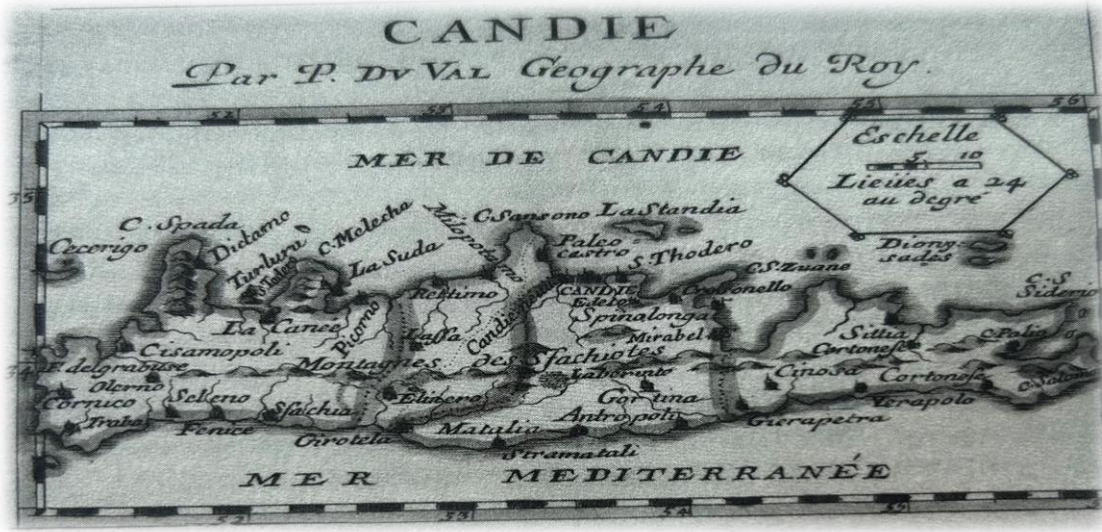
²²⁵ Ayşe Nühmet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 25.

²²⁶ Muhammet Sarı ve Ayşegül Can, "Lozan Anlaşması Gereğince Girit'ten Türkiye'ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 18, sy. 36 (2018): 30.

²²⁷ A.g.e, 30.

Adanın kaybedilmesi demek ticaret yollarının da kaybedilmesi anlamına geldiği için Bizanslı yöneticiler, adayı geri almak için çareler aramıştır. 10.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Girit el değiştirerek yeniden Bizans yönetimine geçmiştir.²²⁸

3. Haçlı Seferleri başlayıp da Bizans İmparatorluğu'nun toprakları işgal edildiğinde Girit, Montferrat Markisi Bonifacius'a bırakılmıştır.²²⁹ O da kendisine bırakılan Girit'i Venedik Doğu Enrico Dandolo'ya satmıştır.²³⁰ Venediklilerin zamanındaki Girit, Harita 4.1'deki gibidir:

Harita 4.1. Venedikliler Zamanındaki Girit Haritası

(Kaynak: Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 34.)

Adanın Venedik egemenliğinde kalması yaklaşık olarak beş yüz yıllık bir süreyi kapsamaktadır.²³¹ Bu süre boyunca adayı Venediklilerden almak isteyen Cenevizlilerin kışkırtmasıyla bölgede birçok isyan yaşanmıştır.²³² Bu isyanların başarılı bir sonuca ulaşmadığını ve adayı ele geçirme amacına hizmet etmediğini Venediklilerin yüzyıllara yayılan egemenliğinden görebilmek mümkündür. Girit'in jeostratejik önemi nedeniyle ticaret yollarını oluşturduğunu ve bu sayede de buraya sahip olan devletlerin Doğu Akdeniz'de büyük bir güç haline geleceğinden Girit başlığı altında bahsedilmiştir.

²²⁸ A.g.e, 30.

²²⁹ Mehmet Ali Beyhan, "Girit'e Dair Önemli Bir Kaynak: Mahmut Celaleddin Paşa'nın Girit İhtilali Tarihi", *Sosyoloji Dergisi* 3, sy.22 (2011): 134.

²³⁰ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), 406.

²³¹ Gülen Göktürk, "My Cretan Lemon Tree: An Analysis of Fraction Between Religious Communities In The East Mediterranean", *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi* 6, sy.1 (2016): 7.

²³² Nevzat Gündoğ, "The Distinguished Province' in Mediterranean: Crete (1669-1889)", *Belgi Dergisi*, sy.9 (2015): 1279.

Bu bağlamda Venediklilerin beş yüz yıl boyunca bu adaya egemen olması ile Doğu Akdeniz’de önemli bir ticaret merkezi haline geldiklerinden söz edebilmek mümkündür. Hatta öyle ki, Girit, yalnızca Doğu ile sınırlı kalmamış ve Batı Anadolu için de adeta bir ticari üs haline gelmiştir. Bunun için de Anadolu’da yer alan birçok beylik ile anlaşmalar imzalanmış ve bu anlamda ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun Anadolu içinde gücünü iyiden iyiye hissettirmesi ile 15.yüzyıla gelindiğinde bu ilişkiler yerini Osmanlı Devleti’ne bırakmıştır.²³³

Osmanlı İmparatorluğu ve Venedikliler arasındaki dönem dönem iyi dönem dönem de duraklama noktasında seyreden bu ticari ortaklığa dayanan ilişki, Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethetmesi ile kırılma noktasını yaşamıştır.²³⁴ Bilindiği üzere bu fetih hareketi ile Bizans yani Doğu Roma İmparatorluğu sona erdirilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki ticari faaliyetleri kendi kontrolü altına almıştır. Bu gelişmelere paralel olarak da egemenliği altında bulunan toprakların stratejik açıdan önemi artmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu, Ege Adaları’nı tek tek kendi topraklarına katmış²³⁵ ve Ege Denizi bu sayede imparatorluğun adeta iç denizi şeklinde anılır olmuştur.

Venediklilerin, Osmanlı İmparatorluğu’nun bu şekilde yayılmasından ve imparatorluğun topraklarına kattığı bu bölgelerin kendi egemenlik alanları ile çakışmasından dolayı oldukça büyük bir rahatsızlık duyduğu yorumunu yapmak imkan dahilindedir. Bu imparatorluğun Ege Adaları’ndan sonraki fetih noktası ise hiç kuşkusuz Girit olmuştur. 4.2.Girit ve Osmanlı İmparatorluğu başlığında Osmanlı Devleti’nin adayı fetih hareketlerine neden ve nasıl başladığı anlatılmıştır.

4.1.1.Girit ve Osmanlı İmparatorluğu

Akdeniz’de bulunan korsanların Osmanlı saray eşrafına zarar vermesi ve bunda Venediklilerin rolü nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu Girit’i kendi egemenlik sınırlarına katmaya karar vermiş ve bu fetih hareketine 1645 senesinde başlamıştır.²³⁶

²³³ Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 45.

²³⁴ A.g.e, 46.

²³⁵ A.g.e, 46.

²³⁶ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*, (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1991), 36-38.

Adaya tam olarak hakim olunması tek bir fetih hareketiyle gerçekleşmemiş, ilk olarak Hanya ve Resmo gibi şehirler ele geçirilmeye başlanmış ve en son 20 yıllık bir kuşatma sonucu da Kandiye ele geçirilmiştir.²³⁷ Kandiye'nin ele geçirildiği tarih olan 1669 yılı her ne kadar Girit'in fethi olarak tarihlere geçse de adada bulunan birçok kalenin Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik sınırlarına girmesi 1715 yılını bulmuştur. Eylül 1669'da Venedikliler ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir barış anlaşması imzalanmış ve bu sayede yaklaşık yirmi beş yılı bulan Girit Savaşı sona ermiştir.²³⁸

Osmanlı İmparatorluğu açısından Girit'in fethinin çok önemli olduğunun söylenmesinde fayda vardır. Ege Adaları'nın fethinden hemen sonra gelen Girit zaferi ile sadece Ege Denizi'nin değil, aynı zamanda Doğu Akdeniz, Boğazlar ve İstanbul'un güvenliğinin de kontrol altına alındığı yorumunu yapmak mümkündür. İskender Pala'ya göre, Akdenizlilik fikri, Girit'in fethi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yayılmaya başlamıştır.²³⁹ Hiç şüphesiz yirmi beş yılı bulan bu savaşta Osmanlı ekonomisi bir hayli zarar görmüş ama gelen fetihle birlikte imparatorluk, hükümler sınırlarını arttırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik alanına giren Girit'in imparatorluktan farklı bir şekilde örgütlendirildiği söylenebilir. Buna göre, Girit, yönetim açısından daha öncekilere hiç benzemeyen bir şekilde ayrıcalıklar ile donatılmıştır.²⁴⁰ Bu ayrıcalıkların ortaya çıkmasında hiç kuşkusuz adanın fethedildiği tarihte Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum büyük bir rol oynamaktadır. 17.yüzyıla gelindiğinde imparatorlukta genişleme hareketinin durduğunu söyleyebilmek mümkündür. Girit'e verilen ayrıcalıkları Cemal Tukin, adaya gelen Türklerin dini pratiklerine ve inançlarına karışılmayarak serbest bırakıldığını ve konuştukları dillerine herhangi bir müdahalede bulunulmadığını ifade etmiştir.²⁴¹

Görüldüğü üzere bu ayrıcalıkların toplumsal yaşamın her bir köşesine nüfuz ettiğinin söylenmesi mümkündür.

²³⁷ Girit Adası'nın Osmanlı yönetimine katılması ve Osmanlı sonrasına dair ayrıntılı bilgi için bkz: Ekrem Erozan, *Tarihi Ege Adalarından Kıbrıs, Girit, Sisam, Rodos, Sakız, Midilli Tarihleri*; Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*. Adıyeye, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*.

²³⁸ Banoğlu, *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*, 52-53.

²³⁹ İskender Pala, "Crete and Poems", *The Second National Symposium on the Aegan Islands (2-3 July 2004)*, Turkish Marine Research Foundation Pub., İstanbul, 2004, 119.

²⁴⁰ Adıyeye, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, 14.

²⁴¹ Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları-1821 Yılına Kadar Girit", *Belleten Dergisi* 9, sy.34 (Nisan 1945): 196.

Girit, diğer adalardan farklı olmak üzere bağımsız bir eyalet şeklinde yapılandırılmış ve Kandiye, Hanya, Resmo ve Sitia olmak üzere dört adet sancağa ayrılmıştır.²⁴² Adanın merkezi ise Kandiye olarak belirlenmiş olmakla birlikte bu durum 1850 yılına kadar sürekliliğini korumuştur. 1850 yılına gelindiğinde ise Hanya, eyaletin merkezi haline gelmiştir.²⁴³ Yukarıda sayılan dört adet sancak da kendi içerisinde yirmi kazaya ayrılmıştır. Bunu Tablo 4.1'den görebilmek mümkündür. Osmanlıların bu fetih hareketinden sonra adada hiç şüphesiz Hristiyan nüfusa ek olarak Müslüman nüfus da varlığını hissettirmeye başlamıştır.

Tablo 4.1. Girit'teki İdari Birimler (1670-1705 Arasındaki Yazımlara Göre)²⁴⁴

Kandiye	Hanya	Resmo	Sitia
Kandiye	Hanya	Resmo	Sitia
Kenuryo	Selinu	Milopotamu	Laşit
Monofacio	Kisamu	Ayvasil	Mirabelo
Temenos	Sfakia	Amari	Yerapetra
Maleviz	Apokoron	-	Rizo
Pedya(Gavdas)	-	-	-

(Kaynak: Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 64.

4.1.2.Girit'in Yunan Devleti'ne katılması

1789 yılında başlayan Fransız Devrimi ve beraberindeki milliyetçilik akımları, etkisini hiç şüphesiz çok uluslu imparatorluklar üzerinde daha güçlü bir biçimde göstermiştir. İçinde çok fazla etnik grup bulunduran bu devletler, bu durumdan oldukça olumsuz bir şekilde etkilenmiş ve çıkar çatışmalarına ev sahipliği yapmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan hemen hemen her etnik grup gibi Rumlar içerisinde de bu milliyetçilik fikirleri filizlenmiş ve gittikçe artan bir oranda etkisini göstermeye başlamıştır.

²⁴² Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 64. Bu konu, İslam Ansiklopedisi'nde Hanya, Kandiye, Resmo, Sphakia ve Laşid olmak üzere beş sancak olarak belirlenmiştir, bk: The Encyclopedia of Islam, Volume I, *Crete*, 879.

²⁴³ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)* (Ankara: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006), 270.

²⁴⁴ Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 64

1800'lerle birlikte sayısız isyan ve savaşı karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, 1828-1829 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yenilen tarafta yer almış ve bu savaş sonrasında imzalanan Edirne Anlaşması ile Yunanistan'ın özerkliğini kabul etmiştir. Bu anlaşma ile beraber imparatorluğun toprak kaybettiği yani oyun alanının daraldığı yorumunu yapmak imkan dahilindedir. Bu bağlamda Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan ilk devlet olma özelliğini taşımaktadır.²⁴⁵ Edirne Anlaşması'ndan bir yıl sonra imzalanan Londra Protokolü ile de bağımsız bir Yunan Devleti'nin sınırları çizilmiştir. İmparatorluk içinde yaşayan Yunanlıların bu bağımsızlık hareketleri hiç kuşkusuz Batılı devletler tarafından kendisine destek bulmuştur.

Bu duruma Girit özelinde bakacak olursak, 19.yüzyıla gelindiğinde bu coğrafya üzerinde de uluslararası aktörlerin dahil olduğu siyasi değişimler ve müdahaleler kendisini göstermiştir. Bölge özelindeki ilk isyan 1821 yılında Hanya ve İsfakiye'de vuku bulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.²⁴⁶ İsyanın ortaya çıkmasında hiç şüphesiz imparatorluğun gücünün azalması ve Filiki Etery'a'nın faaliyetleri oldukça etkili olmuştur.²⁴⁷ Bu isyanı bastırmak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istenmiş, Mısırlı askerlerin müdahalesi sonucu Osmanlı İmparatorluğu amacına ulaşabilmiş ve bu başarıdan sonra Mehmet Ali Paşa'ya adanın yönetimi on yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde verilmiştir.²⁴⁸

1830 yılında yürürlüğe giren Londra Protokolü ile Yunanistan her ne kadar bağımsızlığına kavuşsa da Girit özelinde bakıldığı zaman durumun farklılığı göze çarpacaktır. Ada, Londra Protokolü gibi bir belgenin varlığına rağmen Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde kalmaya devam etmiştir.²⁴⁹ Böylesi bir gelişmeden sonra adada kalan Rumların Yunanistan'a bağlanmak için isyan çıkaracakları öngörülebilir bir olaydır.

Nihayetinde 1858 yılında beklenen gerçekleşmiş ve Giritli Rumlar isyan başlatmışlardır. 1866 yılına gelindiğinde ise uluslararası aktörlerin de işe karışması sebebiyle bu isyanlar daha geniş kitlelerce desteklenmiştir.²⁵⁰

²⁴⁵ Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1998), 25.

²⁴⁶ Muhammet Sarı ve Ayşegül Can, "Lozan Anlaşması Gereğince Girit'ten Türkiye'ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri", 32.

²⁴⁷ Bilal Şimşir, *Ege Sorunu-Belgeler Cilt 1 (1912-1913)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976)

²⁴⁸ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "Sıradan İnsanların Tarihi ve İki Muhacir Osmanlı Kadını: Giritli Raziye Hanım ve İrini Psaropoula", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15, sy.30 (2015): 148.

²⁴⁹ Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, 18.

²⁵⁰ Muhammet Sarı ve Ayşegül Can, "Lozan Anlaşması Gereğince Girit'ten Türkiye'ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri", 32.

Bütün bu gelişmelere bakarak Osmanlı İmparatorluğu'nun adadaki hakimiyetini gitgide kaybettiği yorumu yapılabilir. 1867'de çıkarılan Girit Vilayeti Nizamnamesi ile adada düzen yeniden kurulmaya çalışılmış ve on dört maddelik hüküm ortaya konulmuştur.²⁵¹ Söz konusu nizamnamede iki müşavirden birinin Hristiyan birinin ise Müslüman olması, adanın sancaklardan oluşması ve bu sancakların müşavir örneğinde olduğu gibi yarı yarıya Müslüman ve Hristiyan yöneticilerden oluşması ve mecliste de yine yarı yarıya farkın gözetilmesi kararlaştırılmıştır. Ek olarak, ödenen vergilerin azaltılması yoluna gidilmiştir.²⁵²

Adıyeke, bu nizamnamede yer alan düzenlemelerin Girit'e özerklik verilmesi yolunda atılan bir adım olarak görmektedir.²⁵³ Gerçekten de resmi yazışmaların Rumca yapılması, ileriki tarihlerde adanın resmi dilinin Yunanca olmasına kadar gidecektir. Ek olarak, eskiden dört adet olan sancakların sayısı bu yeni düzenleme ile beşe çıkmıştır. Bu sancakları Tablo 4.2'den görebilmek mümkündür. Girit'in Osmanlı yönetimine geçtiğinden beri zaten ayrıcalıklı olan yapısı; idari, siyasi ve mali alanlarda yapılan bu düzenlemeler sonucu daha da özel bir hale gelmiştir. Bu nizamname ile adadaki isyanlar kısa bir süreliğine de olsa durmuş ve yeniden düzen sağlanmıştır.

Tablo 4.2. 1868 Girit Vilayet Nizamnamesi'ne Göre Yeni İdari Birimler²⁵⁴

Sancaklar	Kazalar	Köy Sayısı	Toplam
Hanya	Kidonya	69	282
	Kisamu	165	
	Selinu	48	
Kandiye	Pedya	85	334
	Monofacio ve Rizo	114	
	Maleviz	60	
	Kenuryo ve Piryotiçe	75	
Resmo	Resmo (Merkez)	87	232
	Milopotamu	100	
	Amari	45	
	Mirobelo (Merkez)	35	
	Yerapetra	16	

²⁵¹ Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, 24.

²⁵² Sepetçioğlu, "Sıradan İnsanların Tarihi ve İki Muhacir Osmanlı Kadını: Giritli Raziye Hanım ve İrini Psaropoula", 148.

²⁵³ Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, 25.

²⁵⁴ Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 243.

Laşit	Sitia	62	129
	Viyanos	16	
Sfakia	Apokoron (Merkez)	61	
	Sfakia	24	127
	Ayvasil	42	
TOPLAM			1104

(Kaynak: Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 243.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, adada dengeleri değiştirmiş ve bu savaş devam ederken Giritli Rumlar yeniden ayaklanmıştır. Bu ayaklanma sonucunda 1878 tarihli Halepa Mukavelenamesi imzalanarak Girit genel meclisinde birtakım değişikliklere gidilmiştir. Buna göre; meclisteki üye sayısı ile yönetimdeki memurların sayısında çoğunluk olarak Hristiyanların yer alması kararlaştırılmıştır.²⁵⁵ Bütün bu değişiklikler sonucunda Girit yönetiminde Rumlar ağırlıklı olarak ön plana çıkmıştır. Eldem'e göre; Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dönemlerde yapılan istatistiklerde Girit'e yer verilmemiştir.²⁵⁶ Bu gelişmeden yola çıkarak Girit ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bağların giderek daha kötü bir hale geldiği yorumunu yapmak imkan dahilindedir.

Osmanlı-Rus Harbi'ni Osmanlı İmparatorluğu kaybetmiş ve 1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşması'nda Girit'in Yunanistan tarafından ilhakı gündeme gelmekle birlikte bu talep kabul edilmemiştir.²⁵⁷ Giritli Rumlar, Yunanistan'a bağlanma istekleri reddedilince adadaki eylemlerine devam etmişler ve yeniden çeşitli ayaklanmaların çıkmalarına neden olmuşlardır.²⁵⁸ Adalı Rumların bu faaliyetlerinde Halepa Mukavelenamesi'nin tam olarak uygulanmaması da etkili olmuş²⁵⁹ ve 1896 yılına gelindiğinde adada yeniden çok büyük bir ayaklanma ortaya çıkmıştır. Bu isyan, Yunanistan'daki Deliyannis Hükümeti tarafından kendisine destek bulmuş ve bununla paralel olarak adaya asker gönderimi sağlanmıştır.²⁶⁰

²⁵⁵ Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, 28-29.

²⁵⁶ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, (Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970), 14.

²⁵⁷ Nikos Svoronos, *Çağdaş Hellen Tarihine Bir Bakış*, (İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık, 1988), 77-78. Ayrıca Berlin Anlaşması'nda Girit'in ilhak edilmesine dair talep için bk: Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları*.

²⁵⁸ Sepetçioğlu, "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği, 104.

²⁵⁹ Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 220.

²⁶⁰ Pınar Şenişik, "The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898" (Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007), 150-173.

Adıyeke'nin aktardığına göre, "Bu dönemde Girit'in Müslüman köylüleri maruz kaldıkları baskı ve saldırılar karşısında evlerini ve mallarını terk ederek büyük kentlere sığınmaya başlamışlardır. Çaresizlik içinde kaçan bu insanlara karşı Rum ayaklanmacılar saldırılar düzenledi... Köyler ateşe verildi, Müslümanların malları ve hayvanları yağma edildi...Sitia'nın 15 Müslüman köyünde yaşayan yaklaşık 2500 Müslüman'dan sadece 28 kişi canını kurtarmayı başarabilmişti."²⁶¹ Anlatılan bu durum tek taraflı olarak Giritli Rumların zarar vermesi ile gerçekleşmemiştir. Bu yıllarda adada yaşayan Müslümanlar da Hristiyanların yaşadıkları köylere zarar vermiş, evlerini ve hayvanlarını yağmalamıştır. ²⁶²

1896 yılındaki isyanın hemen ardından 1897'de Yunan Deniz Kuvvetleri Girit'i işgal etmiş ve adanın liman kentlerine Avrupa'dan savaş gemileri gelmiştir. Girit sorununu çözenin tek yolunun adadaki Müslümanların göç etmesi olduğunu düşünen Avrupalı devletler, bu kitleyi yer değiştirme hareketine zorlamışlardır.²⁶³ Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi iç sorunu olarak başlayan mesele giderek uluslararası politikanın konusu haline gelmiştir. İmparatorluğun giderek güç kaybetmesi de kendi yerel dinamikleri üzerinde tek başına söz sahibi olamamasına sebep olmuştur. Yine aynı yıl çıkan Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Teselya'yı işgal ederek Yunan birliklerini hezimete uğratmıştır. ²⁶⁴ Bu savaş kendi içinde özel bir durumu barındırmaktadır. Osmanlı Devleti'nin zaferi üzerine ateşkes isteğinde bulunan Yunan Devleti, hem savaştan hem de devletlerarası görüşmelerden karlı bir şekilde ayrılmıştır.²⁶⁵ Hem Osmanlı İmparatorluğu'nun işgal ettiği Teselya Yunanistan'a geri verilmiş hem de adaya Avrupalı Devletler tarafından kontrol edilmek üzere muhtariyet verilmiştir.²⁶⁶ Bu özerk yapılanmadan sonra ise 1898 senesinde Girit yönetiminin başına Yunan Kralı'nın oğlu Prens Georgios getirilmiştir.²⁶⁷ Prens, Girit'e geldikten sonra bölgeye özel 114 maddelik bir anayasa hazırlamış ve bu kurucu metin ile kendisini yürütmenin başı olarak ilan etmiştir.

²⁶¹ Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 222-223.

²⁶² Şenışık, "The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898", 191.

²⁶³ Pınar Şenışık, Politics of Emotions in the Late Ottoman Empire: "Our Beloved Crete", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 24:2, (2022): 368.

²⁶⁴ Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 239.

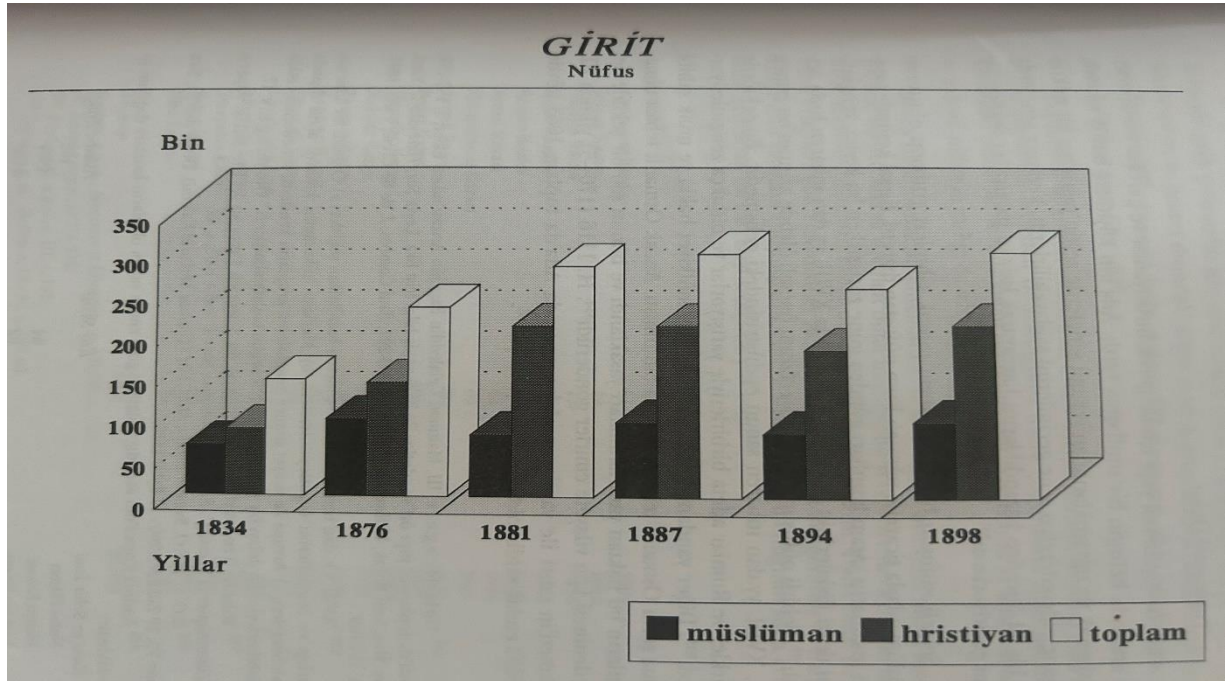
²⁶⁵ Sepetçioğlu, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri", 33.

²⁶⁶ Sepetçioğlu, "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği, 105.

²⁶⁷ Banoğlu, *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*, 96-107.

Bu yeni düzenleme ile Girit'in resmi dili Yunanca olarak belirlenmiş, adada yaşayan bütün Giritliler din ayrımı yapılmaksızın kanun önünde eşit kabul edilmiş ve Girit'in tek hükümdarı Prens Georgios olarak kayıtlara geçmiştir.²⁶⁸

Bu gelişmelere paralel olarak adanın fiili kontrolünün Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığını söylemek imkan dahilindedir. Adada çok önceki tarihlerde başlayan göç hareketleri Prens Georgios'un başa geçmesiyle birlikte ivme kazanmış ve nüfusun ezici bir çoğunluğu Rumlara geçmiştir. Adalı Müslümanlar, Kandiye ve Resmo gibi liman kentlere gelerek²⁶⁹ Anadolu'ya doğru bir göç hareketi başlatmışlardır. Girit'teki Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki nüfus dağılımının yıllar içindeki haliyle Resim 4.1'de görülmesi mümkündür.

Resim 4.1: 1834-1898 Seneleri Arasında Girit'te Nüfusun Müslümanlar ve Hristiyanlar Arasındaki Dağılımı (Kaynak: Ayşe Nükhet Adıyeye, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2000), 83.)

Yukarıdaki şekilden de anlaşılacağı üzere adadaki Hristiyan ve Müslüman nüfus arasındaki makas yıllar içinde giderek açılmıştır. Bunun tek sebebi olarak Müslümanların Anadolu'ya yaptıkları göçleri göstermek yetersiz olacaktır.

²⁶⁸ Şenşık, *Politics of Emotions in the Late Ottoman Empire: "Our Beloved Crete"*, 368.

²⁶⁹ Nedim İpek, *Balkanlar, Girit ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskan Birimlerinin Kuruluşu (1879-1912)*, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1995): 203.

Özellikle isyan zamanlarında çok sayıda Ortodoks, Yunanistan'dan Girit'e getirilmiştir.²⁷⁰ 19. yüzyılın sonunda Girit'teki nüfusun etnik olarak nasıl dağıldığını Harita 4.3'te görmek mümkündür.

Ek olarak, Osmanlı Devleti'nin özellikle bu tarihlerden itibaren bir göç sorunu ile karşı karşıya kaldığını ifade etmek yerinde olacaktır. Girit'ten Anadolu'nun çeşitli bölgelerine iskan edilecek olan ilk göç kafilesi 1898 senesinde İzmir'den yola çıkmıştır. 21795 kişinin iskan edildiği bu yolculuğun detaylarına Tablo 4.3'ten bakılabilir. Sepetçioğlu'nun aktardığına göre ise, 14 Ekim 1899 senesine kadar Girit'ten İzmir'e gelen göçmenler, aynen mübadelede olduğu gibi iskan olunacakları yerlere tren ve vapurlar vasıtası ile gönderilmiştir. Sadece bu yolculukta bile toplamda 3364 haneden 13352 kişilik bir nüfus Anadolu'nun çeşitli bölgelerine iskan edilmiştir.²⁷¹

Harita 4.2. 19. Yüzyılın Sonunda Girit'teki Nüfusun Etnik Dağılımı

(Kaynak: Ayşe Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 337.)

Tablo 4.3. 1898'de İzmir'den İlk Nakledilen Göçmenler²⁷²

İskan Bölgesi	Göçmen Sayısı
Adana	3000
Konya	3000
Ankara	4000
Suriye	1000

²⁷⁰ Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 279.

²⁷¹ Sepetçioğlu, "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği", 118.

²⁷² Ayşe Nühket Adıyeke, "Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair", *Geçmişten Günümüze Göç II* içinde, haz. Osman Köse (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 1115.

Beyrut	1000
Bingazi	5000
Halep	2000
Karahisar-ı Sahip	1000
Aydın Vilayeti'nde Kalanlar	1795
Toplam	21795

(Kaynak: Ayşe Nühket Adıyeke, "Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair", *Geçmişten Günümüze Göç II* içinde, haz. Osman Köse (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 1115.)

1908 senesine gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve iktidar, İttihat ve Terakki'nin eline geçmiştir. Bilindiği üzere, imparatorluğun içindeki ve dışındaki sorunlar yüzünden o dönemde iktidarda olan Abdülhamit ve kadrosuna karşı tepkili olan İttihat ve Terakki'nin bu başarısı Girit'te yaşayan Müslümanlar tarafından sevinçle karşılanmıştır.²⁷³ Girit Meclisi, aynı yıl içinde adanın Yunanistan'a bağlandığını açıklamış²⁷⁴ ve bu yüzden hem meclis içerisindeki Müslümanların hem de Anadolu'da çıkan gazetelerin büyük tepkisi ile karşılaşmıştır.²⁷⁵ Hatta öyle ki İstanbul'da 'Ya Girit ya ölüm' şeklinde sloganlar atılmıştır.²⁷⁶ Osmanlı Devleti, adanın bağlanması kararını tanımamış fakat iktidara gelen İttihat ve Terakki bu soruna pratik bir çözüm bulamamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, ada içinde yaşamak giderek zor bir hale geldiğinden Giritli Müslümanlar, Anadolu'ya olan göçlere devam etmişlerdir. Venizelos, Ege Bölgesi'ne gelen Giritli Müslümanların sayısının özellikle Selçuk ve etrafındaki bölgelerde çok olduğunu ve bununla paralel olarak yaşam şartlarının çok kötü olduğunu dile getirmiştir.²⁷⁷ Üçüncü bölümün birinci kısmı olan mübadelede de anlatıldığı gibi her göç dalgası kendi içerisinde birtakım zorlukları barındırmaktadır. Venizelos'un aktardığına bakacak olursak, Giritli göçmenler için de benzer süreçler yaşanmıştır.

Ek olarak, kendi dilleri Rumca olduğu için de Anadolu'daki halkla anlaşamamak gibi bir sorunun ortaya çıktığından bahsedebiliriz. Bu göçler sonucu Girit'te 1911 yılında yapılan nüfus sayımında Müslüman ve Rum nüfus arasındaki fark oldukça dikkat çekicidir. Tablo 4.4'e baktığımızda nüfusun neredeyse %90'lık bir çoğunluğunun Rumlarda olduğunu görebilmek mümkündür.

²⁷³ Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 339.

²⁷⁴ Mehmet Salahi, *Girit Meselesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 5.

²⁷⁵ Tanin. 26 Eylül, 1324.

²⁷⁶ Gürbüz Evren, Girit'i Kaybetmenin Bitmeyen Acısı "Gidemem Girit'ten Gidemem" (Ankara: Pankuş Yayınları, 2021), 50.

²⁷⁷ Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 356.

Tablo 4.4. 1911 Yılı Girit'teki Nüfus Sayımının Dağılımı²⁷⁸

Sancaklar	İslam	Rum	Yahudi
Hanya	8810	57927	422
İsfakiye	29	34998	-
Resmo	4954	56382	3
Kandiye	12655	98298	62
Laşid	1404	61207	-
Toplam	27852	307812	487

(Kaynak: Ayşe Nühket Adıyeke, "Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair", *Geçmişten Günümüze Göç II* içinde, haz. Osman Köse (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 1115.)

Osmanlı Devleti 1912 yılında katıldığı 1.Balkan Savaşı'ndan yenik ayrılmış ve bunun sonucunda Londra Anlaşması imzalanmıştır. Girit'in durumu da Londra'da olan bu konferans sırasında gündeme gelmiş ve diğer Ege Adaları'nın istenmemesine garanti verilirse Osmanlı Devleti'nin adadan çekileceği bildirilmiştir.²⁷⁹ Bunun üzerine Girit, Yunan Devleti'nin egemenlik sınırları içerisine girmiş ve bu 1913 yılında Yunan kralı tarafından tüm dünyaya duyurulmuştur.²⁸⁰

4.1.3.Mübadelenin Girit'e yansıyan yönleri

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ile Yunan Devleti sınırları içinde yaşayan Müslüman ahali gibi Giritli Müslümanların da bu zorunlu yolculuğa çıkacakları kesinleşmiştir. Yukarıda Şekil 4'ten de görüleceği üzere Girit'teki Müslüman nüfus yıllar içinde erimiş ve en son 1911 nüfus sayımlarına göre adada kalan 28.000'e yakın kişi mübadele anlaşması ile Anadolu'ya göç etmiştir. Gelen mübadillerin sayısının tam olarak kaç olduğu tartışmalı bir konu olmakla beraber hemen hemen her kaynakta farklı bir sayı ele alınmıştır.

²⁷⁸ Ayşe Nühket Adıyeke, "Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair", 1116.

²⁷⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi Cilt II/2*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983), 214-224.

²⁸⁰ Gürbüz Evren, Girit'i Kaybetmenin Bitmeyen Acısı "Gidemem Girit'ten Gidemem", 51.

Örnek verecek olursak, Sarı'ya göre toplam 25.000 kişi²⁸¹, Adıyeke'ye göre ise Girit'te 1911 senesinde yapılan nüfus sayımında adada kalan 28.000 kişi²⁸² ve Evren'in belirtmiş olduğuna göre ise de bazı resmi belgelerde gelen mübadillerin sayısı 24.200 ve 22.700 kişi olarak kayıtlara geçmiştir.²⁸³

Tahmiscizade Mehmet Macit, Girit Hatıraları adlı kitapta mübadele anlaşması ile ilgili yorumlarına yer vermiş ve 1921 yılına gelindiğinde Girit'teki Müslüman nüfusun çok zor şartlar altında yaşadığını ve neredeyse şehir dışına bile gidemediklerini belirtmiştir. Aynı zamanda mübadele anlaşması sayesinde Girit'ten Anadolu'ya göç eden Müslümanların çok büyük bir katliamdan kurtarıldığını ifade etmiştir.²⁸⁴ Gerçekten de mübadeleye kadar olan zaman diliminde Girit'in köylerinde yaşayan Türkler, baskılardan dolayı şehirlere göç etmişler ve bıraktıkları yerlerdeki topraklarına Rumlar tarafından el konulmuştur.²⁸⁵ Ek olarak, Girit'ten Anadolu'ya geçmek için bekleyen Müslümanlar, Anadolu'dan kaçarak adaya gelen Rumlara evlerini açmak mecburiyetinde kalmışlardır.²⁸⁶

Lozan Anlaşması imzalanıp da yürürlüğe girdikten sonra ilgili anlaşmanın 11.maddesine göre bir Karma Komisyonun kurulacağından ve bu komisyonun beş adet alt merkezde konumlanacağından 3.1.2. bölümde bahsetmiştik. Yerelde yaşanan problemleri çözmek için Girit Adası'nda Hanya ve Kandiye'de olmak üzere iki adet alt komisyon oluşturulmuştur. Buralara gelen Giritli mübadiller tabii oldukları göç sürecinin ne zaman ve nasıl olacağı ile ilgili bilgi sahibi olmaya çalışmışlardır. Mübadele işlerini yürütmek için bir vekaletin kurulduğunu ve söz konusu vekalet vekil olarak Mustafa Necati Bey'in atandığını da belirtmiştik. Ahenk adlı gazetede çıkan habere göre, Mustafa Necati, Girit başta olmak üzere diğer adalardan gelecek olan mübadillerin zeytin mntıklarına verileceğini açıklamıştır.²⁸⁷

Adadakilerin bu zorunluğu yolculuğu Yunanistan'ın çeşitli limanlarından mübadilleri getirecek olan Bahr-i Cedid, Trabzon, İnönü ve Akdeniz gibi ismini sayamadığımız daha birçok gemi ile yapılmıştır.

²⁸¹ Muhammed Sarı, Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar-İskan Faaliyetleri (1923-1938), (Ankara: ATAM Yayınları, 2015), 35.

²⁸² Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 368.

²⁸³ Gürbüz Evren, Girit'i Kaybetmenin Bitmeyen Acısı "Gidemem Girit'ten Gidemem", 65.

²⁸⁴ İsmet Miroğlu ve İlhan Şahin, *Tahmiscizade Mehmet Macit Girit Hatıraları*, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977), 50.

²⁸⁵ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 45.

²⁸⁶ Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 368.

²⁸⁷ Ahenk. 6 Kanun-ı Evvel, 1923.

Bu gemiler, yükleme limanı olarak belirlenen; Resmo, Hanya ve Kandiye'ye gelerek mübadilleri anavatanlarına götürmeye başlamıştır.²⁸⁸ Giritli Müslümanların doğdukları ve yıllarca yaşadıkları topraklardan ayrılmaları çok zor olmuş ve bu yolculuğu gerçekleştiren mübadiller anılarında bu olaya sıklıkla yer vermişlerdir. Zeki Adalı isimli bir mübadil bu konuyu şu sözlerle ifade etmiştir: “Babam evimizi son kez kilitleyip anahtarını cebine koymuş. Vapurda hep beraber Girit'e baka baka yol almışlar. Vapurla yolda gelirken annem babama (at artık o anahtarı denize) demiş. Belli olmaz belki tekrar geliriz geriye diye, evimizin kilidini Türkiye'ye kadar getirmiş babam.”²⁸⁹

Girit'ten gelecek olan ilk Müslüman ahali, Kasım 1923'te Hanya'dan yola çıkan Bahr-i Cedit adlı gemi ile İzmir'e gelmiş ve sağlık kontrolleri tamamlandıktan sonra Ayvalık'a iskan edilmek üzere gönderilmiştir.²⁹⁰ Ayvalık'taki ilk durakları ise Cunda Adası'ndaki -mübadillerin iskanından önce yerleştirildikleri- okul binaları ya da yetimhaneler olmuştur. Ocak 1924'e gelindiğinde Giritli Müslümanların Anadolu'ya getirilme süreci hala tamamlanmamış ve bu sürecin detayları dönemin gazetelerinde kendisine yer bulmuştur. İleri'de çıkan bir haberde; Türkiye Vapuru'nun Girit'teki çeşitli limanlardan yaklaşık olarak 1450 mübadili alarak Güllük Limanı'na çıkaracağına yer verilmiştir. Ek olarak, Sakarya Vapuru'nun, mübadillerin Kandiye Limanı'ndan Mersin'e götürülmesi için beklediği ifade edilmiştir.²⁹¹ Taşıma işlemi Mart ayında da devam etmiştir. 15 Aralık 1923 ile 31 Mart 1924 tarihleri arasında Girit'ten Anadolu'ya getirilen mübadillerin sayısını Tablo 4.5'e bakarak görebilmek mümkündür:

Tablo 4.5. 15 Aralık 1923 ve 31 Mart Tarihleri Arasında Girit'ten Anadolu'ya Getirilen Mübadiller²⁹²

Tarih	Mübadil Sayısı	Nereden- Nereye
15 Aralık 1923	3072	Kandiye- Mudanya
31 Aralık 1923	716	Hierapatra- Erdek
1 Ocak 1924	1012	Kandiye- Mudanya
15 Ocak 1924	1244	Kandiye- Erdek
21 Ocak 1924	631	Lassithie- Darıca
11 Şubat 1924	3244	Kandiye- Mersin
3 Mart 1924	1860	Kandiye- Çeşme (702), Urla

²⁸⁸ Elif Yılmaz. “Demirden Leblebi: Girit, Ayvalık'a Yerleşen Girit Mübadilleri, 166.

²⁸⁹ Sepetçioğlu, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri”, 52.

²⁹⁰ Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, 368.

²⁹¹ İleri. Kanun-i Sani, 1924.

²⁹² Yıldırım, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, 222.

		(759), İzmir (399)
TOPLAM	11.779	

(Kaynak: Onur Yıldırım, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü: Diplomasi ve Göç*. (1. İstanbul: Bilgi Yayınları, 2006), 76.)

Gelen mübadillerden bazıları Darıca ile Bodrum'a²⁹³ ve Hanya'dan gelen 3212 mübadil ise Tekirdağ'a²⁹⁴ yerleştirilmiştir. Kandiye'den gelen bir grup kafilenin, bağları olan bir yerleşim yerine iskan edilmesi uygun bulunmuş ve bunun için Bozcaada kararlaştırılmıştır.²⁹⁵ Ocak ayında Anadolu'ya ulaşabilen Kandiye'li mübadiller ise Mudanya ve civarlarına yerleştirilmiştir.²⁹⁶ Yine aynı yılın Ocak ayında Kandiye'den yola çıkan ve zeytincilikle uğraşan bir grup mübadil ise kendi işlerini yapabilecekleri Darıca ve çevresine iskan edilmiştir.²⁹⁷

Yukarıda anlatıldığı şekliyle Anadolu'ya getirilen mübadillerin iskanında ilk dikkat edilen noktalardan biri onların üretici konumuna bir an önce geçirilmesi ve tüketici olmaktan çıkarılmalarıdır. Bunun için de yapılması gereken, mübadillerin terk etmek zorunda kaldıkları yerlerin özelliklerine ve kendi mesleklerine uygun olan bölgelere iskan edilmeleridir. Giritliler özelinde bakıldığında bu uygulama tam olarak düşünülen şekliyle gerçekleşemese de adadan gelen bir grup mübadil Girit'e benzeyen yerlere iskan edilebilmiştir.²⁹⁸

1924 yılında Vatan Gazetesi'nde çıkan bir haberde Ayvalık'a gelen mübadillerin şikayetleri yayınlanmıştır. Buna göre; mübadillere üretici konumuna geçmeleri için gereken alet ve edevatın verilmemesi, olumsuz hava koşulları ile hastalıktan ölenlerin olması ve kendilerine vaat edilen zeytinliklerin bir türlü dağıtılmaması yapılan bu şikayetin nedenleri arasındadır.²⁹⁹ Girit'ten Anadolu'ya gelen mübadillerin durumu ekonomik olarak zaten oldukça zor durumda iken bir de bu yaşananlar onları daha kötü bir hale sokmuştur. Lavanta Lavanta adlı romanda Nicholas Stavroulakis, Girit'ten gelen mübadillerin bu durumunu şu satırlarda dile getirmiştir: “Halkların değişimi, 'Mübadele', Girit'in Müslüman ve Türklerinin Giritli olup olmadıklarına bakılmaksızın Türkiye'ye, Anadolu'daki Hristiyan Rumların Yunanistan'a gönderilmesi gerçekleşecek, Girit'in eskiden ahalisi Anadolu'dan gelecek olan göçmenlerle tamamlanacaktı.

²⁹³ Vatan. 19 Kanun-ı Evvel, 1923.

²⁹⁴ Vatan. 7 Kanun-ı Evvel, 1923.

²⁹⁵ Tanin. 6 Kanun-i Sani, 1924.

²⁹⁶ İleri. 12 Kanun-i Sani, 1924.

²⁹⁷ Vakit. 1 Şubat, 1924.

²⁹⁸ Sepetçioğlu, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri”, 61.

²⁹⁹ Vatan. 18 Şubat, 1924.

Bu haberin kısa vadede yarattığı olumlu hava çok çabuk tavsadı ve adada Türk mallarının yok pahasına el değiştirmesine yol açtı. Türklerin adayı terk etmeleri için tanınan süre kısa tutulmuştu. Zaten hayatları allak bullak olmuşken, bu defa apar topar gönderildiler. Malları, banka kredileri yeni gelenlere dağıtıldı, bankalarda fiilen paraları olan Türkler paralarını çekemediler. Mallar mülkler inanılmaz derece ucuz fiyatlara gitti. Birçoğuna, Anadolu'dan ayrılan Rumların bıraktıkları mal mülk ile değiştirilmek üzere verilen geçerliliği belirsiz mübadele senetleri, üzerine yazıldığı kağıt kadar bile değer taşıymıyordu.”³⁰⁰

Görüldüğü üzere mübadiller bütün sistem oturana kadar belli birtakım sıkıntılarla boğuşmuşlar ve bazıları çeşitli nedenlerden dolayı ilk iskan edildikleri yerlerden ayrılmak durumunda kalmışlardır. Bu durum, Anadolu içindeki iç göç dalgasını başlatmış olmakla birlikte göçün sürekli ve dinamik bir kavram olduğunu göstermesi açısından oldukça önemli ve kilit bir nokta arz etmektedir. Girit'ten Anadolu'ya gelmek zorunda kalan mübadillerin yaptığı iç göçü mübadillerin anılarında görebilmek mümkündür. Kemal Yalçın Emanet Çeyiz adlı kitabında bu konuyu Giritli bir mübadilden şu sözlerle aktarmıştır: “Girit'in iklimi ılımandı. Burası (Cunda) ise soğuktu. Geçim çok zordu. İnsanlar buranın iklimine, hayat şartlarına alışincaya kadar çok zorluk çekti. Çok ölen oldu. Muhacirlerin çoğu İzmir'e ya da daha iyi yaşayabilecekleri şehirlere göç etti. Burada genellikle köylerden gelenler kaldı.”³⁰¹

4.2.Giritlilik Kimliği

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonucunda yeni bir sıfat kazanarak ‘mübadil’ olan ve aynı zamanda doğduğu ve yaşadığı yer bakımından ‘Giritli’ sıfatını devam ettiren göçmenlerin gündelik hayattaki davranış pratiklerini ve bunun nedenlerini ortaya koyabilmek için sosyal kimlik kuramından yardım almak oldukça yerinde olacaktır. Anadolu'ya gelen göçmenlerde bazı durumlarda hem mübadil hem de Giritli olma kimlikleri iç içe geçmiş ve bazı durumlarda ise birbirinden farklılaşan dinamikler sergilemiştir.

³⁰⁰ Nicholas Stavroulakis, *Lavanta Lavanta*, (İstanbul: PMR Co. Ltd. Yayınları, 2000), 76.

³⁰¹ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, 275.

2.bölümde kimliği farklı şekillerde tanımlamış ve kimlik oluşumunun kurgusal olduğunu ve bunun toplumsal süreçler ve kişisel pratikler ile oluşturulup devamlılığının sağlandığından bahsetmiştik. Amerikalı Sosyolog Calhoun'a göre; bilinen kültürler genellikle 'biz ve öteki' ile 'benlik ve öteki' üzerine kurulu olmakla birlikte insanların kendilerini bilmeleri her zaman inşa edilen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰² Bu çalışmada incelenen Giritlilik kimliği de ilerleyen bölümlerde anlaşılacağı üzere kendisini bu farklılıklar üzerine kurgulamıştır. Ek olarak, Giritli ya da Giritlilik kimliği dediğimiz zaman Anadolu topraklarına gelen mübadillerin, Girit Adası'ndan getirdiği ve yeni geldikleri yerlerdeki yaşam/davranış pratikleri ile bu zorunlu yolculuğa dair aktardıkları ile kurgulanan ve oluşan bir tanımlamadan bahsetmekteyiz.

4.2.1. Giritli kimliği üzerine araştırmanın bulguları

Giritli kimliğini sosyal kimlik kuramı ile analiz edebilmek için ilk önce Giritlilerin toplumsal ve kültürel pratiklerini ele alıp incelememiz gerekmektedir. Bunları; dil, din, müzik ve yemek kültürü şeklinde ayırabilmek mümkündür. Bu kültürel pratiklerin sosyal kimlik kuramı ile açıklanması yine kuramın içinde barındırdığı; sosyal sınıflandırma, sosyal kıyaslama ve grupla özdeşleşme gibi temel kavramlar nedeni ile önemlidir. 2.bölümde de bahsedildiği üzere bireyler kendilerini içinde buldukları grubun özelliklerine göre tanımlayıp bunun sonucunda sosyal kimliklerini oluşturmaktadırlar. Bunu yapan birey kendisinden farklı olan grubun barındırdığı çeşitli özellikleri dikkate almaktadır. Bu farklılıklar; konumuz özelinde dil, din, müzik ve yemek kültürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Giritli mübadiller, ilerleyen bölümlerde de anlatılacağı üzere kendi kimliklerini sahip oldukları bu farklılıklar üzerinden kurgulamışlardır.

4.2.2. Giritli mübadillerin anadili ve mübadeleden sonraki dönüşümü

İlk olarak kültürün ayrılmaz bir parçası olan dilin ne olduğu ile başlayacak olursak, Anthony Giddens'a göre dil, kurgulanan bir şeydir.

³⁰² Craig Calhoun, *Social Theory and the Politics of Identity*, (Oxford: Wiley-Blackwell, 1994), 9-10.

Yani, o dili konuşanların günlük hayattaki pratiklerinden yola çıkılarak meydana getirilmekte ve kendi kendine var olmamaktadır.³⁰³ Haviland ve arkadaşlarına göre ise de sahip olunan dilin kullanımı o kültür hakkında bilgi veren önemli bir araçtır.³⁰⁴

Giritli mübadiller özelinde göçmen topluluklar ve dil ile devam edecek olursak hem Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rumları hem de Yunanistan'dan Anadolu'ya gelen Türkleri en çok zorlayan konunun bu olduğundan bahsedebiliriz. Mübadele anlaşmasına tabii tutulan göçmen grupları gittikleri yerlerin dilini çoğunlukla bilmemekte ve bu yüzden yerli halk arasında çoğu kez kabul görmeme problemi ile karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle Giritli mübadillerin durumu ise bu konuda biraz daha sıkıntılı olmuştur. Bu sıkıntı zaman zaman meclis içinde de gündeme gelmiş ve milletvekilleri arasındaki uzun soluklu tartışmaların konusunu oluşturmuştur. Dönemin Zonguldak Milletvekili Tunali Hilmi Bey, Dörtyol bölgesinde 60 kişiden oluşan Giritli mübadil kafilesine denk geldiğini ve hiçbirinin Türkçe konuşmadığını dile getirmiştir.³⁰⁵ Tahmisci-zade Mehmet Macit ise bu duruma karşılık, Anadolu'ya gelen mübadillerin bir kısmının Türkçe bilmemesinden dolayı gavur sayılamayacağını ve içerilerinde her zaman bir Türk sevgisi olduğunu dile getirmiştir.³⁰⁶

Adadan Anadolu'ya gelen Giritliler, kendi günlük yaşamlarında Kritika denilen bir dili konuşmaktadırlar.³⁰⁷ Osmanlı hakimiyetinde çok uzun yıllar geçiren bu adanın resmi dili Türkçe olmasına rağmen halk arasında Kritika oldukça yaygın kullanılmıştır. Burada belirtmemiz gereken çok önemli bir nokta vardır. Her ne kadar ada içinde konuşulan dil için Kritika denilse de bunun kesin olarak bir tanımlamasının yapılabilmesi oldukça zordur. Bazı kaynaklarda bu dil Rumca, bazılarında Yunanca ve bazılarında da Kritika olarak geçmektedir. Genel olarak kabul gören ve üzerinde uzlaşmaya varılan dil ise Kritika olmaktadır.

Adanın resmi dilinin Türkçe olmasına rağmen anadilinin Kritika olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

³⁰³ Anthony Giddens, *Sosyal Teorilerin Temel Problemleri- Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005), 479.

³⁰⁴ William Haviland, Harald Prins, vd. *Kültürel Antropoloji*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008), 116, 209-210.

³⁰⁵ Sepetçioğlu, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri", 73.

³⁰⁶ İsmet Miroğlu ve İlhan Şahin, *Tahmiscizade Mehmet Macit Girit Hatıraları*, 32-33.

³⁰⁷ Hakkı Bilgehan, *Girit ve Giritli Türkler*, (İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2019), 29.

Bu tezi örneklerle destekleyecek olursak, Charles Mismar, 1867 senesinde Girit Adası'na Hüseyin Avni Paşa ile beraber gitmiş ve adada yaşayan Giritli Müslüman ahalinin Rumca dışında bir dil kullanmadıklarını ifade etmiştir.³⁰⁸ Fournarakis ise, Girit'te konuşulan anadilin Yunanca olmakla beraber bu dilin Girit lehçesi ile kullanıldığını dile getirmiştir. Ek olarak, adalı Müslümanların Arap harfleri vasıtası ile Yunancayı kullandıklarını belirtmiştir.³⁰⁹

Bu örneklerden de anlayacağımız üzere ada içerisinde Türkçe ve Rumca'nın uzun yıllara dayanan bir birlikteliği olmuş ve böyle bir durumda bu iki dil de ister istemez birbirlerini etkilemiştir. Herzfeld'in aktardığına göre, ada içinde Türk isimlerinin sonuna Yunanca ekler konulmuş ve ortaya Mustafakis ve buna benzer isimler çıkmıştır.³¹⁰ Bilgehan da bu konuya dair, Giritli Türklerin isimlerinin Yunanca'nın eklerine adapte olduğunu ve sonrasında ortaya Kemalis ve Süleymanis gibi isimlerin çıktığını belirtmiştir.³¹¹ Bilgehan'ın aktardığına göre, hala en temiz Giritlice, mübadele anlaşması ile Girit'ten Anadolu'ya gelen birinci kuşak ve bu dili öğrenen ikinci kuşak mübadiller tarafından konuşulmaktadır.³¹² Giritlilerin sahip olduğu Kritika'nın, onları diğer mübadillerden veya topluluklardan ayırdığını ve kendi içlerinde biz ve öteki ayrımını pekiştirdiğini ifade edebilmek mümkündür.

Girit'teki anadil her ne kadar Kritika olsa da ada içerisinde yaşayan birçok Giritli Müslüman Osmanlı Türkçesi'ni öğrenmiştir.³¹³ Mübadillerin anıları da bu görüşü desteklemektedir. Giritli İsmet Altay bu konuyu: "İlkokulda hem Türkçe hem Rumca okunuyordu. Fakat Rum çocuklarıyla Türk çocukları ayrı okuyordu."³¹⁴ diyerek ifade etmiştir.

Burada belirtmemiz gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Osmanlıca; Farsça, Arapça ve Türkçe dillerini içermekle beraber Osmanlı Devleti'ndeki aydın sınıfın dili olmuştur. Bu yüzden halkın konuştuğu günlük dilde burada bulunan kavramlar yer almamaktadır.³¹⁵

³⁰⁸ Charles Mismar, *İslam Dünyasından Hatıralar*, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975), 26.

³⁰⁹ Konstantinos Fournarakis, *Giritli Türkler*, (İstanbul: LMV Yayınları, 2018), 10 ve 28.

³¹⁰ Michael Herzfeld, Of Language and Land Tenure, The Transmission of Property and Information in Autonomous Crete, *Social Anthropology* VII, sy.3 (1999): 225.

³¹¹ Hakkı Bilgehan, *Girit ve Giritli Türkler*, 32.

³¹² A.g.e, 29.

³¹³ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 21.

³¹⁴ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, 272.

³¹⁵ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1992), 17.

Bu sebepten dolayı Girit'ten yeni vatanlarına gelen mübadiller, Osmanlıca bilseler bile buradaki halk ile anlaşmakta zorluk yaşamışlardır.

Mübadillerin geldiği coğrafyadaki dil pratiklerine bakacak olursak, bu dönemlerde yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, kendi içerisinde kısmen daha homojen bir ulus devleti yaratmak gibi bir hedef gözettiğinden bahsedebiliriz. Zaten Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi olarak anılan bu zorunlu yer değiştirme hareketi, özellikle dinsel anlamda daha homojen bir ulus inşası hedefinin en güçlü ayaklarından birisi olarak görülmüştür. Ulus inşası dediğimiz zaman Benedict Anderson'a atıf yapmamız yerinde olacaktır. O'na göre, ulusal bir kimlik üretilirken; devlete, eğitimin standartlaştırılması ve milli bir dil oluşturulması yönünde çok büyük bir rol düşmektedir.³¹⁶ Ulus inşasında aynı zamanda milli bir kültür de yaratılmaya çalışılmakta ve bunda dil çok önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti de Althusser'in devletin ideolojik aygıtları olarak değerlendirdiği eğitim sistemi ve dil gibi unsurları kullanarak kendi ulusal kimliğini inşa etmiştir. Aynı zamanda bu genç cumhuriyet, yeni ulusunun konuştuğu dilde birlik sağlamak için resmi dil olarak Türkçe'yi belirlemiştir. Buradaki temel düşüncenin ortak bir dili yerleştirmek ve benimsetmek olduğunu söyleyebiliriz.

Girit'ten Anadolu'ya gelen mübadillerin devletin resmi dilini öğrenebilmeleri için de kuşkusuz en önemli enstrüman eğitim olmuştur. Burada eğitimin, milli kültürün yerleşmesi amacıyla bir araç olduğunu ifade etmek mümkündür.³¹⁷ Kritika, yürürlükte olan bu eğitim faaliyetleri nedeniyle nesilden nesile ilerletilememiştir.³¹⁸ Kurulan okullar, egemen olan ideolojinin en önemli taşıyıcısı haline gelmiş ve bu şekilde Kritika sekteye uğramıştır. Basılan ders kitaplarından verilen eğitime kadar bütün materyallerin ve sürecin Türkçe dilinin benimsenmesinde ve aktarılmasında çok büyük bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu sebeplerden de anlayacağımız üzere Kritika, adadan gelen Giritli mübadillerin kendi günlük yaşamlarında kullandıkları bir dil olarak kalmaya mecbur kalmıştır.

³¹⁶ Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londra: Verso, 1991), 36.

³¹⁷ Bozkurt Güvenç, "Küreselleşen Dünya Köyü'nde Antropolojinin Yeri ve Geleceği", *Gelenekten Geleceğe Antropoloji II: Ulusal Antropoloji Kongresi: İstanbul, 18-19 Haziran 2005*, haz.Belkıs Kümbetoğlu, Hande Birkan Gedik, 47-48.

³¹⁸ Sepetçioğlu, "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği, 183.

Cumhuriyet yönetiminin dil politikası yukarıda anlatıldığı şekliyle gerçekleşmiş ve genç Cumhuriyet, egemenlik sınırları içerisinde yaşayan vatandaşlarının hangi dilleri konuştuğunu bilmeyi önemsemiş ve hatta bunun için nüfus sayımlarında konuşulan dilin ne olduğunu da sormuştur. Buna göre, 1927 yılında yapılan nüfus sayımında anadil olarak Rumca konuşan şehirleri Tablo 4.6'ya bakarak görebilmek mümkündür. Bu tabloda yer alan şehirlerin ortak noktası, mübadele ile gelen mübadillerin en çok iskan edildikleri yerlerden olmasıdır. Bu sebeple buralarda Rumca konuşma oranının yüksek olması da süreç içerisine bakıldığında oldukça doğaldır. Fakat bu, milli kimliğini yaratmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti ve kurucu kadroları tarafından şüpheyle yaklaşılan bir durum olarak varlığını korumuştur.

Tablo 4.6. 1927 Yılında Yapılan Nüfus Sayımında Anadil Olarak Rumca Konuşulan Şehirler³¹⁹

Şehir	Rumca Konuşan Kişi Sayısı	Şehrin Nüfusuna Oranı
İstanbul	91.902	11.57
Çanakkale	7938	4.37
İzmir	7531	1.43
Balıkesir	1513	0.36
Bursa	1445	0.36
Antalya	1324	0.65
Aydın	1322	0.62
Toplam	112.975	

(Kaynak: İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Usuller, Kanun ve Talimatnameler, Neticelerin Tahlili, (Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1929), 33.)

1928 senesinde Giritli Rüstem Bey, Türk Ocağı'ndaki konuşmasında 'dil sorununun' üstesinden gelebilmek için Giritliler ve Türklerin birbirleri ile evlendirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir.³²⁰

³¹⁹ İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Usuller, Kanun ve Talimatnameler, Neticelerin Tahlili, (Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1929), 33.

³²⁰ Metin Menekşe, Girit Müslümanlarının İskan Yerlerinde Karşılaştıkları Kültürel Uyum ve Toplumsal Kabul Sorunu: Ana Dilde Yabancılaşma, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, sy.30 (2021): 31.

Mustafa Kemal Atatürk, Adana'ya 1930 senesinde yaptığı bir gezide mevcut rejimin dil konusu hakkındaki görüşlerini; dilin milliyetçiliğin önemli bir unsuru olduğu ve Türk milliyetçisi olan bir kişinin Türkçe konuşması gerektiği sözleri ile ifade etmiştir. Ek olarak, Adana'da Türkçe konuşmayan çok fazla kişinin olduğuna ve Türk Ocağı'nın buna izin vermemesi gerektiğine de değinmiştir.³²¹

Yeniden Giritli mübadillere dönecek olursak, bu göçmen ahalinin geldikleri toplumun dilini bilmemesi ve konuşamaması yerli halk tarafından olumsuz olarak karşılanmış ve birtakım ayrılıkçı söylemlerin nedeni haline gelmiştir. Konuştukları dilin Kritika olması hem diğer göçmen grupları hem de yerli halk tarafından 'yarım gavur' ya da 'yarı gavur' olarak isimlendirilmelerine neden olmuştur.³²² Giritlilerin diğer göçmen gruplar ile olan ilişkisine örnek verecek olursak, Ayvalık'a gelen Giritli mübadillerin burada Yunanca konuşuyor olması Midilli Adası'ndan gelen mübadil grup tarafından şüpheyle karşılanmış ve anlaşılammıştır.³²³ Bursa'nın Mudanya bölgesine iskan edilen bir başka Giritli mübadil grubun burada Rumca konuşması üzerine para cezası yaptırımını uygulanmıştır.³²⁴ Tunçdöken'in Mudanya'da araştırma yaptığı kaynak kişilerden aktardığına göre, komşulara gidildiğinde büyüklerin kendi aralarında konuşurken Rumca'yı tercih etmeleri ve bahsedilen para cezasından kurtulmak için evin camından gelen insanların izlenmesi gündelik bir pratik haline gelmiştir.³²⁵ Aslında bütün bu davranışlardan yola çıkarak Giritlilerin kendi kimliklerini yeniden inşa ettikleri yorumunu yapabiliriz.

Giritli mübadillerin geldikleri coğrafyanın dilini bilmemeleri; anılara, romanlara ve belgesellere de konu olmuştur. Örnek verecek olursak Ahmet Yorulmaz, Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı adlı eserinde, gelen mübadillerin dil bilmemelerinin adeta bir dalga konusu haline getirildiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak, Giritli Müslümanların herhangi bir problemi olduğunda bunu yerel halk ile değil de kendi tanıdığı ile çözdüğünü ve kahve sohbetlerinde bile hemşehrisi ile birlikte olmaya çalıştıklarını da sözlerine eklemiştir.³²⁶ Bu olumsuz durumun Giritli mübadillerin kendi içlerine daha da kapanmasına sebep olduğu yorumu yapılabilir.

³²¹ Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), 8.

³²² Pınar Şenışık, 1923 Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler, *Studies of the Ottoman Domain VI*, sy.10 (2016): 101.

³²³ Elif Yılmaz, "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Ayvalık" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 168-170.

³²⁴ Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele*, 63-65.

³²⁵ Funda Dövençi Tunçdöken ve Fulya Dövençi Karakoç, *Mudanya'nın Akdenizli Konukları Giritliler*, (Bursa: Gaye Kitabevi, 2008), 94.

³²⁶ Ahmet Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006), 30.

Ertuğrul Ergir ise Giritli Mustafa adlı romanında, Cunda'ya iskan edilen Giritli mübadillerin Türkçe konuşamadıklarına değinmiştir. Hatta bu sebepten dolayı mübadillerin bu dili öğrenip konuşmalarının da zor olduğunu, askerlik görevini yapacak olan mübadillerin Türkçe'yi ancak burada öğrenebildiklerini ve geri kalanlarda da zaten böyle bir çabanın pek olmadığından bahsetmiştir. Buna ek olarak, buradaki Giritli Müslümanların haberleri sadece Atina'ya ait olan radyolardan dinleyebildiklerini ifade etmiştir.³²⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere dil bilmemek çok büyük bir zorluğu beraberinde getirmiştir.

TRT'de yayınlanan Göç Hikayeleri Programı'nın Midilli ve Girit Göçmenleri-Yaşamak Hatırlamaktır adlı bölümünde ise Giritli mübadillerin dil konusu ile ilgili şu sözler geçmektedir: "Göç yolculuğuna çıktıklarında yanlarında evlere sığamayacak kadar çok eşyaları vardı ama hiçbirinin parası yoktu bir de dilleri."³²⁸

Girit'ten Anadolu'ya gelen mübadillerin dil pratikleri konusunda değinmemiz gereken bir başka husus ise, Giritlilerin birbirlerine taktıkları lakaplardır. Gerçekten de Giritlilerin iskan edildiği yerlerde en çok dikkat çeken özelliklerden biri bu lakaplar olmuştur.³²⁹ Tablo 4.7'den bu lakapları ve günümüzdeki anlamlarını görebilmek mümkündür.

Tablo 4.7. Giritlice Lakaplar ve Günümüzdeki Anlamları³³⁰

Lakaplar	Günümüzdeki Anlamı
Mavro Hüseyin	Esmer Hüseyin
Badua Mehmet	Perişan Mehmet
Sirko Mustafa	Zayıf Mustafa
Ispanoz Şükrü	Köse Şükrü

(Kaynak: Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011), 95.)

³²⁷ Ertuğrul Ergir, *Giritli Mustafa* (İstanbul: Tükelmat AŞ, 2000), 98.

³²⁸ Şibel Değer (Yön.), *Göç Hikayeleri / Midilli ve Girit Göçmenleri- Yaşamak Hatırlamaktır*, TRT, Türkiye.

³²⁹ Sepetçioğlu, "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği", 215.

³³⁰ A.g.e, 216.

Bu lakaplara baktığımızda kişilerin daha çok fiziksel özelliklerine atıf yapıldığını görmek mümkündür. Giritlice'nin etkisini kaybetmesi ile günümüzde bu tarz Giritlice lakapların varlığına şahit olmak ise oldukça zor bir hale gelmiştir.

Giritlilik kimliği ve dil arasındaki bağlantıyı incelerken manilere de bakmamız gerekmektedir. Çünkü, maniler, Girit kültüründe oldukça büyük bir yer kaplayan ve bu topluluğun sahip olduğu kültürü yansıtan somut bir araçtır. Madinadha denilen ve halk edebiyatına özgü olan bu söz sanatı ile Giritliler yıllarca heyecanlarını, sevinçlerini ve üzüntülerini paylaşmışlardır.³³¹ Maniler dörtlüklerden oluşmakta ve yanında bir çalgı eşliğinde de söylenebilmektedir.³³² Keman, buzuki, klarnet gibi çalgılardan yararlanılabildiği gibi asıl olarak Lira denilen Girit kemençesi tercih edilmektedir. Madinadhaların Girit'te ortaya çıktığı Yunanistan'a buradan gittiği kabul gören bir gerçektir.³³³

Bu manilere İzbek'in derlediklerinden bir örnek verebiliriz:

“denim’eğö na trağudo
ute nero napino
s’ena spilari skotino
ta dakriya mu naşino”

“Bugün ben ne şarkı söyleyeceğim
ne de bir şey içeceğim.
Bugün ben karanlık
bir mağarada, gözyaşı dökceğim.”

“ahi pos ksehorizume
çaşcima tha me hasis
tha şisis mavra dakriya
oste na me ksehasis”

“ah...ah... nasıl da ayrılıyor
kötü... beni kaybedeceksin
unutuncaya dek de beni
kara gözyaşları dökceksin”³³⁴

Madinadhalar konusuna göre ayrılmış ve bu; aşk, yiğitlik, güzellik ve ölüm gibi daha birçok alanda kayıtlara geçmiştir. Ek olarak, Giritliler, Mustafa Kemal Atatürk'e duydukları sevgi hakkında da pek çok mani yazmış ve Bilgehan, aklında kaldığı kadarını şu şekilde aktarmıştır:

“Gazi Mustafa Çemal paşa dhafno stefanomenos nase panda

³³¹ Hakkı Bilgehan, *Girit ve Giritli Türkler*, 91.

³³² Sepetçioğlu, “Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği, 197.

³³³ Hakkı Bilgehan, *Girit ve Giritli Türkler*, 92.

³³⁴ Tanju İzbek, “Cunda'da Yaşayan Girit Manileri”, *Tarih ve Toplum* 26, sy.156, (1996): 370

Me ti dhinami tu Theu voithya tu profiti naşis panda.”

“Gazi Mustafa Kemal Paşa defne taçlı ol daima

Allahın gücü, peygamberin yardımı seninle olsun daima.”³³⁵

Dil, Giritli mübadillerin hem Anadolu’daki hem de Girit Adası’ndaki kültürü ile alakalı olan bir kavramdır. Giritli mübadillerin dil ile ilgili pratikleri yukarıda belirtildiği şekliyle gerçekleşmiştir. Anadilleri olan Kritika ve Türkçe bilmemeleri yüzünden Anadolu’daki yerel halk ile çeşitli göçmen grupları tarafından çoğu kez dışlanmışlar ve ayrımcı hareketler ile söylemlerin hedefi haline gelmişlerdir. Örnek verecek olursak; gavur tohumu, yarım gavur veya yarı gavur olarak adlandırılmışlar ve bu yüzden sosyokültürel hayata katılım sağlamakta zorlanmışlardır. Bu durum onları kendi toplulukları içinde kalmaya daha da mahkum ederek kahvehanelerde bile birbirlerinin yanında oturma pratiği geliştirmelerine neden olmuştur.

Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kendi ulusal kimliğini yaratma çabası her göçmen grubu olduğu gibi Giritlileri de etkilemiş ve Kritika’ya ek olarak devletin resmi dili olan Türkçe’yi öğrenmeleri gerekmiştir. Her ne kadar Kritika’yı konuştukları için para cezası verilme ihtimali olsa da Giritliler, buna bambaşka bir çözüm geliştirerek anadillerini evlerinin içerisinde ve komşu sohbetlerinde konuşmuşlar ve Giritlilik kimliğini devam ettirirken hiç şüphesiz sahip oldukları bu dilden yardım almışlardır. Buradan da görüleceği üzere, devletin ürettiği milliyetçi söylem ve ideolojiye rağmen Giritlilerin sahip olduğu değerler ve aidiyet hissi pratikleri onlarla birlikte yaşamaya devam etmiştir. Ek olarak, devletin kendi ideolojisini yaymak için en uygun yol olan eğitim ile özellikle çocuklar Türkçe öğrenirken Kritika’nın evlerde konuşulmaya devam etmesi Giritlilik kimliğine sahip çıkmak istemenin göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Burada kamusal ve özel alanın dilsel pratikler üzerinden ayrıldığına dikkat çekmemiz gerekmektedir. Kamusal alanı tanımlayacak olursak, burası her şeyden önce kamuoyunun olduğu bir sivil toplum alanıdır.³³⁶ Giritli mübadiller özelinde bu sivil toplum alanı, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin politikaları doğrultusunda Giritlilik kimliğinin saklandığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Ek olarak hem Türkçe’nin hem de Kritika’nın bilinmesi aslında iki farklı kimliğin birbirinin içine geçtiğini göstermektedir.

³³⁵ Hakkı Bilgehan, *Girit ve Giritli Türkler*, 95.

³³⁶ Mustafa Erdoğan, *Demokrasi, Laiklik, Resmi ideoloji* (Ankara: Liberte Yayınları, 2000), 35.

Aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin dil ile ilgili olan politikaları ne kadar güçlü olursa olsun Giritli mübadillerin bunlarla başa çıkma biçimleri değişken ve bu yüzden de öngörülemez olmuştur. Yani devlet her ne kadar kendi ulusal kimliğini üretmek için çaba harcarsa da bireyler de kendi sahip oldukları kimliği yeniden üretme pratikleri geliştirmişlerdir. Giritli olmak her şeyden önce ortak bir kültürel kimliği temsil ettiği için bu kültüre ait olan her şey günlük pratikler sayesinde toplumsal hayatın içinde yeniden inşa sürecine girmiştir. Yani Giritli mübadiller kendi Giritli kimliğini Türkiye Cumhuriyeti'nin yapmış olduğu politikalar ve kendi içlerinden gelen aidiyet hissi ile inşa etmişler ve yeniden üretmişlerdir. Özellikle 1.kuşak Giritli göçmenler Kritika'ya daha fazla sahip çıkmışlar ve göçmenlerin edilgen ya da pasif oldukları tezini çürüterek oldukça etken bir şekilde kimlik üretimine katılmışlardır. Bunu Sepetçioğlu'nun yaptığı görüşmede kaynak kişiden aldığı şu sözlerden anlamak mümkündür: "Bütün mahalle hep Giritlice konuşurdu. Benim çocuklar biliyor ama söylemiyorlar. Ben söyledim mi Giritlice konuşuyorlar. İstedikleri zaman konuşuyorlar. Torunlar bilmiyor. Anaları baları konuşmadıkları için bilmiyorlar. Anası Giritli babası Giritli ama bilmiyorlar."³³⁷

4.2.3.Giritli mübadillerin dinsel kimliği

Giritli mübadillerin dinsel kimliğini incelemeyen önce ada içinde hakim olan dinlere bakmamız faydalı olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Girit'i fethetmesinden sonra adada İslam inancı etkisini göstermeye başlamıştır. Ada içindeki Hristiyan inancına sahip olanlar ise çoğunlukla Rum-Ortodoks inancısını sürdürmekle beraber burada yaşayan Avrupalıların ise Katolik olduğu bilinmektedir.³³⁸ Müslüman topluluğun çok büyük bir kısmı ise Bektaşî ve Sünnidir.³³⁹

Bektaşîlik ile devam edecek olursak, Horasanizade Derviş Ali Dede tarafından kurulan Girit'teki ilk Bektaşî tekkesi, Voni Köyü'nde konumlanmış ve Nisan 1647'den sonra bu köy 'Dedeler Köyü' şeklinde anılmaya başlanmıştır. Bektaşîliğin yaygınlaşması ise Horasanizade Derviş Ali Dede adına Kandiye'de yaptırılan Horasanlı tekkesi sayesinde olmuştur.

³³⁷ Sepetçioğlu, "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği, 226.

³³⁸ Cemal Tükin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları -1821 Yılına Kadar Girit, 194.

³³⁹ Sepetçioğlu, "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği, 244.

Bu inanış, üç döneme ayrılarak incelenmiş ve en aktif zamanının üçüncü dönem (1811-1844) olduğu kayıtlara geçmiştir.³⁴⁰ Hasluck, 1897'den önce ve sonra adadaki Bektaşî Dervişlerinin sayısı hakkında tahmini bir bilgi vermiştir. Tablo 4.8'de bunun görülmesi mümkündür:

Tablo 4.8. 1897'den Önce ve Sonra Girit'teki Bektaşî Dervişlerinin Sayısı³⁴¹

Şehir	1897'den Önceki Bektaşî Dervîşi Sayısı	1897'den Sonraki Bektaşî Dervîşi Sayısı
Kandiye	5000	500
Resmo	3000	1000
Hanya	200	70

(Kaynak: Frederick William Hasluck, *Bektaşîlik Tedkikleri*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 36-37.)

Girit'teki Bektaşî Dervîş sayısı hakkında yukarıdaki gibi yaklaşık bir bilgi veren Hasluck'a göre, mübadele anlaşmasından sonra adada hiç Bektaşî dervîşi kalmamıştır.³⁴²

Kritika ve Bektaşîlik arasındaki bağa bakacak olursak, Girit nefeslerinin neredeyse tamamına yakını adanın adadili olan Kritika ile söylenmiştir. Sepetçioğlu'nun Davutlar'da yaptığı araştırmada konuştuğu bir kişi konuyla ilgili şöyle söylemiştir: "İbadetlerini Rumca gerçekleştiriyorlardı. Bir tek Hacı Bektaş vs. derken Osmanlıca kullanırlardı. Çok güzel mani söyler Giritliler, nefes diyoruz onları hep Rumca söylerlerdi."³⁴³

Bu açıklamaya bakarak Kritika'nın dini inanışlar üzerindeki etkisini ve hakimiyetini görebilmemiz mümkündür. Aşağıdaki örnekte Giritlice olarak yazılan bir nefesin günümüz Türkçesi'ne çevrilmiş hali yer almaktadır:

"Stu Muhammet çes tu Ali opşos dhe gan'iamani,

Anthropos eyenithiçe .'ağrimi tha pothani

Stu Muhammet çes s'tu Ali opşos thakan imani.

³⁴⁰ Fahri Maden, "Girit'te Bektaşî Tekkeleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (2016): 20

³⁴¹ Frederick William Hasluck, *Bektaşîlik Tedkikleri*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 36-37.

³⁴² Hasluck, *Bektaşîlik Tedkikleri*, 36-37.

³⁴³ Sepetçioğlu, "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği", 255.

Meto fermani porpati e vesvese mi kani.
Vatsa kala krate kala ti skala pu anevenis,
Vasilika harthya vastas 'o pu abas erdhenis
Ali's ine ston orano, Ali's ine pu vreſi,
Ali's ta dhidhi ta kala, anis dhe do kateſi.”

“Muhammet ve Ali'ye iman etmeyenler,
İnsan olarak doğarlar, vahſi olarak ölürler.
Muhammet ve Ali'ye iman edenlerin
Ellerinde ferman var, her yere girip çıkabilirler.
İnip ıktığın merdiveni iyi tut, sıkıca sarıl
Elinde ferman var, her yere girip çıkabilirsin.
Yağmur olarak yağmakta olan gokteki Ali'dir,
Herkes bilmez ama iyilikler Ali'dendir.”³⁴⁴

Din ve Giritli kimliği arasındaki iliſkiyi inceleyecek olursak, Giritlilerin çok buyk bir kısmı Bektaſi olmakla beraber bu, adadaki kültürel kimlik kodlarını yansıtan en önemli unsurlardan birisi olmuſtur.³⁴⁵ Mübadeleden sonra Anadolu'ya gelen mübadillerin çoğu Alevi- Bektaſi inancına mensuptur. rnek verecek olursak Hatay/ Erzin'in Turunçlu köyüne iskan edilen mübadillerin hemen hemen hepsi Bektaſilik tarikatını benimsemiſtir.³⁴⁶ Giritli mübadiller, yerli halk arasında dini inanıſları yüzünden de dıſlanmıſ ve ayrımcı söylemlerin hedefi haline gelmiſlerdir. Dillerinin Türkçe'den farklı olması sebebiyle yarım gavur denilen Giritli mübadiller, dinleri yüzünden de 'dinsiz' ve 'gavur' olarak nitelendirilmiſlerdir. Sepetçioğlu'nun Bilal Türkoğlu isimli bir mübadil ile yaptığın grſme sonucunda, Giritli mübadillerin Müslüman olarak kabul edilmediklerini ve camiye giderken bile yarım gavur olarak nitelendirildiklerini ifade etmiſtir. Buna ek olarak, camideki bazı hocaların mübadillerin dini inanıſını sorguladıklarını ve bunun sonucunda mübadiller ile cami hocası arasında hoſ olmayan diyalogların yaſandıęını da dile getirmiſtir.³⁴⁷

³⁴⁴ Ali Ekrem Erkal, *Geleneksel Kltriyle Türk Girit - nc Kitap: Toplum*, (İzmir: Grafmat Basım ve Reklam San. Tic. Ltd. ſti., 2008), 80-81.

³⁴⁵ Sepetçioğlu, “Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar rneği, 236-238.

³⁴⁶ Refiye Okuſluk ſenesen, *Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kltri Araſtırması*, (Adana: Karahan Kitabevi, 2011), 56-61.

³⁴⁷ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, “1924 Mbadillerinin Yeni Sosyal evreye Uyum Süreçlerinin Halkbilimsel Yönden İncelenmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 123.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarının mübadillerin dinsel inanışlarını rahatça yaşamasını desteklemediğini söyleyebiliriz. Gerçekten de yeni kurulan cumhuriyet, modernleşmeye önem vermiş ve laikliği kültürel bir ideoloji haline getirmeye çalışmıştır. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması tarikatların da sonunu getiren bir hamle olmuştur. Bektaşilik de bir tarikat olduğu ve tekkelerde öğrenildiği için Giritlilerin bu faaliyetlerinin kesintiye uğradığı yorumu yapılabilir. Buna ek olarak, Koufopoulou, Türklerin kendilerini dışlamamaları ve kabul etmeleri için, Girit'te yaşarken Bektaşî-Alevî olan mübadillerden bazılarının Türkiye'ye gelince Sünnî Müslümanlığı kabul ettiğini belirtmiştir.³⁴⁸ Bunu sosyal kimlik kuramı ile ilişkilendirecek olursak, bu kuramın temel kavramlarından olan sosyal karşılaştırmayı ele almamız gerekmektedir. Sosyal sınıflandırma yapan birey, bu süreç sonunda sosyal kimliğini oluşturmakta ve daha sonrasında sosyal karşılaştırma yaparak kendi içinde bulunduğu grubu çevresinde bulunan diğer gruplarla karşılaştırarak kendi grubunun değerini belirlemektedir. Bunun yapılma sebebi bireylerin olumlu bir sosyal kimlik yaratmak istemesidir. Fakat bu kimliğin olumlu olması bireyin içinde bulunduğu grubun yapısına bağlıdır. Bütün bu süreçler sonunda kendi grubunun konumunun kötü/farklı olması nedeni ile olumlu bir sosyal kimlik yaratamayan birey, bu kimliği olumlu bir hale çevirebilmek için çeşitli stratejiler geliştirir. Din değiştiren Giritli mübadiller, bu şekilde bir sosyal karşılaştırma ile ilk olarak yeni geldikleri Anadolu'daki dini pratikleri inceleyerek kendi gruplarının dinsel değerlerini belirlemiştir. Kendi gruplarının (Bektaşî-Alevî) çevredeki diğer gruplardan (Sünnî Müslümanlık) farklılık barındırması nedeni ile olumlu bir sosyal kimlik üretemeyeceklerini fark ederek dışlanma tehlikesi ile karşı karşıya kalma tehlikesini görmüşlerdir. Bunun sonucunda da olumlu bir kimlik üretebilmek için din değiştirme stratejisini kullanmışlardır.

Maalouf'a atıf yapacak olursak, O, bireylerin aidiyetleri yüzünden ötekileştirildiği ve bunu savunacak güçleri olmadığı zaman sahip oldukları aidiyetleri gizlediği yönünde bir yorum yapmıştır.³⁴⁹ Buna Giritli mübadiller özelinde bakacak olursak, gerçekten de Sünnî Müslümanlığa geçmeleri ve bunu ötekileştirilmemek için yapmaları kendi kültürel kimliklerini yeniden inşa sürecine soktukları anlamına gelmektedir.

³⁴⁸ Sophia Koufopoulou, "Türkiye'de Müslüman Giritliler: Bir Ege Topluluğunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk- Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi içinde*, haz. Renee Hirschon (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 322-323.

³⁴⁹ Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 27.

Ek olarak, Giritli mübadillerin, sahip oldukları dil olan Kritika'yı kendilerinden sonraki nesle aktaramamaları sebebiyle de Bektaşilik inancının bu durumdan olumsuz olarak etkilendiği yorumunu yapabiliriz.

Giritli mübadiller, dinsel kimliklerini şekillendirirken hem Anadolu'daki İslam dininden etkilenmiş hem de kendi sahip oldukları dinsel değerleri bununla harmanlamışlardır. Örneklerle açıklayacak olursak eğer, Anadolu'da mübadele sonrası görülen bazı tekkeler, Girit'te tekke kültürü ile yetişen Bektaşi dervişleri tarafından kurulmuştur. Mersin Turgutlu'da bir tekke kuran Hafız Ali Rıza Baba'nın ayinlerine Giritli mübadiller kadar yerel halk da ilgi göstermiştir.³⁵⁰ Koufopoulou'nun aktardığına göre ise, Cunda'da yaşayan Giritli mübadiller, Hristiyan Rumlardan aldıkları bazı ritüelleri Hıdırellez zamanı İlyas Peygamber için gerçekleştirmektedir.³⁵¹

Daha önce de belirtildiği gibi mübadele romanlara, belgesellere ve filmlere konu olmuştur. Çağan Irmak'ın yönettiği *Dedemin İnsanları* filminde Giritli bir mübadil olan Mehmet Bey, mübadele anlaşması ile İzmir'e iskan edilmiştir. Torunu Ozan ile birlikte sahip olduğu manifatura dükkanına gelen Mehmet Bey, içeri girecekleri sırada torununa sağ ayakla girmesini söyler. Bu sahnede İslam inancında çok yaygın olan bir davranış pratiğine yer verilmiş ve sol ayakla bir yere girmenin o yerin bütün bereketini kaçıracağı ile hayırlı olan yerlere sağ ayakla girmek gerektiği inancı işlenmiştir.³⁵²

4.2.4.Girit kültüründe danslar ve müzik

Dans ve müzik, Giritli mübadil ahalinin kültürlerinin önemli bir unsuru olmakla beraber aynı zamanda kimliklerinin de önemli bir taşıyıcısı haline gelmiştir. Müzik sadece belirli notalardan oluşan veya belirli müzik enstrümanlarının çalınması sonucu kulağa hoş gelen sesler bütünü değildir. Aynı zamanda belirli bir toplumsal gruba aidiyet yükleyen ve bu şekilde de grup kimliği oluşturmaya yardım eden bir kavramdır. Gerçekten de Giritlilerin yaptığı müzikler ve buna paralel olarak gelişen dans kültürü onları diğer topluluklardan ayırmaya hizmet ederek biz ve öteki sınırını yeniden kurgulamıştır.

³⁵⁰ Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşiler ve Alevilik VI*, (Ankara: Ardıç Yayınları, 2003), 17. ve ayrıca Selami Şimşek, *Dünden Bugüne Girit'te Türk Tasavvuf Kültürü*, (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014), 51-53.

³⁵¹ Koufopoulou, "Türkiye'de Müslüman Giritliler: Bir Ege Toplumunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", 323.

³⁵² Çağan Irmak(Yön.), *Dedemin İnsanları*, Most Production & Ay Yapım (Yap.), Türkiye 2011.

Girit Adası'nın geleneksel dansları ve müziği için; aslında birbirinden ayrı düşünülemeyeceklerini, bir bütün olduklarını ve birbirlerini etkilediklerini ifade edebiliriz. Özbilgin ve arkadaşlarının aktardığına göre, Yunan kültürü ve Pontus halkları, adanın dans yapısını etkilemiştir. Girit'in Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra ise kasaposerviko, zeybekiko, aptaliko ve sirto gibi dans çeşitleri karşımıza çıkmaktadır.³⁵³

Giritli mübadillerin en önemli müzik aleti olan 'lira' Girit dansının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Çilingir'e göre, aslında lira, çobanların kullandığı bir çalgı olmakla beraber bir arada olduklarında ise atışma yaptıkları bir enstrümandır.³⁵⁴ Ek olarak, lira, Giritli kimliğinin çok önemli bir unsurunu oluşturmakta ve Giritliler bu konuda: "An eşi i Kriti diyo psışes i proti ine i lira" yani "Girit'in iki canı varsa birincisi liradır." diyerek enstrümanlarının önemini ifade etmişlerdir.³⁵⁵ Lira ve dansın iç içe geçtiğini Resim 4.2'de görmek mümkündür.

Giritli ahali, danslarını ve müziklerini en çok üç gün gerçekleştirdikleri düğünlerinde sergilemişlerdir. Kınalarda çalınan ve söylenen türküler bile Kritika diline aittir.³⁵⁶ Burada kültürün bütün parçalarının iç içe geçtiği yorumunu yapabilmek mümkündür. Söz konusu olan müzik ve dans olsa bile dil, sözlü kültürün en önemli taşıyıcısıdır.

Resim 4.2: Lira Çalınarak Yapılan Girit Dansı (Kaynak: Michael Nicholas Elliadi, *Crete, Past and Present* (London: Health Crandon Ltd., 1933), 25.)

³⁵³ Barış Sarıkaya vd., "Girit Mübadili Toplumlarında Geleneksel Danslar", *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, sy.10 (2017): 28.

³⁵⁴ Vasfi Çilingir, "Girit Türklerinde Müzik Kültürü" (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997), 24.

³⁵⁵ Hakkı Bilgehan, *Girit ve Giritli Türkler*, 92.

³⁵⁶ Sepetçioğlu, "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği", 200.

Sepetçioğlu'nun yaptığı alan çalışmasındaki kaynak kişi, müzik ve dans hakkında şu paylaşımı yapmıştır: “Babam tulum çalmış Türkiye’de ama ben hatırlamıyorum. Ud çalarlardı, cümbüş çalarlardı, sirtaki yaparlardı. Benim çocukluğumda oynanırdı. Benim piste çıkacak kadar becerim yoktu. Benim yaşındakiler bilirler. Burada ‘sirtaki’ demiyorlar da ‘hora’ diyorlar. Cumhuriyet Bayramı’nda oynanırdı. 1970’lere kadar ‘hora’ oynanıyordu; çalgılar da çalınıyordu. Ama o tarihte karışmıştı başka oyunlar da.”³⁵⁷

Müziğin ve dansın tarihe karışmasının sebebi olarak Kritika'nın önemini yitirmesini gösterebiliriz. Dil bölümünde de tartışıldığı üzere, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin politikaları ile devletin resmi dili Türkçe olmuş ve eğitim ile Türkçe aşılmıştır. Giritli mübadiller de hem devletin politikaları hem de daha fazla dışlanmamak için Türkçe'yi öğrenmek zorunda kalmıştır. Bu durum bütün kültür ürünlerinin gelecek nesillere aktarılmasındaki en büyük engel olmuş ve sözlü kültürün sonunu getirmiştir. Aynı zamanda dili kültürün bir koruyucusu olarak ele alırsak da Kritika ortadan kalkınca kültürel öğelerin değişime uğrayacağını öngörebilmek mümkün bir hale gelmektedir. Buradan da anlayacağımız üzere, toplumsal yapıyı biçimlendiren kültürel öğeleri dilden ayrı düşünmek mümkün değildir.

Dile ek olarak, Giritli mübadillerin geldikleri coğrafyanın halihazırda var olan kültürü ile kendi kültürleri iç içe geçmiş ve kültürde bir melezleşme başlamıştır.

Bu konu ile alakalı olarak, Koufopoulou'nun aktardığına göre, Giritli mübadiller Anadolu topraklarına ilk geldiklerinde Girit lirası çalarlarmış fakat, daha sonraki nesilde modern Türkçe müzik tercih edilmiş ve Girit müziği tarihe karışmıştır.³⁵⁸

Sarıkaya ve arkadaşları, Mersin'in Melemez Köyü'nde yapmış oldukları çalışma sonucu, bu bölgede 1960 yılına kadar iki kişinin lira çalabildiğini fakat daha sonraki yıllarda bu sayıyı yakalamanın zor olduğunu belirtmişlerdir.³⁵⁹ Giritli mübadillerin sosyal kimliklerinin bir parçası olan ve madinadhalar söylenirken dahi çalınan liranın bu şekilde günlük hayattan silinmesi birden olmamış yukarıda anlatılan şekliyle gerçekleşmiştir.

Nimet Ökten'in Girit Aşkısı Retibe adlı romanında sözlü halk kültürüne ait olan maniler, müzikler ve danslar çok güzel bir şekilde ele alınmıştır. Bu eserde: “... arada Girit'e has karşılıklı maniler söylendi...”

³⁵⁷ Sepetçioğlu, “Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği, 204.

³⁵⁸ Koufopoulou, “Türkiye'de Müslüman Giritliler: Bir Ege Topluluğunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi”, 326.

³⁵⁹ Sarıkaya vd., “Girit Mübadili Toplumlarında Geleneksel Danslar”, 31.

Kosta buzukisini tıngırdatmaya başladı, insanın içini titreten Anadolu türküleri ile Girit'in zeybetikosu gecenin eğlencesine karıştı.”³⁶⁰ satırları okuyucuya bütün kültürel öğelerin nasıl bir arada şekillendiğini göstermektedir.

Kemal Yalçın'ın Emanet Çeyiz adlı eserinde Giritli bir mübadille yapığı görüşme sonucu konuyla alakalı olarak: “Ben mandolin, kanun çaldım... O zamanlar Rumca meşhur bir türkü vardı. Evde çalıp söyledim... Buraya geldikten sonra ne mandolin çaldın ne kanun! Hepsini bıraktım... Eski neşemiz kalmamıştı.”³⁶¹ satırlarına yer verilmiştir. Buradan da anlayacağımız üzere mübadillerin yeni geldikleri vatanlarına uyum süreci de bu kültürün aktarılması önünde bir engel oluşturmuştur. Toplumsal hayata adapte olabilmek kaygısı bazı kültür öğelerinin sonunu getirmiştir.

4.2.5.Girit'te yemek kültürü

Yemek ve kültür arasındaki ilişki birbirine sıkı sıkıya bağlı olmakla beraber bir topluluğu diğerinden ayıran en önemli unsurlardan birisidir. Bir yerin/ülkenin gastronomi kültürü dediğimiz zaman orada yaşayan insanların gelenekleri, alışkanlıkları ve bunlar arasında yarattığı bir kültürel kimlikten söz etmek mümkündür.

Girit'in mutfak kültürüne bakacak olursak, karşımıza oldukça zengin bir alan çıkacaktır. Giritliler için mutfak, kendilerini diğerlerinden ayıran en önemli kimlik göstergelerinden biridir. Bu şekilde kendi gruplarına aidiyet hissi oluşturmuşlar ve Giritli kimliğini bu kavram üzerinden yeniden üretime sokmuşlardır. Ek olarak, Giritli mübadiller, yemekleri konusunda herhangi bir değişikliğe gitmekten kaçınan ve bu konudaki kurallara sıkı sıkıya bağlı olan bir topluluktur.³⁶² Bunun nedenini anlamak ise çok zor değildir. Bu şekilde kendi tarifleri vasıtası ile kültürlerine sahip çıktıklarını ve onu yaşattıkları yorumunu yapabiliriz.

Girit mutfağı genel olarak; otlar, sebzeler, çeşitli zeytinler, zeytinyağı, bakliyat ve et yemeklerinden oluşmaktadır. Giritliler, ada içerisinde bulunan çeşitli yabancı otları da yemişler ve bu da kaynaklara ‘keçinin yiyebileceği her türlü otu yedikleri’ şeklinde geçmiştir.

³⁶⁰ Nimet Ökten, *Girit Aşk Retibe*, (Balıkesir, 2020), 186-187.

³⁶¹ Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, 272.

³⁶² Aybala Yentürk, *Girit Toprağını Hatırlatan Ot Yemekleri*, *Yemek ve Kültür Dergisi*, sy.4 (2005)

Bu otlardan birkaçına örnek verecek olursak; avrones (acı sarmaşık), askordhalakus (yabani sarımsak), madilidhes (Alman papatyası) ve stifnoyu (köpek üzümü) gösterebiliriz.³⁶³ Girit yemeklerinin sayılan bu özellikleri içermesi sebebi ile genel olarak Akdeniz mutfağının içinde değerlendirildiği yorumunu yapabilmek mümkündür. Giritli bir mübadilin mutfak kültürü ile ilgili yaptığı şu yorum otların önemini ortaya koyacak cinstedir: “Dünyada ne ot varsa hepsini ben sana sayabilirim. Bahçeye gittiğimde her otu bilirim... Ebegümece olsun, eşek helvası olsun, radika olsun, arapsaçı olsun...Giritlilerin otlara düşkünlüğünden dolayı yadırgandığı oluyordu. Ot çıkarmaya gittiğinde diyorlardı ki ‘tarlada inek varsa ineği çıkarma Giritliyi çıkar; otları bitirecek’ derlerdi. Ama şimdi bütün dünya, bütün Türkiye otları yiyor.”

Giritli kimliğini oluşturan bir diğer unsur olan mutfak kültüründe bu kadar çok ot yenilmesinin nedeni Girit Adası’nın sahip olduğu flora ve iklimdir.

Giritli mübadiller, yabani otları kullanarak yaptıkları yemekleri ile kendilerini diğer topluluklardan ayırmışlardır. Yentürk’ün belirttiğine göre, mübadele ile Anadolu’nun çeşitli bölgelerine iskan edilen Girit mübadillerinin kendi kimliklerini inşa etmede en çok yararlandığı unsur mutfak kültürleri olmuştur.³⁶⁴

Sadece Giritlilere has olan belli birtakım mutfak gelenekleri bulunmaktadır. Örneğin, günde bir kadeh olacak şekilde şarap tüketmek Giritliler arasında bir adet haline gelmiştir. Sepetçioğlu’nun aktardığına göre, Giritli aileler çocukları sağlıklı olup kanlansınlar diye onlara da şarap içirmişlerdir.³⁶⁵ Ek olarak, Giritliler salyangoz yemeğini çok sevmektedirler. Bu yemeğe hohulus adı verilmekte ve bu, kendilerini diğer göçmen topluluklardan ayırmalarının en önemli somut göstergelerinden birisidir. Girit’ten Anadolu’ya gelen mübadillerin Giritli kimliklerinin inşa edilmesindeki en önemli sac ayaklarından birisi sahip oldukları mutfak kültürü ve hohulus yemeğidir. Bu yemek, Anadolu’da neredeyse hiç tüketilmediği için yerel halk tarafından ötekileştirilmelerinin de nedenini oluşturmaktadır.

Giritlilerin salyangoz yemeleri; mübadil anılarında, belgesellerde ve filmlerde karşımıza çıkmaktadır. Mübadele’nin Öksüz Çocukları adlı eserde Giritli Cevher Hanım:

³⁶³ Bilgehan, *Girit ve Giritli Türkler*, 301-316. Ayrıca çeşitli pasta, reçel ve yemek tarifleri için yine bu sayfa aralıklarına bakılabilir.

³⁶⁴ Yentürk, “Girit Toprağını Hatırlatan Ot Yemekleri”, *‘İzmirli Olmak’ Sempozyum Bildiri Kitabı: İzmir, 22-24 Ekim 2009*, 485.

³⁶⁵ Sepetçioğlu, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Girit’ten Söke’ye Mübadele Öyküleri”, 87.

“Salyangoz yediğimiz için Selçuk’ta bize yarım gavur dediler. Salyangoz pişirdiğimde yerliler görmesin diye kabuklarını kırar toz haline getirir öyle çöpe atardım.”³⁶⁶ demiştir.

Benim Giritli Limon Ağacım adlı belgeselde de Giritli bir ailenin salyangoz yapmasına yer verilmiştir. Giritli bir mübadil olan Yurdanur Turgut, hohulusu yapmış ve arkadaşları ile torununa yedirmiştir. Arkadaşlarının bu yemeğin yapılışından sonuna kadar olan süreci büyük bir ilgi ve merakla izlediğini belirtmemiz mümkündür.³⁶⁷

Dedemin İnsanları adlı filmde ise bu konu, filmin ana karakteri olan Mehmet Bey’e karşı üretilen nefret söyleminde kendisine yer bulmaktadır. Komşusu, Mehmet Bey için, “Allah’ın gavuru bir de alay geçiyor benimle, salyangoz yediği günleri ne çabuk unuttu o adada.”³⁶⁸ diyerek gavurluk ve salyangoz yemeyi eşleştirmiştir. Bu iki kavram da yerel halk için kendisinden olmayanı ötekileştirmek için araçsallaştırılmıştır. Burada ve diğer ötekileştirme örneklerinde de hep etnosentrik bir bakış açısı vardır. Bu bakış açısı sosyal kimlik kuramında iç grup kayırmacılığı kavramına denk gelmektedir. Sosyal sınıflandırma ve sosyal karşılaştırma yapan birey, olumlu bir sosyal kimlik üretebilmek için kendi grubunu diğerlerinden üstün görme eğilimine sahiptir. Burada yerel halkın da sosyal kimlik kuramında yer alan bazı kavramlara ve süreçlere uygun davrandığını görebilmekteyiz. Gerçekten de yerel halk, Girit’ten gelen mübadilleri kendi sahip oldukları kültürel özelliklere göre değerlendirmiş ve bunun sonucunda da kendi kültürüne benzemeyenleri yargılamıştır.

Girit mutfağı; dil, din, müzik ve dans gibi sözlü kültür ürünlerinden ayrışarak günümüze kadar gelmeyi başarabilmiştir. Her şeyden önce Giritli mübadiller çoğunlukla Anadolu’nun kıyı bölgelerine iskan edilmişler ve burada da kendi mutfak kültürlerini oluşturan otlardan çok ayrı kalmamışlardır. Girit’te yaptıkları gibi burada da bu otları toplayarak karınlarını doyurmuşlardır. Bu durum, Giritlilerin sahip olduğu mutfak kültürünün nesilden nesile aktarılabilmesini sağlamış ve etkisini kaybetmemesine neden olmuştur. Benim Giritli Limon Ağacım adlı belgeselde Giritli mübadil olan Yurdanur Turgut’un torunu Pınar Kezen, otlarla yapılan yemekler eskiden beri yapıldığı için bunları çok sevdiğini, otları hem pişirmek hem de çocuklarına anlatmak için öğrenmek istediğini dile getirmiştir.³⁶⁹ Giritli mübadillerin Anadolu’ya geldikten sonra da ot yemekleri yapmaya devam etmeleri Giritlice bir maniyeye konu olmuştur:

³⁶⁶ İskender Özsoy, *Mübadelenin Öksüz Çocukları*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007), 62.

³⁶⁷ Tahsin İşbilen (Yön.), *Benim Giritli Limon Ağacım*, Türkiye 2006.

³⁶⁸ Çağan Irmak(Yön.), *Dedemin İnsanları*, Most Production & Ay Yapım (Yap.), Türkiye 2011.

³⁶⁹ Tahsin İşbilen (Yön.), *Benim Giritli Limon Ağacım*, Türkiye 2006.

“Ane rotas Kemal Paşa stin Kriti pos pernusam,
Maratha e katharizame çe vruves e pulûsam.
Ç’ane rotas Kemal Paşa ç’epaye pos pernume,
Pal maratha kathorizome çe vruverika pulûme.”

“Kemal Paşa Girit’te nasıl geçindiğimizi sorarsan,
Arapsacı ayıklayıp turp otu satıyorduk.
Burada nasıl geçindiğimizi soruyorsan,
Yine arapsacı ayıklayıp yaban otu satıyoruz.”³⁷⁰

Bu maniden de yola çıkarak, Giritlilik kimliğinin en önemli taşıyıcısının mutfak kültürü olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Çeşitli ötekileştirilmelere rağmen Giritli mübadiller, mutfak alışkanlıklarından vazgeçmemişler ve bu kimliği yemekleri ile yeniden kurgulamışlardır.

4.2.6.Sonuç: Sosyal bir kimlik olarak Giritlilik

Sosyal kimlik kuramı, ikinci bölümde de bahsedildiği üzere, 1970’li yıllarda Tajfel ve Turner tarafından ortaya atılmış ve geliştirilmiştir. Bu kuramın özünde kolektif şekilde meydana gelen grupların üyelik dinamikleri ve süreçleri ile farklı farklı grupların sahip olduğu gruplar arası ilişkiler ele alınmaktadır. Bu gruplar arası ilişkilerin anlamlandırılmasında ve teorize edilmesinde en önemli kaynak bilişsel ve güdüsel süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurama göre, bireyler, kendilerini tanımlarken içinde bulunduğu grubu referans almakta ve bunun sonucunda da sosyal kimliklerini yaratmaktadırlar. Bunu yaparlarken kendilerini etrafta bulunan diğer gruplar ile kıyaslamakta ve buna göre karşılaştırma yapmaktadırlar. Bu karşılaştırma esnasında kendi gruplarının sahip olduğu değerler gerçeklikten kopuk bir şekilde yüceltilmekte ve diğer gruplar da olduğundan da daha aşağıda görülmektedir. İç grup kayırmacılığı ismi verilen bu süreçle bireyler, kendi benlik algılarını arttırmaktadır. Bu kurama göre, bireyin içinde bulunduğu ve aidiyet hissettiği grubun durumu çoğu kez çevresinde yer alan diğer gruplardan daha düşük bir durumda kalmaktadır. Birey de bu durumla başa çıkabilmek ve bu olumsuz sosyal kimlikten kurtulabilmek için çeşitli yöntemler geliştirmektedir.

³⁷⁰ Ali Ekrem Erkal, *Geleneksel Kültürüyle Türk Girit - Üçüncü Kitap: Toplum*, 75.

Tajfel, sosyal kimliği, "bireyin benlik algısının, bir sosyal gruba ya da gruplara üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değerden ve duygusal anlamlılıktan kaynaklanan parçasıdır."³⁷¹ şeklinde tanımlamaktadır. Buradan da anlayacağımız üzere, bu kuramda kişisel bir kimlik ele alınmamaktadır. Kuramda incelenen sosyal kimlik, bireyin içinde bulunduğu gruptan kaynaklanan bir olgudur. Bu kurama göre bireyin aidiyet hissederek yer aldığı grup, genellikle kendisi için anlamlı olmaktadır. Ek olarak Turner, bireyin içinde bulunduğu grubun, o bireyin benlik saygısını etkilediğini dile getirmiştir.³⁷²

Bireylerin yer aldığı grup bu bireylere 'biz' olmayı aşılacaktır. Aynı zamanda da bizim oluşumunda o grubun özelliklerine dair bir sınıflandırma yapılmaktadır. Birey, biz kavramının yani kendi grup üyelerinin benzerliklerini olduğundan daha fazla görmeye eğilimlidir. Tam tersi şekilde düşünecek olursak da kendi grubu ile öteki gruplar arasındaki farklı yanları da daha çokmuş gibi düşünecektir. Kuramın düşünürleri bu duruma abartma etkisi adını vermiştir. Elbette ki biz olarak algılanan bir süreçte mutlaka ötekinin varlığına ihtiyaç duyulacaktır. Gerçekten de ötekiler olmadan biz kavramını oluşturacak grup dinamiklerinin ortaya çıkması kolay olmamaktadır.

Giritlilik kimliğini sosyal kimlik kuramı ile analiz edecek olursak, Giritli olmayı bir grup olarak ele almamız gerekecektir. Gerçekten de mübadele sonrası Girit'ten Anadolu'ya getirilen mübadiller, kendi aralarında bütün kültürel yönleri ile farklı olmak üzere bir toplumsal grubu meydana getirmişlerdir. Aslına bakacak olursak, bu grubun bunu yapmaktan başka bir şansının bulunmadığını dile getirmemiz mümkündür.

Giritliler sahip olduğu Kritika dili ve Türkçe bilmemeleri yüzünden Anadolu'da ayrımcılığa maruz kalmışlar, Bektaşî geleneğinden geldikleri için ötekileştirme söylemlerinin hedefi haline gelmişler ve yemek kültürlerindeki farklılıklar sebebi ile yadırganmışlardır. Tüm bu özelliklere bakarak Giritlilik kimliğini; Kritika diline sahip olan ve hemen hemen bütün sözlü kültür ürünlerini bu dille yaşayıp paylaşan, Müslüman olan fakat Bektaşî geleneğinden gelen, kendilerine özgü lira denilen bir çeşit kemençeyi düğünlerde ve eğlencelerde çalan ve mutfığa girdiklerinde yabancı otlar ve salyangozdan dahi yemek yapabilen bir grup olarak kurgulayabiliriz. Yalnızca Girit Adası'ndan gelen bir grup olarak tanımlama yapmış olsaydık bu oldukça yetersiz ve yersiz kalacaktı.

Giritli mübadiller, dil konusunda yaşadıkları zorluklara kendilerince bir çözüm getirmişlerdir.

³⁷¹ Andaç Demirtaş, "Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar", *İletişim Araştırmaları Dergisi*, (2003): 130

³⁷² Andaç Demirtaş, "Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar, 131.

Evlerinin içinde ve komşuları ile ilişkilerinde Kritika'yı konuşarak kendi dillerine sahip çıkmışlardır. Hatta yaşlı insanlar, hala kendi aralarında Kritika dilini konuşmaktadırlar. Hiç şüphesiz bunda bilinçli ya da bilinçsiz olarak sahip olduğu ait hissetme ihtiyacının rolü çok fazladır. Giritli mübadillerin benlik algısı, 'Giritli olma' veya 'Giritlilik kimliğini taşıma' gibi aidiyet içeren tanımlamalara paralel olarak gelişmiştir. Yani, Giritlilerin bu sosyal gruba yüklediği değer ve duygusal anlamlılık o kadar büyük olmuştur ki yıllardır sahip olduğu ve kendi sosyal kimliğini oluşturan kültürel öğeleri kolay kolay terk etmemişlerdir. Giritliler hem Türkçe bilmediği hem de Bektaşilik inanışına sahip olduğu için yıllarca yarım gavur diye hakaret edilip dışlanırken, bu duruma da kendi içlerinde bir çözüm bulmuşlardır. Yıllarca birbirlerinden alışveriş yapmışlar, kahvehanelerde birbirleri ile sohbet etmişler ve kendi gruplarının içinden evlilikler yapmışlardır. Bunları yaparken kendi kültürlerini yeniden yaratmışlardır.

Ayvalık'a iskan edilen Girit mübadillerini inceleyecek olursak, buraya geldiklerinde adaya kendilerinden önce gelen Midillilli Müslümanlar ile karşılaşmışlardır. Giritliler kendilerini tanımlarken Giritlilik kimliğini ön plana çıkarmışlar ve o dönemde o bölgede kullanılan ve belli bir kimliği tarif eden 'Adalılık' tanımlamasından uzak durmuşlardır.³⁷³ Sosyal kimliğin bireyin içinde bulunduğu gruptan kaynaklandığını ifade etmiştik. İşte Giritliler de sahip oldukları ve olmadıkları bütün özellikleri ile 'Giritlilik' kimliğini meydana getirmişlerdir.

Bireylerin içlerinde yer aldıkları ve aidiyet hissettikleri grupların, bireylere biz olmayı aşıladığına değinmiştik. Biz kavramı ortaya çıkarken mutlaka ötekilere de ihtiyaç duymaktadır. Giritliler özelinde baktığımızda ötekileri oluşturan grup olarak hem Anadolu'nun yerel halkını hem de buldukları yerdeki diğer göçmen grupları örnek olarak gösterebiliriz. Bu mübadil grubun kendi kimliklerini yeniden inşa ederken toplumsal ve bireysel bellekten istemsiz olarak yardım aldıkları yorumunu yapmak mümkündür. Giritli mübadillerin belleklerdeki anılar, gündelik yaşam pratiklerine ve davranışlarına etki ederek kendi Giritlilik kimliklerini yeniden kurgulamalarına yardımcı olmuştur.

Koufopoulou, Giritli mübadillerin sosyal hayatın içinde kendi Giritlilik kimliklerini yaratmalarına dair şu yorumu yapmıştır: "Girit'te yaşadıkları sırada Yunanlılara karşı kimliklerini tanımlarken Müslümanlığı kullanan Giritliler, yerlerinden edildikten sonra diğer Türklere karşı Giritli kimliğini öne çıkardılar."³⁷⁴

³⁷³ Elif Yılmaz, Demirden Leblebi: Ayvalık'a Yerleşen Girit Mübadilleri, 179.

³⁷⁴ Koufopoulou, "Türkiye'de Müslüman Giritliler: Bir Ege Topluluğunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", 326.

Bu satırlardan da anlayabileceğimiz üzere Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi Giritliler özelinde bakıldığında etnik bir asimilasyon ile sonuçlanmamış ve Giritlilik kimliğinin çeşitli değişim dönüşümler geçirerek yeniden inşa edilmesi sürecini yaşamıştır.

SONUÇ

Fransız Devrimi ve beraberinde gelen milliyetçilik akımları nedeni ile çok uluslu imparatorluklar zamanla çözülmeye başlamış ve bu durumdan Osmanlı İmparatorluğu da nasibini almıştır. Tarih sahnesine bu devrimden sonra ulus devletler çıkmaya başlamış ve bu devletlerin sınırlarının belli olması yolunda çok önemli adımlar atılmıştır. Bu durumu Yunan ulus devletinin kurulması aşamasında ele alacak olursak, 1800'lü yıllarda çok fazla isyan ve savaşla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, 1829 yılında yapılan Edirne Anlaşması ve hemen sonrasında meydana gelen 1830 Londra Protokolü ile Yunanistan'ın özerkliğini kabul etmiştir. İmparatorluk içinde yaşayan Yunanlılar, Batılı devletlerin de desteklemesiyle birlikte bağımsızlığını kazanmış ve bu Osmanlı Devleti içinde yaşayan gayrimüslim tebaayı da etkisi altına almıştır. Bu protokolden yola çıkılarak Yunan Devleti'nin yeni sınırları belli olmuş ve ulus devletleşme yolundaki en önemli adımlardan birisi atılmıştır.

Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi fikri birdenbire ortaya çıkan bir olgu olmamakla birlikte, bu olgunun kısaca tarihi gelişimine bakacak olursak; mübadele sürecini şekillendiren sebeplerin tarihi 1800'lü yılların son çeyreğine kadar gitmektedir. Lord Curzon'a göre bu halkların ayrışması fikri 19.yüzyılın sonlarına doğru gündeme gelmiştir. Mübadele fikri daha sonra ise Balkan Savaşları ile kendini görünür kılıp, pratikte bir milyona yakın kişinin göç etmesi ile karşılık bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Trakya Bölgesi'nin kaderinin belirlenmesinde ise Misak-ı Milli Kararları ve bölge nüfusunun çoğunluğunun Türklerden oluşması Türkiye'ye bir dayanak oluşturmuştur. Türkiye, bu iki gerçekliği bir dayanak olarak görmüş ve bölgede halk oylaması istemiştir. Bu fikir, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere itilaf devletleri tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Türkiye ve Yunanistan arasında mübadele fikri ön plana çıkmıştır. Bu kurgulanan sınırların oluşması içerideki ve dışarıdaki ayrımını yani biz ve ötekiye meydana getirmiştir.

Mübadele konusu, Lozan Barış Anlaşması ve sonrasında imzalanan ek protokolle birlikte kesinliğe kavuşmuştur. Bu anlaşmaya göre, Türkiye içinde yaşayan Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanların karşılıklı olarak yer değiştirme hareketine tabii tutulmaları kararlaştırılmıştır. Bu zorunlu yolculuğa İstanbul'da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'da yaşayan Müslüman ahali dahil edilmemiştir.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile ülke içindeki dinsel farklılıklar en aza indirilmek istenmiş, böylece hem yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde hem de Yunanistan'da dini homojenlik sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat, 4.bölümde de gördüğümüz üzere, bu amacın yerine ulaştığını söyleyebilmek oldukça güçtür. Gelen mübadiller her ne kadar Müslüman olsalar da Giritliler özelinde baktığımızda Müslümanlık içindeki çeşitli inanışlara mensup olmalarından dolayı ayrılıkçı söylemlerin hedefi haline gelmişlerdir. Buradan da anlayacağımız üzere istenilen homojenliğin tam anlamıyla sağlanamadığı ve ortaya yine bu anlamda bir heterojenliğin çıktığı yorumu yapılabilir. Bu olaya daha geniş bir çerçeveden yani Türk milliyetçiliği üzerinden bakacak olursak da karşımıza yine çetrefilli bir tablo çıkacaktır. Çünkü, üçüncü bölümde de anlatıldığı üzere, Türk ulusal kimliği mübadele özelinde gayrimüslim olmamak üzerinden şekillenmişti. Hatta -yine mübadele özelinde- homojen bir ulus yaratmanın kriteri din olarak belirlenmiş ve Rum demek yerine gayrimüslim denmesi tercih edilmişti. Fakat, Girit'ten Anadolu topraklarına gelen mübadillerin farklı inanışları yüzünden onlara 'yarım gavur' denilmesi ve tam olarak Türk sayılmamaları da karşımıza çıkan başka bir olgudur.

1923 yılında gerçekleşen Nüfus Mübadelesi Cumhuriyet tarihinin gördüğü en büyük göçlerden biridir. Mübadillerin gerek taşınması gerek iskanı konusunda çok fazla sıkıntılı süreç yaşanmıştır. Bu sıkıntılar, mübadillerin iskanından sonra kendisini entegrasyon problemleri ile yeniden var etmiştir. Bunlara ek olarak, ekonomik anlamda zorlanan mübadiller çareyi Anadolu içinde göç hareketlerine başlamakta bulmuşlardır. Mübadillerden bazıları, Türkiye'ye yolculuk ettiği esnada ayrı düştüğü akrabasının veya arkadaşının yanına giderek yer değiştirmiştir. Zorunlu bir göç olarak tarihe geçen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonrasında iç göç hareketlerine neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en son fetih yerlerinden birisi olan Girit, bu fetih sonucunda beş yüz yıllık Venedik egemenliğine veda etmiştir. 1669 yılındaki bu gelişme ile birlikte toplumsal yapıda birtakım değişiklikler meydana gelmiş ve adanın merkezi Kandiye olmuştur. Girit Adası, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bölgede yaşanan sayısız isyanın varlığına rağmen Osmanlı Devleti'nin egemenlik sınırları içerisinde kalmıştır. Özellikle 19.yüzyılın son çeyreğine doğru adada işler değişmeye başlamış ve bu topraklar çıkar çatışmalarına ev sahipliği yapmıştır. Adanın Osmanlı Devleti'nden çıkarak Yunan Devleti'ne bağlanması ise 1913 yılında gerçekleşmiştir. Ada içinde mübadele, Girit'in sancakları olan Resmo, Hanya ve Kandiye'den gerçekleşmiştir. Türkiye'ye gidecek olan vapurların yükleme limanları buralar olarak belirlenmiştir.

Yolculuklarını tamamlayan Giritlilerden bazıları Ayvalık'a gelmişlerdir. Ayvalık'ta bulunan Cunda Adası mübadillere ev sahipliği yapan ilk yerlendendir.

Mübadele anlaşması ile Anadolu topraklarına gelen Giritliler beraberinde adadaki kültürlerini de getirmişlerdir. Bunları dil, din, müzik ve dans ve mutfak kültürü olarak sınıflandırabilmemiz mümkündür. Giritliler en çok dilsel ve dinsel kimlikleri yüzünden yargılanmışlardır. Adaya gelen çoğu Giritli Türkçe'yi bilemeyip ve Kritika dilini konuşmuştur. 1.kuşak Giritli göçmenler, kendi içlerinde Kritika'yı kullanmaya uzun yıllar boyunca devam etmişlerdir. Daha sonraki nesiller ise içlerinde buldukları toplumun kültürel pratiklerine özellikle dilsel anlamda daha çabuk entegre olmuş ve Kritika'nın nesilden nesile aktarılması sekteye uğramıştır. Dinsel olarak ise Bektaşî inancına sahip olan Giritliler, yerel halk ve diğer göçmen gruplar tarafından ötekileştirme söylemlerinin hedefi haline gelmiştir. Sosyal kimlik kuramının en önemli kavramlarından biri olan sosyal sınıflandırmaya göre, Giritli mübadiller, kendi gruplarına ait dinsel pratikleri çevresinde bulunan diğer gruplar ile karşılaştığında olumsuz bir sosyal kimliğe sahip olduklarını gördükleri için çeşitli stratejiler geliştirmiş ve bunun sonucunda Sünnî inancı geçerek kendilerine görece daha olumlu bir sosyal kimlik yaratmışlardır. Girit lirası çalan ve bu sırada adada kendilerine has dansları sergileyen Giritlilerin bu kültürü, Anadolu'ya gelince sekteye uğramıştır. Dil, sözlü kültür ürünlerinin en önemli taşıyıcısıdır ve yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi ulusal kimliğini oluşturmak için yaptığı politikalar sonucunda Kritika nesilden nesile aktarılamamıştır. Bu yüzden de adadaki neredeyse hepsi Kritika yazıp söylenen maniler, nefesler, şarkılar ve lakaplar günümüze kadar ulaşamamıştır. Giritlilerin yemek kültürleri ise çok baskın bir şekilde varlığını korumuştur.

Sosyal bir kimlik olarak Giritlilik dediğimizde ise, Giritli mübadiller, kendilerini tanımlarken içinde bulunduğu grubu referans almış ve bunun sonucunda da kendi sosyal kimliklerini yaratmışlardır. Kimliklerin kurgulanan ve inşa edilen bir şey olduğunu düşünürsek, Giritli mübadiller de günlük pratikler vasıtası ile kendi Giritlilik kimliklerini yeniden üretmişlerdir. Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi Giritliler özelinde tamamen etnik bir asimilasyon ile sonuçlanmamış ve sahip oldukları kimliklerinde çeşitli dönüşümlere sebep olmuştur.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, Yusuf. *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2020.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet. «Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair.» *Geçmişten Günümüze Göç II* içinde, düzenleyen: Osman Köse, 1109-1121. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- . *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet, ve Nuri Adıyeke. *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*. 1. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Ağanoğlu, Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001.
- Aghatabay, Cahide Zengin. *Mübadelenin Mazlum Misafirleri-Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*. İstanbul: Bengi Yayınları, 2009.
- «Ahenk.» 1923.
- Ak, Seyit Ali. *Girit'ten İstanbul'a Bahaettin Rahmi Bediz*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Aka, Asiye. «Kimliğe Teorik Yaklaşımlar.» *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010: 17-24.
- Akdağ, Emin. *Şahitlerin Dilinden Unutulan Büyük Göç 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*. 1. İstanbul: Zaman Kitap, 2005.
- Aktar, Ayhan. «Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924.» *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* içinde, çeviren Müfide Pekin ve Ertuğ Altınay. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- . *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Alpan, Aytek Soner. «Mübadele Fikrinin Doğuşu, Hayata Geçışı ve Kaçırılmakta Olan Bir Fırsat Üzerine.» *Toplumsal Tarih*, Ocak 2023: 24-31.
- Anderson, Benedict. *Imagined Communities*. Londra: Verso, 1991.

- Arı, Kemal. «1923 Türk-Rum Mübadele Antlaşması Sonrasında İzmir’de “Emval-i Metruke” ve “Mübadil Göçmenler.» *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1990: 632.
- . *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925)*. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- . *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*. İzmir: Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, 2008.
- Aydın, Rıfat. «Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet.» *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2018: 229-255.
- Babuş, Fikret. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2016.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet. *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 1991.
- Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Baumann, Gerd. *Çokkültürlülük Bilmecesi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılap Tarihi Cilt II/2*. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.
- Belli, Mihri. *Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açıdan Bir Bakış*. İstanbul: Belge Yayınları, 2004.
- Berber, Engin. *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002.
- Beyhan, Mehmet Ali. «Girit'e Dair Önemli Bir Kaynak: Mahmut Celaleddin Paşa'nın Girit İhtilali Tarihi .» *Sosyoloji Dergisi*, 2011: 133-155.
- BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya. «Samsun Mübadillerinde 1924 Eylül’ünde Yaşanan Sıtma Olayları.» *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2019: 227-245.
- Bilgehan, Hakkı. *Girit ve Giritli Türkler*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2019.
- Boran, Behice. *Toplumsal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1945.

- Bozdağlıoğlu, Yücel. «TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ VE SONUÇLARI.»
Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ocak 2014: 16.
- Breuilly, John. «Nationalism and The History of Ideas.» *British Academy* 105, (2000):
187-188.
- Budak, Ömer. «Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü.» *Karadeniz Araştırmaları
Dergisi*, 2010: 131.
- Calhoun, Craig. *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford: Wiley-Blackwell, 1994.
- Castells, Manuel. *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür İkinci Cilt: Kimliğin
Gücü*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Cerulo, Karen. «Identity Construction: New Issues, New Directions.» *Annual Review of
Sociology*, 1997: 385-409.
- Connoly, William. *Kimlik ve Farklılık- Siyasetin Açmazlarına Dair Çözüm Önerileri*.
İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Çanlı, Mehmet. «Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi.» *Tarih ve Toplum*,
Eylül 1994: 54-61.
- Çapa, Mesut. «Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskanı.» *Atatürk Yolu Dergisi* 2, 1990:
51.
- Cengizkan, Ali. «Türkiye'de Mübadele ve Konut ve Yerleşim Politikası.» *Yeniden
Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* içinde, yazar
Müfide Pekin, 312. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Chousein, Şule. «Unwelcome Citizens: Muslim Turks of Greece and Orthodox Greeks of
Turkey.» *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler
Dergisi*, 2009: 69-86.
- Çilingir, Vasfi. «Girit Türklerinde Musiki Kültürü.» İzmir, 1997. 24.
- Çınar, Semih. «Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Tekirdağ İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin
Faaliyetleri (1923-1924).» *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Muğla, 2015. 18.
- Dalbay, Saim ve Avcı, Nazmi. « Kimlik İnşasına Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların
Türkiye'ye Yansımaları.» *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi*, 2018:23.

- Değer, Sibel, dü. «Göç Hikayeleri.» *Midilli ve Girit Göçmenleri- Yaşamak Hatırlamaktır*. TRT, tarih yok.
- Demirtaş, Andaç. «Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar.» *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2003: 123-144.
- Doosje, Bertjan, ve Naomi Ellemers. *Stereotyping Under Threat: The Role of Group Identification*. Oxford: Blackwell, 1997.
- Düvenci Karakoç, Fulya, ve Funda Düvenci Tunçdöken. *Mudanya'nın Akdenizli Konukları Giritliler*. Bursa: Gaye Kitabevi, 2008.
- Eddy, Charles. *Greece and the Greek Refugees*. Londra : George Allen&Unwin Ltd., 1931.
- Ekici, Süleyman ve Tuncel, Gökhan. « Göç ve İnsan. » *Bilim ve Toplum Dergisi*, 2015:11
- Eldem, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970.
- Elliadi, Michael Nicholas. *Crete, Past and Present*. London: Health Crandon Ltd., 1933.
- Emgili, Fahriye. «Göçmenlerin Barınma Sorunu ve Mübadil Meskenleri.» *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 2021: 3-52.
- Erdoğan, Mustafa. *Demokrasi, Laiklik, Resmi ideoloji*. Ankara: Liberte Yayınları, 2000.
- Ergir, Ertuğrul. *Giritli Mustafa*. İzmir: Tükemat AŞ, 2000.
- Erim, Nihat. *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları , 1953.
- Erkal, Ali Ekrem. *Geleneksel Kültürüyle Türk Girit - Üçüncü Kitap: Toplum*. İzmir: Grafmat Basım ve Reklam Sanayi Ticaret Limited Şirketi, 2008.
- Evren, Gürbüz. *Girit'i Kaybetmenin Bitmeyen Acısı "Gidemem Girit'ten Gidemem"*. 1. Ankara: Pankuş Yayınları, 2021.
- Eyerman, Ron. *Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity*. Cambridge University Press, 2003.
- Fourarakis, Konstantinos. *Giritli Türkler*. Çeviren Tanaş Çimbis. İstanbul: LMV Yayınları, 2018.

- Geray, Cevat. «Türkiye’de Göçmen Hareketleri Ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi.» *Amme İdaresi Dergisi*, 1970: 26-27.
- Giddens, Anthony. *Sosyal Teorilerin Temel Problemleri- Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.
- . *Ulus Devlet ve Şiddet*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.
- Gökçaftı, Mehmet. *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi* . 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Gökalp, Ziya. *Küçük Mecmua I*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2009.
- Göktürk, Gülen. «My Cretan Lemon Tree: An Analysis of Fraction Between Religious Communities In The East Mediterranean.» *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016: 4-25.
- Goularas, Gökçe Bayındır. «1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması.» *Alternatif Politika*, Temmuz 2012: 129-146.
- Gündağ, Nevzat. «'The Distunguished Province' in Mediterranean: Crete (1669-1889).» *Belgi Dergisi*, 2015: 1278-1288.
- Güner, Zekai. «Türkiye Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İskân Politikası.» *Türkiye Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İskân Politikası*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, tarih yok. 1457-1458.
- Güvenç, Bozkurt. «Küreselleşen Dünya Köyü'nde Antropolojinin Yeri ve Geleceği.» Düzenleyen: Belkıs Kübetoğlu ve Hande Birkalan Gedik. *Gelenekten Geleceğe Antropoloji*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2005. 43-50.
- Hasluck, Frederick William. *Bektaşilik Tedkikleri*. Çeviren Ragıp Hulusi. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Hatipoğlu, Murat. *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.
- Haviland, William, ve Harald Prins. *Kültürel Antropoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008.

- Herzfeld, Michael. «Of Language and Land Tenure, The Transmission of Property and Information in Autonomous Crete.» *Social Anthropology*, 1999: 223-237.
- Hirschon, Renee. «Ege Bölgesi'ndeki 'Ayrışan Halklar'.» Böl. 1, *EGE'Yİ GEÇERKEN 1923 TÜRK-YUNAN ZORUNLU NÜFUS MÜBADELESİ*, yazar RENE HIRSCHON, çeviren Müfide Pekin ve Ertuğ Altınay, 8. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- İçduygu, Ahmet, ve Turgay Ünal. «Türkiye'de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri.» *Türkiye'de İçgöç Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1997. 38-55.
- İdaresi, Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Merkez. *İstatistik Yıllığı I*. Ankara, 1928.
- «İkdam.» *İkdam Gazetesi*. 5 Teşrin-i Sani 1338.
- «İleri.» 31 Kanun-i Sani 1924.
- «İleri.» 12 Kanun-i Sani 1924.
- İpek, Nedim. *Mübadele ve Samsun*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- . *Mübadele ve Samsun*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- . «Balkanlar, Girit ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskan Birimlerinin Kuruluşu (1879-1912).» *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1995: 197-221.
- Dedemin İnsanları*. Yöneten: Çağan Irmak. Prodüktör Mustafa Oğuz ve Ekrem Çatay. 2011.
- Benim Giritli Limon Ağacım*. Yöneten: Tahsin İşbilen. 2006.
- İskan Tarihçesi*. İstanbul: Hamit Matbaası, 1932.
- İzbek, Tanju. «Cunda'da Yaşayan Girit Manileri.» *Tarih ve Toplum*, 1996: 369-375.
- Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.
- Kaplanoğlu, Raif. *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*. Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 1999.

- Karacaer, Gül. «Türkiye Kent Yaşamı ve Mübadiller.» *Türkiye Kent Yaşamı ve Mübadiller*. İzmir, 2006. 66.
- Karakoç, Fulya Düvenci. «Osmanlı Sürecinde Girit Halkının Sosyo-Ekonomik Durumu.» *Journal of Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları, Cem Dilçin Armağanı*, 2009: 191-243.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Kayam, Cevahir. «Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M'de Görüşülmesi.» *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 1993: 595.
- Kiracı, Mehmet. «CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK GÖÇÜ: TÜRK- YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ.» *Yüksek Lisans Tezi*. Eylül 2006. 39.
- Kodaman, Ömer. «Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus.» Kahramanmaraş, 2008. 15.
- Korkmaz, Zeynep. «Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikasında Türk Dilinin Yeri.» *Cumhuriyet ve Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi - Cumhuriyet'in 85.Yılına Armağan Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2008. 39-47.
- Koufopoulou, Sophia. «Türkiye'de Müslüman Giritliler: Bir Ege Topluluğunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi.» *Ege'yi Geçerken 1923 Türk- Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* içinde, yazar Renee Hirschon, 313-328. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları , 2005.
- L.Meray, Seha, çev. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*. Cilt 1. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1969.
- Maalouf, Amin. *Ölümcül Kimlikler*. 19. Çeviren Aysel Bora. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Maden, Fahri. «Girit'te Bektaşî Tekkeleri.» *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2016: 17-59.
- Mansel, Arif Müfid. *Ege ve Yunan Tarihi*. 5. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

- «Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Devre: III, İçtima Senesi: III, Cilt: II.» *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*. Ankara: TBMM Basınevi, 1990. 213-214.
- Menekşe, Metin. «Girit Müslümanlarının İskan Yerlerinde Karşılaştıkları Kültürel Uyum ve Toplumsal Kabul Sorunu: Ana Dilde Yabancılık.» *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 2021: 1-50.
- Mismer, Charles. *İslam Dünyasından Hatıralar*. Çeviren Mehmet Rauf. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- Mummendey, Amelie. «"Better or Just Different? Positive Social Identity by Discrimination Against, or by Differentiation From Outgroups?"» *European Journal of Social Psychology*, 1983: 389-397.
- «Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun.» *Kanun*. no. 352. 1339-1342.
- Müdürlüğü, İstatistik Umum. *28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Usuller, Kanun ve Talimatnameler, Neticelerin Tahlili*. Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1929.
- Noyan, Bedri. *Bütün Yönleriyle Bektaşiler ve Alevilik VI*. Ankara: Ardıç Yayınları, 2003.
- Ökten, Nimet. *Girit Aşkı Retibe*. Balıkesir, 2020.
- Önder, Mehmet. *Atatürk'ün Yurt Gezileri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- Önder, Selahattin. «Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi.» *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1991: 207-225.
- Önder, Selahattin. «1913 Türk-Bulgar Mübadelesi.» *Yeni Türkiye Dergisi*, 2000: 343.
- Oran, Baskın, dü. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Özsoy, İskender. *Mübadelelerin Öksüz Çocukları*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.
- Pala, İskender. «Crete and Poems.» *The Second National Symposium on the Aegan Islands*. İstanbul: Turkish Marine Research Foundation Pub, 2004. 112-119.
- Pentzopoulos, Dimitri. *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact on Greece*. London: Hurst&Company, 1962.

- Prevelakis, Pandalis. *Girit'te Bir Şehrin Hikayesi*. Çeviren Osman Bleda. İstanbul: Belge Yayınları, 1997.
- Püsküllüoğlu, Ali. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2004.
- «Sabah.» *Sabah Gazetesi*. 17 Teşrin-i Evvel 1338.
- Salahi, Mehmet. *Girit Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Santamaria, Yves. *Ulus Devlet: Bir Modelin Tarihi*. İstanbul: Metis Yayınları, 1998
- Sarı, Muhammed. *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar-İskan Faaliyetleri (1923-1938)*. Ankara: ATAM Yayınları, 2015.
- Sarı, Muhammet, ve Ayşegül Can. «Lozan Anlaşması Gereğince Girit'ten Türkiye'ye Göçün Basma Yansıyan Yönleri.» *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018: 29-54.
- Sarıkaya , Barış, Mehmet Öcal Özbilgin, ve Muhammet Aykut Mis. «Girit Mübadili Toplumlarında Geleneksel Danslar.» *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi* , 2017: 25-34.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan. «İki Tarihsel 'Eski' Kavram, Bir Sosyo-Kültürel 'Yeni' Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir.» *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014: 49-83.
- Schnapper, Dominique. *Yurttaşlar Cemaati*. İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995.
- Smith, Anthony. *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999
- Şahin, İsmet Miroğlu ve İsmail. *Tahmisci-zade Mehmet Macid Girit Hatıraları*. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977.
- Şenesen, Refiye Okuşluk. *Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması*. Adana: Karahan Kitabevi, 2011.
- Şenişik, Pınar. «Politics of Emotions in the Late Ottoman Empire: "Our Beloved Crete".» *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2022: 365-385.

- . «1923 Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler.» *Studies of the Ottoman Domain*, 2016: 84-120.
- . «The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898.» İstanbul, 2007.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan. «1924 Mübadillerinin Yeni Sosyal Çevreye Uyum Süreçlerinin Halkbilimsel Yönden İncelenmesi.» Ankara, 2004. 123.
- . «Sıradan İnsanların Tarihi ve İki Muhacir Osmanlı Kadını: Giritli Raziye Hanım ve İriini Psaropoula.» *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2015: 141-169.
- . «Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği.» Ankara, 2011. 95.
- . «Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.» *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri*. Aydın, 2007. 50.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*. Ankara: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Şimşek, Selami. *Dünden Bugüne Girit'te Türk Tasavvuf Kültürü*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.
- Şimşir, Bilal. *Ege Sorunu-Belgeler Cilt 1 (1912-1913)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.
- . *Lozan Günlüğü*. 1. İstanbul: Bilgi Yayınları, 2012.
- Şimşir, Bilal N., dü. *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*. Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Sönmez, Fitnat Fatma. «Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.» *Lozan Antlaşması Sonrası Midilli Adası'nda Mübadele*. İstanbul, 2019. 88.
- Soysal, İsmail. *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Cilt 1*. Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Stavroulakis, Nicholas. *Lavanta Lavanta*. Çeviren Pamir Bezmen. İstanbul: PMR Co. Ltd. Yayınları, 2000.

- Svoronos, Nikos. *Çağdaş Hellen Tarihine Bir Bakış*. İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık, 1988.
- T.B.M.M. «T.B.M.M Zabıt Ceridesi Cilt 2.» Cilt 2. Ankara: T.B.M.M Matbaası, tarih yok. 654.
- . «T.B.M.M Zabıt Ceridesi Devre: II, İçtima: II, Cilt IX.» 1975: 58.
- «T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre: II , İçtima: II, Cilt: X.» *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre: II, İçtima: II, Cilt: X*. Ankara, 1975. 48.
- «T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II , İçtima: II, Cilt: VII/1.» *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: II, Cilt: VII/1*. Ankara, 1968. 732-735.
- Tajfel, Henri. «Social Psychology of Intergroup Relations.» *Annual Review of Psychology*, tarih yok: 1-39.
- «Tanin.» 26 Eylül 1324.
- «Tanin.» 6 Kanun-i Sani 1924.
- «TBMM Zabıt Ceridesi Devre: II, İçtima: I, Cilt: II.» *TBMM Zabıt Ceridesi*. tarih yok. 826.
- Tekeli, İlhan. «Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu.» *Toplum ve Bilim*, 1990: 56.
- Tekin, Ferhat. «Kültürel Travma Olarak Zorunlu Göç. » *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2011:93.
- Tepealtı, Fahrettin. «Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskanı.» *Coğrafya Dergisi*, 2019: 89-98.
- Toynbee, Arnold. *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilizations*. Boston & New York: Houghton Mifflin Company, 1922.
- Tukin, Cemal. «Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyancıları-1821 Yılına Kadar Girit.» *Belleten Dergisi*, 1945: 163-206.
- Turan, Gönenç. «Mübadelede Ayvalık.» *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir, 2008. 52.
- . «Mübadele'de Ayvalık.» *Mübadele'de Ayvalık*. İzmir, 2008. 49.

- Turner, John. «Social Comparison and Social Identity: Some Prospects for Intergroup Behaviour.» *European Journal of Social Psychology* , 1975: 5-34.
- «Türkiye Hilal-ı Ahmer Mecmuası.» *Türkiye Hilal-ı Ahmer Mecmuası*. Cilt 111. no. 36. Ağustos 1924. 407.
- Türkiye İktisat Mecmuası*. «Muhacir Nakliyatı Meselesi.» tarih yok: 378.
- Türksoy, Mehmet Tunca. «Türkiye Yunanistan Nüfus Mübadelesi ve Edirne'deki Mübadiller.» *Türkiye Yunanistan Nüfus Mübadelesi ve Edirne'deki Mübadiller*. Edirne, 2016. 75.
- Weeks, Jeffrey. “*Farklılığın Değeri*”, *Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık*,. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998.
- «Vakit.» 1 Şubat 1924.
- «Vatan.» 19 Kanun-ı Evvel 1923.
- «Vatan.» 7 Kanun-ı Evvel 1923.
- «Vatan.» 18 Şubat 1924.
- Yalçın, Kemal. *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*. 3. İstanbul: Belge Yayınları, 1999.
- Yentürk, Aybala. «Girit Toprağını Hatırlatan Ot Yemekleri.» *"İzmirli Olmak" Sempozyum Bildiri Kitabı*. İzmir, 2010. 485-490.
- . «Girit Toprağını Hatırlatan Ot Yemekleri.» *Yemek ve Kültür Dergisi*, 2005.
- Yıldırım, Onur. *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü: Diplomasi ve Göç*. 1. İstanbul: Bilgi Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Elif. «Demirden Leblebi: Girit, Ayvalık'a Yerleşen Girit Mübadilleri.» *Sosyoloji Dergisi*, 2011: 166.
- . «Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Ayvalık.» 2006. 168-170.
- Yorulmaz, Ahmet. *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Çeviren Nilüfer Epçeli. Cilt 4. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.

Zürcher, Erik-Jan. «Greek and Turkish Refugees and Deportees, 1919-1924.» January 2003: 2.